

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор _____ **С.В. Іванов**
(підпис)
« ____ » _____ **2013 р.**

О. М. КОВАЛЕНКО
Л. В. МАЗНИК

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

для студентів напрямку 6.030505, «Управління персоналом та економіка
праці» галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво»
денної форми навчання

Всі цитати, цифровий та фактичний
матеріал, бібліографічні відомості
перевірені. Написання одиниць
відповідає стандартам

СХВАЛЕНО
на засіданні кафедри управління
персоналом та економіки праці
Протокол № 2
від 16.09.2013 р.

Підпис(и) автора(ів) _____
« ____ » _____ 2013 р.

Реєстраційний номер
електронного конспекту лекцій
У НМВ 107.11–14.10.2013 р.

Київ НУХТ 2013

Коваленко О.М., Мазник Л.В. Соціальна економіка: Конспект лекцій для студентів напрямку 6.030505 «Управління персоналом та економіка праці» галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво» денної форми навчання. – К.:НУХТ, 2013. – 170 с.

Рецензент: **О.В. Харчишина**, д-р екон. наук

Подано в авторській редакції

О.М. КОВАЛЕНКО, канд. екон. наук

Л.В. МАЗНИК, канд. екон. наук

© О.М. Коваленко,
2013

© Л.В. Мазник
2013

© НУХТ, 2013

ВСТУП

Зміст конспекту лекцій розкривається темами, які в цілому охоплюють робочу програму курсу, це:

1. Теорія суспільного добробуту як основа концепції соціального ринкового господарства.
2. Концептуальні основи соціальної економіки.
3. Власність, її форми і функції.
4. Соціалізація економічного розвитку
5. Соціальне ринкове господарство, його типи та моделі.
6. Система суб'єктів соціальної економіки
7. Економічне мислення в соціальній економіці.
8. Соціальна визначеність науково-технічного прогресу.
9. Механізм координації соціальної економіки.
10. Соціальна політика та її роль в соціалізації економіки.
11. Соціальна безпека.

Дисципліна "Соціальна економіка" дає основи знань зв'язків і залежностей економічних взаємин з політичними, соціокультурними, моральними, етичними, психологічними та іншими аспектами життєдіяльності людини; визначення пріоритету людини як особистості, що формується в складному, динамічному, суперечливому навколишньому середовищі (гуманізація, «олюднення» економічних відносин); пов'язує навчальний курс із формуванням нової закономірності в економічній теорії — плюралізмом методологій у вивченні соціально-економічної реальності, що уможливорює належну оцінку й переоцінку конкретних економічних проблем через призму розгорнутої філософської й соціологічної думки.

Завданням дисципліни є формування у студентів глибокого розуміння у необхідності цілісного світогляду і навичок системного мислення в галузі соціально-економічного функціонування суспільства спрямованого на створення умов для розвитку і самореалізації особистості в скороминучих трансформаційних змінах глобального характеру.

Дана дисципліна пов'язана, в першу чергу, з циклом економічних дисциплін, а саме базується на знаннях з економічної теорії, макро- та мікроекономіки, та ін.

За структурою конспект охоплює одинадцять окремих тем, які функціонально та логічно пов'язані між собою.

Рекомендаціями щодо порядку вивчення дисципліни можуть бути наступні: кожна тема має назву і план, який в подальшому розкривається за окремими питаннями. Таким чином, є можливість більш поглиблено вивчити окреме питання теми, додатково використовуючи літературні джерела.

Розвиток та поглиблення задач дисципліни за межами конспекту лекцій слід шукати в зазначених додаткових літературних джерелах.

В результаті вивчення та засвоєння основних положень дисципліни студент повинен

знати:

- сутність основних категорій, які вивчає соціальна економіка;
- критерії оцінки і принципи організації соціальної політики;
- чинники, що визначають природу трансформації власності;
- форми прояву людської особистості в соціальній економіці: людина як споживач, як виробник, як продавець своєї робочої сили, як підприємець;
- міжнародне науково-технічне співробітництво, його форми та досвід розвинутих країн щодо соціальних стимулів інноваційної діяльності.

вміти:

- аналізувати погляди на суспільний добробут представників інституціонального напрямку економічної теорії;
- досліджувати сучасні напрями трансформаційних змін відносин власності;
- аналізувати типи і моделі соціальної ринкової економіки, а також соціально-економічні системи;
- вивчати чинники, що впливають на формування соціальної структури сучасного українського суспільства;
- досліджувати міжнародне науково-технічне співробітництво;
- компетентно використовувати знання про соціальне страхування та соціальну допомогу населенню.

Зв'язок з іншими дисциплінами. Дисципліна «Соціальна економіка» базується на вивченні економічних і соціальних дисциплін: «Політична економія», «Економічна теорія», «Економіка праці та соціально-трудова відносина», «Соціальна політика», «Демографія», «Ринок праці», «Державне і регіональне управління», «Стратегічне управління трудовими ресурсами».

ТЕМА 1. ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ЯК ОСНОВА КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1 Розвиток теорії суспільного добробуту.

1.2 Вплив теорії добробуту на соціально-ринкову економіку.

1.1 Розвиток теорії суспільного добробуту

Теорія добробуту була завжди популярною, інколи вона зводилась у ранг соціальної політики урядів, але ніколи не була абсолютно визначеною й до цього часу потребує ґрунтовних досліджень, які б дозволили: чітко встановити параметри і умови досягнення добробуту; пов'язати між собою проблеми та цілі економічного зростання й добробуту суспільства; показати шляхи реалізації цілей через конкретні господарські механізми; визначити перспективи вирішення цих проблем в умовах глобалізації.

Історія розвитку економічної теорії одночасно є історією розвитку науки про багатство, добробут і шляхи їх досягнення. Ці проблеми об'єктивно вивчали найвідоміші економісти всіх часів. Однак аналіз процесів розвитку економічної теорії добробуту та методології дослідження цих проблем показує, що, незважаючи на значний її прогрес у другій половині ХХ століття й інтенсивний розвиток процесів соціалізації економіки в ряді країн, вона все ж перебуває у кризовому стані, бо так і не змогли вчені знайти ефективні шляхи вирішення соціальних проблем у більшості країн. Цей факт, зокрема, підкреслювали відомі економісти, аналізуючи історію розвитку і сучасні проблеми економічної теорії в цілому.

До причин неспроможності теорії добробуту відносять такі:

1) ігнорування загальнонаукових підходів до аналізу соціальних систем, що, з одного боку, не сприяє вивченню багаторівневої системи економічних інтересів і соціальних проблем у взаємозв'язку з культурними, національно-історичними, психологічними, демографічними, соціально-політичними, інституціонально-правовими та іншими характеристиками, а з іншого - не дає можливості відійти від лінійних підходів у поясненні соціально-економічних змін;

2) зосередження на окремих проблемах забезпечення суспільного добробуту, переважно на вивченні ролі держави або ринку у розв'язанні соціальних проблем, і відсутність систематизації підходів до вивчення даної проблеми;

3) використання низки узагальнених соціально-економічних показників для пояснення динаміки добробуту, які не дають можливості визначити й порівняти якісні оцінки життєвого рівня та добробуту суспільства;

4) неспроможність економічної теорії у 90-х роках ХХ століття передбачити й пояснити закономірності трансформації соціально-

економічних процесів (тоді, до речі, більш ефективним виявився синергетичний підхід до аналізу перехідної економіки);

5) змінення підходів до вивчення соціальних проблем часто призводило до заперечування попередніх доробок вчених, які раніше вважалися "фундаментом" цих теорій.

Найзагальніші результати економічних досліджень певною мірою є негативними, бо у науці не існує в достатній мірі певних закономірностей подальшого розвитку соціально-економічних процесів. Це стосується й теорії добробуту. Часто емпіричні дані позитивного аналізу показують, що попередньо визначені закономірності не підтверджуються, а заперечуються. Конкретні результати досліджень свідчать про неспроможність попередніх гіпотез, на які спираються дослідження, хоч й припускаємо, що в соціальних процесах (особливо у періоди нестійкості та біфуркацій) такі висновки самі по собі стають закономірністю.

Теорія добробуту стосується вивчення методів організації господарської діяльності, спрямованих на максимізацію багатства. Її прийнято відносити до нормативної економіки, бо істинність цього поняття важко перевірити емпіричними методами. Як правило, поняття "нормативна економіка" і "економіка добробуту" ототожнюються, коли аналіз стосується конкретних щодо оцінювання привабливості урядових рішень. За допомогою нормативної економіки оцінюють ефективність різних рішень і пропонують нові, які краще відповідають певним цілям. Головна проблема – вивчити критерії добробуту та визначити, хто має приймати рішення, що впливають на добробут. У теоріях добробуту часто виникали суперечності через неспроможність у повному обсязі простежити наслідки урядових програм, а також через розбіжності в поглядах на природу економіки, цінності й цілі.

А. Сміт (1723-1790 рр.) розглядав добробут залежно від продуктивності суспільної праці та її пропорційності потребам споживачів, вважаючи джерелом добробуту зарплату, прибутки, ренту, а їх величину вважав залежною від загальних умов життя суспільства, від його багатства або бідності, процвітання, застою або занепаду, особливостей природи, того або іншого застосування праці або капіталу. На думку Дж. Бентама (1748-1832 рр.), добробут визначається щастям найбільшої кількості людей. У його концепції людина є виключно споживачем, причому спрямованим на негайне задоволення потреб. Чим більше щасливих людей, тим вище добробут. Така "арифметика щастя" була основана на положенні про те, що всі люди мають ідентичні функції корисності доходу.

Теорія Бентама не сприймалася його сучасниками. Однак бентамівський універсальний споживач стає центральною фігурою маржиналістського аналізу. Г. Госсен (1810-1858 рр.) вперше сформулював закон спадної граничної корисності (закон насичення потреб), використавши філософію утилітаризму з її принципами розумного егоїзму, суб'єктивного зіставлення вигод і втрат, задоволення і страждань. Представники австрійської школи маржиналізму К. Менгер (1840-1921 рр.), Ф. Візер (1851-

1926 рр.), Е. Бем-Баверк (1851-1919 рр.) великого значення надавали індивідуальним оцінкам корисності, зіставленням вигод і втрат, споживчим очікуванням, розробили способи обчислення загальної корисності. К. Менгер структурував блага, які задовольняють потреби людей, виділивши блага нижчого й вищого порядку як комплементи й субститути, економічні й неекономічні, товари й послуги. Він побудував шкалу корисності на основі ранжирування благ за їх цінністю та дійшов висновку, що "цінність речі вимірюється величиною граничної корисності цієї речі".

Представники неокласичної кембріджської школи А. Маршалл (1842-1924 рр.), Ф. Еджуорт (1845-1924 рр.), А. Пігу (1877-1959 рр.) вивчали структуру благ (матеріальних і нематеріальних), вважаючи, що багатство створюється не лише у сфері виробництва, а й у сфері послуг. А. Маршалл пов'язав функцію корисності з кривою попиту, ввів у наукову лексику поняття цінової еластичності попиту й надлишку споживача, вивчав факторні доходи як джерело попиту. Він доповнив правило максимізації корисності, визначивши, що "споживач максимізує своє задоволення, якщо він: 1) урівноважує зважені граничні корисності усіх товарів, розраховані за цінами цих товарів; 2) вирівнює співвідношення граничної користі і співвідношення цін кожної пари товарів, що споживаються; 3) вирівнює граничну корисність доларової вартості кожного товару, придбаного за певною ринковою ціною, тобто вирівнює граничну корисність доларів, витрачених на всіх ринках".

А. Маршалл пов'язував суспільний добробут з механізмом розподілу ресурсів і дійшов висновку, що рівновага попиту й пропозиції на ринку означає максимізацію загальної вигоди, яку отримують покупці й продавці. Економічний добробут вимірюється за допомогою надлишку споживача, тобто суми, яку споживачі готові заплатити за товар, мінус суму, яку вони дійсно платять. Цей надлишок визначає вигоду, яку покупці отримують від використання продукту, таку, яку вони самі собі уявляють.

А. Пігу у праці "Економічна теорія добробуту" (1932 р.) вперше використав поняття показників суспільного (економічного) добробуту. У поняття індивідуального добробуту він увів показники якості життя – умови довкілля, відпочинку, доступність освіти, громадський порядок, медичне обслуговування тощо. Він вважав, що оптимум добробуту є можливим лише при державному втручанні у механізм використання ресурсів і розподілу доходів (оскільки вирівнювання доходів максимізує суму корисності в суспільстві) й підкреслював, що економічний добробут жодною мірою не є рівнозначним загальному добробуту, оскільки він не містить такі елементи, як навколишнє середовище, взаємовідносини між людьми, місце в суспільстві, житлові умови, громадський порядок. А. Пігу приділяв значну увагу перерозподілу доходів від багатих до бідних – трансферту доходів.

Відомий англійський інституціоналіст Дж. А. Гобсон (1858-1940 рр.) суть добробуту бачив в індивідуальному здоров'ї, гармонії фізичної й духовної діяльності. Дж. М. Кейнс (1883-1946 рр.) був упевнений, що рівень добробуту визначає держава, впливаючи на рівень зайнятості ресурсів і

розмір національного доходу. Він запровадив поняття "ефективний попит", який вважав головною умовою зростання національного доходу й зайнятості.

Отже, всі названі вчені розглядали добробут як суму кількісних, таких, що піддаються виміру, користей для всіх індивідів і суспільства. Відповідно, оптимальним вважався такий перерозподіл ресурсів, який максимізував добробут. Вони ігнорували проблему порівняння корисності для різних людей, а також не вивчали питання про порівняння різних оптимумів, пов'язаних з різним розподілом доходів.

В. Парето (1843 – 1923 рр.) у своєму "Підручнику політичної економії" (1906) не тільки відхилив кількісну корисність, а й обмежував свій аналіз жорсткими умовами, вважаючи, що єдиними змінами, які можуть оцінюватися, є ті, які роблять усім або добре, або зле, або ті, які роблять краще хоч би одній людині, не роблячи гірше будь-кому іншому. Поліпшення чийогось добробуту за рахунок когось іншого не може оцінюватися в кількісних одиницях корисності. В. Парето сформулював принцип, відповідно до якого максимум добробуту досягається при оптимальному розміщенні ресурсів, коли будь-який їх перерозподіл не збільшує корисності в суспільстві. Поліпшення за Парето – це розподіл ресурсів таким чином, що при підвищенні добробуту одних людей добробут інших не погіршується. В. Парето розумів, що загальний суспільний добробут не може залежати тільки від обсягу матеріальних благ, доступних завдяки раціональному егоїзму і особистому інтересу, без їх розподілу на основі гуманістичної етики. Він шукав джерела добробуту суспільства у сфері державних фінансів, вважаючи, що через бюджетно-податкову політику держава має забезпечувати реалізацію демократично визначених етичних ідеалів. Поліпшення за В. Парето є можливим стосовно забезпечуваних державою благ і послуг неринкового походження завдяки їхній неподільності й неконкурентності споживання.

Оптимальний, або ефективний, розподіл за В. Парето – теоретичний варіант, оскільки реально суспільство через електоральні та парламентські процедури може віддати перевагу менш економічно ефективному, але більш соціально справедливому або політично прийнятному розподілу, що зазвичай і є причиною державного втручання в економічні й розподільні процеси. Вважається, що за критерієм В. Парето виправдана тільки та фінансово-економічна політика, котра нікому не наносить шкоди. Отже, така умова накладає серйозні обмеження на практичне застосування даного підходу. Н. Калдор (1908-1986 рр.) і Дж. Хікс (1904-1989 рр.) запропонували принцип компенсації, відповідно до якого зміна економічних умов збільшує суспільний добробут у тому разі, коли індивіди, що отримали певний вигравш, можуть компенсувати збиток тим, хто його зазнав, але при цьому залишитись у вигравші. У такому разі можливість компенсації розглядається як умова, достатня для того, щоб розглядати економічні зміни як зростання багатства суспільства. Оскільки збільшення корисності одних перевищує збитки інших,

то це означає зростання сумарної суспільної корисності, що є суттю цього критерію.

Крім ефективності, існує проблема рівності – справедливості розподілу благ між різними групами покупців і продавців. По суті, вигоди ринкової торгівлі визначають як пиріг, який треба поділити між суб'єктами ринку. Питання ефективності полягає у розмірах пирога, а питання рівності – у справедливості розподілу його частин. Оцінювання рівності виявляється більш складним, ніж оцінювання ефективності. Вивчаючи вплив оподаткування на економічний добробут, А. Маршалл дійшов висновку, що введення податку означає збільшення ціни для покупців і зменшення ціни для виробників, що веде до скорочення випуску й споживання продуктів, тобто розмір ринку стає меншим за оптимальний. Податки не дозволяють покупцям і продавцям отримувати вигоду з торгівлі – це джерело безповоротних втрат суспільства. Отже, вплив податків на стимули призведе до зниження ефективності розподілу ресурсів. "Податки дорого коштують суб'єктам ринку не лише тому, що відбувається переміщення необхідних їм ресурсів до уряду, а й тому, що оподаткування змінює мотиви людей і викривлює результати функціонування ринку", – зауважував Г. Менкью. Ф.Т. Еджуорт вивчав поняття узагальненої функції корисності. Він підійшов до аналізу споживчої поведінки з точки зору ординалістської теорії, запропонував використання кривих байдужості, за допомогою графічної побудови проаналізував двосторонній конкурентний обмін та оптимальність розміщення двох обмежених за обсягом благ (ресурсів) між двома індивідами (фірмами) й дійшов висновку, що розподіл продуктів тоді є ефективним, коли весь обсяг продукції поділяється між споживачами так, що неможливо поліпшити стан одного, не погіршивши стан іншого. А. Бергсон у 1938 році розробив функцію загального добробуту, дотримуючись думки, що вона формується вищим авторитарним органом. А. Бергсон і П. Самуельсон (1915 р.) запропонували функцію добробуту, за якою суспільний добробут визначається добробутом окремих членів суспільства. Вони вважали, що слід розраховувати внесок кожної індивідуальної функції корисності у суспільну корисність, тобто порівнювати корисності, отримані різними особами. На думку багатьох економістів, ця проблема у П. Самуельсона залишилась невирішеною через відсутність чіткого теоретичного формулювання.

Отже, як справедливо помітив В. Полтерович, "найбільш загальні теоретичні результати мають у певному розумінні негативний характер – це висновки, які в явному чи неявному вигляді підтверджують, що в теоріях, які розглядаються, не вистачає постулатів для того, щоб отримати відповіді на порушені питання". Проблема добробуту завжди пов'язувалась з проблемою справедливості, а проблема справедливості - з розподілом і перерозподілом доходів. Але, як пише М. Блауг, "віра в те, що "ефективність" і "справедливість" можуть бути певним чином розділеними, являє собою одну з найдавніших ілюзій економічної науки" [2]. Більше того, вони завжди ставились в основу економічної політики держави.

Наведемо ще один приклад – неможливість раціонального узгодження інтересів, що названо "теоремию неможливості". К. Ерроу показав, що агрегування індивідуальних переваг не може привести до позитивного вирішення проблеми, оскільки суспільні переваги не мають властивості транзитивності, яка необхідна для визначення оптимуму. "Теорема неможливості" означає, що будь-який колективний вибір, який відповідає вимогам повного впорядкування, транзитивності, універсальності, Парето-сумісності й незалежності від інших альтернатив, перетворює одного індивіда в диктатора, тобто суспільний вибір не може бути одночасно й раціональним, і демократичним. К. Ерроу пропонує вибрати певний варіант використання бюджету з декількох. Якщо існує фіксована кількість агентів і кожний визначає свої переваги й ранжує варіанти, то якими мають бути правила суспільного вибору? К. Ерроу називає вимоги, які будуть задовольняти правила суспільного вибору: 1) має бути така альтернатива, яка задовольняє переваги більшості членів суспільства. Якщо всі надають перевагу одній альтернативі, то вона і є суспільним вибором (аксіомою одноголосності); 2) аксіома незалежності: якщо суспільство надає перевагу альтернативі А, а не Б, то це стосується лише альтернатив А і Б, а не інших можливостей. Висновок дивний – усім переліченим вимогам задовольняє лише диктаторський варіант. Можна взяти будь-якого члена суспільства й здійснити суспільний вибір згідно з його перевагами. Цей результат отримав назву "теорема неможливості". Раціональний компромісний вибір є неможливим. Такий результат досліджень одержав К. Ерроу. Заслуга цієї теорії – пояснення, чому правила суспільного вибору – процедури голосування – не є транзитивними. В. Сен, аналізуючи "теорему неможливості", говорить, що "вона занадто песимістична, бо сам Ерроу вів пошук обмежень, які б гарантували послідовні рішення більшості тоді, коли домінують роздільні питання й коли люди намагаються максимізувати власні частини без піклування про інших (кожний надає перевагу тому поділу суспільного пирога, який збільшує його власну частку). Однак, коли існує життєво важливе питання національного насильства, електорат є розсудливо послідовним та одностайним."

1.2 Вплив теорії добробуту на соціально-ринкову економіку

Довгий час існувала думка, що рішення, які ухвалюються окремими політиками, політичними або державними організаціями, мають приносити максимальну користь суспільству. У. Вексель у 1897 році вперше визначив політику як взаємовигідний обмін між громадянами й суспільними структурами. Пізніше цю думку було відображено у теорії суспільного вибору, представником якої був Дж. Бьюкенен. Він досліджував шляхи обмеження державного регулювання, вважаючи, що суспільний вибір – це політичний ринок, на якому взаємодіють політики, виборці та державні чиновники. Продавцем виступає політик, покупцем - виборець, а держава має

виконувати посередницькі функції. Політики пропонують пакети різних програм, а виборці, коли вони вибирають одну із цих програм, розплачуються своїми голосами. Купівля-продаж передвиборних програм становить суть сучасної представницької демократії. Ринок працює погано, але це не означає, що держава буде "працювати" краще. Конкуренція політиків за голоси виборців веде до посилення втручання держави в економіку. Через державні програми відбувається перерозподіл доходів від різних груп населення на користь середнього класу, а невеликі, але тісно згуртовані політичні групи беруть верх над широкою, але розсіяною більшістю. Щоб підтримати ефективність регулювання, треба вести мову не про те, які підходи кращі, а кардинально вдосконалювати сам механізм прийняття рішень на політичному рівні. Завдання полягає у тому, щоб підготувати нову систему розроблення політичних рішень, схожу на ту, яка виникає при виборі рішень на товарному ринку.

На думку Дж. Бьюкенена, на цих ринках існує різниця у мотивах поведінки, а головне – "неоднакова структура" ринкової й політичної систем. Політичні рішення – це вибір альтернативних варіантів (як і на товарних ринках). Такий обмін є не зовсім раціональним, адже частіше податки сплачують одні, а блага за рахунок податків отримують інші. Лише на політичному ринку замість принципу "один долар – один голос" діє принцип "одна людина – один голос". Саме з цим принципом теоретики суспільного вибору пов'язують високу вірогідність появи у сфері політики результатів, які не можуть бути оптимальними з погляду суспільства.

Отже, економічна теорія добробуту стала поступово трансформуватись у теорію суспільного вибору, в рамках якої здійснюється позитивний аналіз того, як формуються й реалізуються різноманітні суспільні переваги. Ця проблема економічної науки має тісний зв'язок з теорією держави й права, правилами голосування, поведінкою виборців тощо.

Дж. Бьюкенен писав: "Політика – складна система обміну між індивідами, у якій останні намагаються колективно досягти своїх власних цілей, оскільки не можуть реалізувати їх шляхом звичайного ринкового обміну. Тут немає інших інтересів, крім індивідуальних. На ринку люди міняють яблука на апельсини, а в політиці погоджуються платити податки в обмін на блага, необхідні всім і кожному - від місцевої пожежної охорони до суду". Він досліджував проблему вибору такого механізму, який би мінімізував негативні наслідки перерозподільних процесів і максимізував позитивні. Держава у Дж. Бьюкенена виступає у вигляді "держави, що передає". Ця функція виявляється у політиці перерозподілу доходів. На його думку, інститути мають існувати для того, щоб реалізувати особисті цілі індивідів. Отже, основним джерелом перетворень є людина, а індивідуальний добробут стає фундаментальною проблемою соціально-економічного розвитку.

А. Сен, аналізуючи механізми державного вирішення соціальних проблем, зауважував, що вони, як правило, не дають бажаних результатів. На

його думку, головною проблемою теорії добробуту в умовах ринку є проблема оптимізації, яку розуміють як максимальну продуктивність затрат праці, що досягається при раціональному використанні ресурсів.

Дослідження змінення підходів до проблеми добробуту як цільової спрямованості розвитку суспільства і як критерію ефективності цього розвитку дає можливість стверджувати, що найбільш загальними цільовими цінностями соціальної системи є: ефективність, як стверджував Парето, справедливість як рівність можливостей, розподілені цінності, рівномірність розподілу доходів, соціальний добробут. Їх реалізація має забезпечувати організаційну ефективність розвитку суспільства, що визначається рівнем та якістю життя його членів, їхньою соціальною безпекою, а також створенням умов для еволюції людини, суспільства й природи.

Щодо визначення причин суперечностей і неспроможності деяких теорій можна зауважити таке :

1) соціально-економічна дійсність дуже багатогранна й може мати безліч варіантів розвитку, швидкість її змін часто випереджає темпи її усвідомлення й тлумачення, – цим пояснюється різноманітність підходів різних учених до вивчення тих самих проблем і висвітлення їх з різних поглядів;

2) вплив суб'єктивних факторів на соціальні процеси є значущим, особливо це помітно при дослідженні підходів у соціальній політиці, при вивченні поведінки господарських суб'єктів, окремих індивідів у процесі реалізації їхніх потреб, інтересів, цілей;

3) не можна забувати, що проблеми зростання добробуту – це відображення фундаментальних проблем економічного вибору, які не можуть бути вирішені через безмежність потреб і ресурсів;

4) при всіх спробах певним чином кількісно і якісно описати саме поняття добробуту немає однозначного рішення, частіше дають визначення соціально прийнятних стандартів і не можна з певною мірою достовірності встановити, якими будуть параметри цього поняття у найближчому майбутньому [2].

Запитання для самоперевірки

1. Які основні положення класичної політичної економії щодо досягнення суспільством добробуту (А. Сміт, Д. Рікардо)?

2. Як формувалися теорії добробуту представниками неокласичної економічної школи (А. Маршалл)?

3. У чому полягає математичний напрям неокласичної економічної школи, оптимум В. Парето та поняття економічного та неекономічного добробуту (А. Пігу)?

4. Які особливості поглядів на суспільний добробут представників інституціонального напрямку економічної теорії?

5. Які сучасні напрями розвитку теорії суспільного добробуту?

Рекомендована література

1. Єременко В. Г. Соціальна економіка: навч. посіб. / В. Г. Єременко. – Видання друге, адаптоване й доповнене. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату, 2003, – С. 25–128.
2. Заблоцький Б.Ф. Національна економіка: підручник. / Б.Ф. Заблоцький. — Львів: Новий Світ-2000, 2010.— С. 91— 121.
3. Національна економіка: навч. посіб. /А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.Л. Желюк, Т.М. Попович. – К.: Знання, 2012. – С. 72–86.
4. Національна економіка: навч. посіб. / В.І. Мельникова, О.П. Мельникова, Т.В. Сідлярчук, І.Ю. Тур, Г.М. Шведова. – 2 ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 52–71.

ТЕМА 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1 Предмет курсу “Соціальна економіка”

2.2 Соціальні функції економіки

2.3 Особливості соціальної економіки в перехідних умовах

2.1 Предмет курсу “Соціальна економіка”

Поняття “соціальна економіка” з’явилася в післявоєнній Німеччині й у прямому розумінні повинне трактуватися як суспільна економіка. Але сприймається воно неоднозначно, особливо при характеристиці соціальної ринкової економіки, як тип господарської системи. У зв’язку з цим є цікавими думки Ф.А. Хаєка, викладені в роботі «Пагубна самонадіяність. Помилки соціалізму». Не вдаючись у дискусію, звернемо увагу не на поняття, а на змістовне трактування “соціальної економіки”.

Варто визнати, що адекватного сприйняття соціальної економіки в Україні немає. З однієї сторони, про це говорить сама практика господарювання, з іншої державна економічна політика в галузі реформування громадського життя.

У рейтингу перспектив зростання Україна серед 80 країн світу займає 77-ме; за рівнем мікроекономічної конкурентоспроможності – 69-те місце.

Що стосується економічної політики, то ще раз можна згадати досвід США, стан яких у 30-і роки ХХ ст. (Велика депресія) нагадує сучасне українське. Різке скорочення джерел екстенсивного розвитку, промисловий потенціал, що застарів, безробіття й убогість на тлі відносно великої маси матеріальних благ, якої немає кому купувати. Основна проблема при цьому чисто соціальна – недоспоживання, викликана, поряд з іншими причинами, монополізацією (в Україні її перекрученою формою – кланізацією, махінаціями посередників та ін.). Отже, як і в США, в Україні економічну політику слід орієнтувати на відновлення купівельної спроможності всього народу.

У силу соціальності економічних відносин будь-яка господарська система має адекватну соціальну складову і запровадженні економічні реформи припускають відповідні соціальні перетворення. Звідси, як відзначає Т.М. Заславська, випливають як мінімум два висновки. По-перше, очікувані і реальні результати трансформаційних процесів мають оцінюватися не тільки на основі економічних, але і соціальних критеріїв. По-друге, поняття «соціалізація» не може і не повинне зводитися тільки лише до соціального забезпечення і соціального захисту слабких прошарків населення, але здатне враховувати призму всіх сторін (приватизаційної, фінансової, податкової, інвестиційної) економічної діяльності держави, тобто виступати соціальною складовою. Отже, соціальна економіка – це економіка добробуту у самому широкому розумінні.

Суб'єкти соціальної економіки – це носії економічних відносин, об'єднані адекватною моделлю економічної поведінки, що забезпечує розвиток даної системи. Соціальна структура прямо взаємозв'язана з економічною. Не випадково визнанням реального існування соціальної економіки служить не просто соціальна орієнтація, а її якісна спрямованість. Критерій тут у тім, на які елементи соціальної структури спрямована економічна діяльність, яким класам, групам, стратам, прошаркам і т.п. вона сприяє. Якщо це стосується масових прошарків населення, то така економіка буде вже не просто соціальною, а демократично орієнтованою, тому що вона задовольняє їхні основні інтереси.

Т.М. Заславська виділяє три «чистих типи» соціальної економіки: охлократичний, демократичний і олігархічний. Перший тип характеризується тим, що така економіка головним чином працює на нижчій прошарку суспільства. Олігархічний тип зв'язаний з орієнтацією на задоволення інтересів вищих прошарків. Нарешті, демократична орієнтація зв'язана з підтримкою середніх прошарків.

Самим прогресивним є демократична орієнтація економіки, за якої підтримується середній клас. Це пояснюється тим, що він (коли цілком сформувався) володіє високим інноваційним потенціалом великої маси, що дозволяє впливати на напрямки суспільного розвитку, демонструє зразки поведінки нижнім прошаркам і веде їх за собою. Саме середній клас концентрує найбільш цінний трудовий і інтелектуальний капітал суспільства, його знання, культуру, кваліфікацію, творчість, енергію і т.п. Демократична орієнтація соціальної економіки, як така, розвиває і зміцнює середній клас з одночасною турботою про малозабезпечені прошарки.

Задачами курсу «Соціальна економіка» є:

по-перше, на основі вже отриманих загальних знань в галузі економічних відносин, доповнення і поглиблення їх за рахунок вивчення і розуміння органічних зв'язків і залежностей з політичними, соціокультурними, моральними, етичними, психологічними й іншими аспектами життєдіяльності людини. При цьому пріоритет належить людині, як особистості, що формується в складному, динамічному, суперечливому

навколишньому середовищі. Мова йде про гуманізацію, «олюднювання» економічних відносин;

по-друге, курс показує на які орієнтири варто настроюватися суб'єкту економіки в умовах зміни економічних відносин, формування ринкових зв'язків і залежностей;

по-третє, курс безпосередньо пов'язано з формуванням нової парадигми в економічній теорії – плюралізмом методологій у вивченні соціально-економічної реальності. Це уможлиблює надати більш глибоку оцінку і переоцінку конкретним економічним проблемам через призму розгорнутої філософської і соціологічної думки.

Предметом курсу «Соціальна економіка» є економічні відносини в їхній системній залежності й обумовленості із соціальними, політичними, етнічними, релігійними, антропологічними елементами, у цілому зумовлюючими виробництво добробуту людини. При такому підході основною, відмітною рисою предмета є соціальна складова економіки.

Основу соціальної економіки складає її ідеологія, що базується на двох фундаментальних положеннях. Це насамперед права людини, суть яких полягає в тім, що всі люди від народження дістають рівні права і задача суспільства - в створенні механізмів їхньої реалізації. Друге ґрунтується на тому, що єдиним джерелом багатства є праця. Отже, чим вищим є рівень розподілу створюваних матеріальних і культурних благ за працею, тим справедливіша соціально-економічна система. По суті, ідеологія соціальної економіки визначає її основну спрямованість, зв'язану зі зростанням добробуту народу.

2.2 Соціальні функції економіки

Соціальні функції економіки у самому загальному вигляді можна звести до наступного:

- ◆ економіка повинна виражати інтереси всіх прошарків населення;
- ◆ економіка повинна забезпечувати добробут народу;
- ◆ економіка повинна адекватно відбивати плюралізм форм власності і сприяти кращому їх сполученню;
- ◆ економіка повинна відновлювати, і в той же час забезпечувати множинність форм і механізмів господарювання.

Соціальні функції економіки разом з іншими обставинами визначають соціальні функції держави за допомогою якої відбувається їхня реалізація у громадському житті.

Напрямок соціалізації діяльності держави Г. Мюрдаль, лауреат Нобелівської премії, бачив у наступному:

- забезпечення членам суспільства високого прожиткового мінімуму і надання матеріальної допомоги тим, кому в силу об'єктивних причин вона необхідна; установлення привілеїв неможливим і вилучення привілеїв у тих, хто в них не має потреби;

- створення умов, що дозволяють громадянам заробляти кошти для повноцінного життя будь-яким не суперечливим законом способом;
- створення умов, що забезпечують задоволення високого рівня потреб громадян у освіті, медичній допомозі і т.ін.;
- забезпечення сприятливих умов праці для найманих робітників, захист їх від негативних впливів ринкової економіки;
- забезпечення економічної безпеки членів суспільства;
- захист цивільних і політичних прав і воль, що відповідають принципам правової, соціальної держави;
- захист від політичного переслідування й адміністративної сваволі;
- забезпечення волі духовного життя, захист від ідеологічного тиску;
- створення сприятливого соціально-психологічного клімату, як у суспільстві в цілому, так і в окремих його осередках і структурних утвореннях, захист від психологічного пресингу;
- забезпечення максимальної стабільності громадського життя.

Важливо усвідомити, що коли мова йде про соціальну економіку, то, як правило, мають на увазі, що вона є основний складовий «держави добробуту» – це такий соціальний захист населення, що забезпечується (по Мюрдалю Г.) системою законодавчих, економічних, соціальних і соціально-психологічних гарантій, рівними умовами для підвищення добробуту за рахунок особистого трудового внеску, економічної самостійності, підприємництва для працездатного населення і створення певного рівня життєзабезпечення для непрацездатних.

Самим загальним критерієм соціальної економіки є рівень життя населення. Тут важливо зрозуміти, що він не зводиться до меж доходів і рівня споживання, а й включає умови праці і побуту, обсяг і структуру робочого і вільного часу, характеристики культурного, освітнього рівня населення, здоров'я, демографії та економічної ситуації. ООН рекомендує рівень життя визначати по системі, що включає наступні складові:

- здоров'я, у тому числі демографічні умови відтворення населення;
- умови праці, зайнятості, організації праці;
- освіти, у тому числі грамотність;
- житло, включаючи його благоустрій;
- соціальне забезпечення, людські свободи.

Пошуки якого-небудь інтегрального показника рівня життя визнані недоцільними. Для порівняння в міжнародних відносинах використовується «індекс людського розвитку», що включає наступні інтегральні індикатори: створений національний доход на душу населення, тривалість життя, відтворення.

Методологія курсу «Соціальна економіка» відбиває ту систему методів, прийомів, способів, що лежить в основі вивчення політичної економії. Головне – це привернути увагу студентів до такого аспекту її

сучасних поглядів (онтологічний підхід) як соціальне і філософське його осмислення (гносеологічний підхід).

Соціальна економіка формується і «працює» на наступних принципах:

- діалектична єдність економічної складової та соціально-орієнтованої економіки;
- диференціація й інтеграція функцій соціальної економіки на макро-, мезо-, і мікрорівнях;
- соціальне партнерство між суб'єктами соціальної економіки, що функціонують у сфері праці, капіталу і влади, та забезпечують економічне зростання;
- суспільне використання джерел (природні, матеріально-речовинні і людські ресурси) і факторів (технологія, керування, стимулювання) соціально-економічного росту.

Соціалізація економічних відносин – це процес якісних змін у суспільному стані, що характеризується його прогресивним рухом, на основі підвищення ролі людини у виробництві, усебічне використання здібностей і знань. А. Гриценко характеризує відзначений момент наступними рисами:

- соціалізація власності на засоби виробництва, що означає подолання відчуженості від них працівника через участь у власності за допомогою акцій, зростання частки і значення акціонерних товариств, де працівники є головними акціонерами;
 - соціалізація праці, перетворення її із засобу заробляння грошей у засіб самореалізації особистості, її життєвих і творчих можливостей;
 - соціалізація результатів виробництва, зв'язана з перерозподілом ВВП з метою зменшення соціальної нерівності та розвитком інститутів соціального захисту населення.

Найважливішим моментом соціалізації є соціальна стратифікація – виділення і розшарування груп у суспільстві. Об'єктивними факторами для цього є наступне:

- ◆ зайнятість, її міра і вид;
- ◆ місце в суспільному поділі праці (зайнятість управлінська чи виконавча, аграрна чи індустріальна, фізична чи розумова праця);
- ◆ особливості праці з погляду ваги, складності, комунікативності, ризику, фізичних і моральних умов;
- ◆ наймана праця за заробітну плату чи потребує професійної кваліфікації самостійна робота з вільним доходом;
- ◆ відношення до власності на засоби виробництва, її наявності чи відсутності, міра, форма і вид;
- ◆ відношення до організації і управління виробництвом і працею, його рівень, економічні і правові підстави, формальний чи неформальний характер;
- ◆ освіта і кваліфікація, їхній рівень, відповідність, профіль, престижність.

2.3 Особливості соціальної економіки в перехідних умовах

Стратегія трансформаційних перетворень повинна формуватися з урахуванням тих кроків перехідної економіки, безперспективність яких в Україні очевидна, що виявилось в безпрецедентному для мирних умов рівня деградації всіх галузей соціальної сфери. Відомо, що суб'єктивною основою ринкової економіки є стійке існування в соціальній структурі середнього класу (на Заході це близько 70%). В Україні, де 28% населення існує на межі бідності, 14% на рівні злидарського існування, тобто 41% всіх громадян вимушені фізично виживати, розв'язання проблеми середнього класу, якщо і можна говорити про це, відноситься до вельми віддаленої перспективи. В Україні 1-2% багатих людей отримують приблизно 25% всіх прибутків, розрив між ними і бідними постійно збільшується. Все це говорить про те, що соціальна нестабільність перетворилася у державі в реальну загрозу національної безпеки. Відомо, що необхідною передумовою становлення економічно незалежної держави, її життєдіяльності є наявність проінформованої еліти, наділеної безкорисливим патріотизмом і самовіддачею. У зв'язку з цим В.Ворона звертає увагу на те, що Київська Русь загинула через егоїзм і “шкурницькі інтереси” правлячої еліти, не здатної на самопожертвування ради безкорисливого патріотизму. Дуже не хотілося б, щоб історія повторювалася.

Звідси висновок – соціальні витрати і потрясіння не повинні стати ціною реформ. Більш того, в перехідний період розвитку суспільства потреба в соціальних гарантіях зростає, соціальні завоювання минулого необхідно використати як основу розвитку і вдосконалення законодавства, регульованих соціальних нормативів, що забезпечуються та встановлюються. Різке зниження уваги, об'єктивно не зумовлене, з боку держави до соціальних проблем, дискредитує ідею ринкових відносин як більш ефективну, ніж централізована економіка, форму господарювання. Вже в перші роки реформи соціальні виплати були зменшені в набагато більшій мірі, ніж був знижений обсяг виробництва товарів. Це дезорієнтує суспільну волю і цілеспрямованість, виступає чинником деградації і власне виробництва, оскільки дозволяє його витрати здійснювати за рахунок життєвих стандартів основної маси народу, що все більше знижуються. Соціальна функція економіки є не навантаженням на неї, а її органічною складовою, одним з найважливіших внутрішніх ресурсів і стимуляторів економічного розвитку. Без реалізації цієї функції вже в середньостроковому періоді економіка втрачає здібність не тільки до підвищення своєї ефективності, але і до простого відтворення. Застій в цьому стані веде до того, що не прагнення до підвищення ефективності виробництва, а соціальні проблеми, необхідність зупинити падіння соціальної сфери, все більше стає чинником, передумовою і метою економічних перетворень.

У продаж останніх років знизилася питома вага населення молодшого працездатного віку, прискорюється старіння нації. Між тим, чим більше доводиться на одного зайнятого в працездатному віці непрацездатних, тим

ефективнішою повинна бути праця зайнятих для підтримки хоч б на тому ж середньому рівні споживання.

Зростання соціальних гарантій, соціальне благополуччя неможливі без ринкової ефективності, але не менш важливим і зворотній зв'язок: без соціальної стійкості, забезпечення зростання упевненості членів суспільства в соціальних гарантіях неможливі реальна стабілізація і зростання економічної ефективності процесу виробництва матеріальних благ.

Як свідчить досвід перехідних економік, соціалізація відбувається в два етапи. Перший (що протікає в Україні) передбачає жорстке визначення поведінки людини в соціальній сфері і обхват соціальним захистом практично всього населення. Це, так звана патерналістська модель, що орієнтується переважно на збереження масштабів соціальних послуг, що надаються державою. У той же час зусилля, направлені на підвищення ефективності соціальних програм, відступали на другий план. На фоні швидкого падіння ВВП відбувалося збільшення частки питомої ваги соціальних витрат в сукупних витратах держави. До недоліків цієї моделі відносяться: перехресна реалізація соціальних програм, що спричиняє дублювання соціальної допомоги, і невиправдано високі (звичайно, з точки зору фінансових можливостей) витрати на соціальну сферу.

Застосування даної моделі на початковому етапі трансформаційних процесів, зокрема в Україні, незважаючи на її відносну неефективність, викликано рядом об'єктивних обставин:

- різкого падіння рівня життя населення;
- відсутність досвіду вирішення так масштабних задач в області соціальної політики;
- недостатньої визначеності і соціально-економічних пріоритетів держави;
- несформованості соціальної структури суспільства;
- незабезпеченість багатьох задач соціальних реформ;
- необхідності повного використання тих ресурсів, форм і методів роботи, які залишилися від старої системи соціального захисту.

Загострення бюджетно-фінансових проблем в економіці країни, а також в соціальній сфері підтвердило неефективність спроб вирішити соціальні питання лише шляхом подальшого нарощування фінансування без проведення глибоких структурних перетворень в сфері соціальної політики, тим більше, що збереження її традиційних методів вело до прямо протилежних результатів: рівень добробуту багатих прошарків суспільства зростав значніше, ніж бідних.

Більш ефективною і раціональною вважається модель адресної соціальної допомоги. Але вона вимагає адекватних перетворень в економіці (що формує можливість), і в політиці (що визначає прийняття рішень). Основними характеристиками адресної соціальної системи є:

- ◆ визначення пріоритетів соціальної політики ;

- ◆ диференціація соціальної спрямованості держави відносно різних верств населення;
- ◆ коректне виділення категорій одержувачів соціальної допомоги;
- ◆ доведення до одержувачів соціальної допомоги фінансових ресурсів в повному обсязі;
- ◆ визначення і розмежування повноважень в реалізації соціальних задач між всіма рівнями бюджетної системи.

На поточному етапі перехідного періоду, його соціалізація пов'язана з рішенням наступних задач:

1) більш рівномірний розподіл наслідків кризи між різними групами населення, що неминуче зажадає посилення державного регулювання прибутків;

2) збереження потенціалу ключових галузей соціальної сфери і їх порятунків від повного руйнування. Це може викликати скорочення окремих сфер (наприклад, вищої освіти) в ім'я збереження і виживання їх найбільш перспективних структур;

3) поживлення різних форм самодіяльності населення, таких, як самозайнятість, городництво і садівництво, домоводство (пошиття і ремонт одягу та ін.), комісійна торгівля потриманими речами, як вимушена міра соціального виживання.

Після стабілізації економіки і початку її підйому стане можливим перехід до активної соціальної політики, основні напрямки і мета якої повинні бути визначені вже зараз. Що стосується посилення ролі держави в розподілі і перерозподілі прибутків, як найважливішого чинника соціалізації перехідного періоду, а це зумовлене тим, що власне ринковий механізм передбачає отримання прибутків лише в результаті і відповідно до ефективного використання кожним членом суспільства власних чинників виробництва. У класичному розумінні мова йде про працю, капітал і землю.

Однак в суспільстві є люди, що не володіють жодним з цих чинників виробництва, з тих або інших причин недостатньо або зовсім не підтримуються матеріально яким-небудь одержувачем прибутків. Це, як правило, люди похилого віку, люди, що знаходяться в різного роду незвичайних або екстремальних умовах, хворі, інваліди. Крім того, ринковий механізм тільки передбачає, але не забезпечує власникам чинників виробництва відповідні прибутки. Нерідко чинники виробництва внаслідок несприятливої ринкової кон'юнктури не приносять необхідного прибутку, не можуть знайти відповідного застосування, не дають, таким чином, коштів для існування навіть своїм власникам. Безробітні не можуть, поки не будуть працевлаштовані, самостійно забезпечувати собі прибутки. Все це в тому або іншому суспільстві в більшій або меншій мірі визначається несправедливим. У результаті державі ставиться в обов'язок регулювати і перерозподіляти прибуток.

Найважливішою задачею в сфері соціальної орієнтації повинне стати істотне підвищення її ефективності, концентрація зусиль на розв'язанні

найбільш гострих соціальних проблем, вироблення нових механізмів реалізації соціальних програм, що забезпечують скорочення невиправданих бюджетних витрат і більш раціональне використання фінансових і матеріальних ресурсів в соціальній сфері.

Один з найважливіших аспектів зміни моделі соціалізації пов'язаний з переходом від переважно соціальної підтримки до соціального страхування з диференціацією ризиків і залежністю розмірів страхових виплат від страхових внесків. Це є однією з важливих форм переходу від системи соціального патерналізму до адресної соціальної системи.

Формування адресної соціальної підтримки передбачає введення цільового характеру в системі розподілу і використання соціальних трансфертів, в тому числі і як основи міжбюджетних відносин. Звідси витікає ще одна з основних меж соціалізації перехідної економіки: обхват нижніх ланок господарської ієрархії її муніципалізації, в тому значенні, що соціальна політика повинна зміститися “вниз” до людей, що дозволить підвищити ефективність витрачання бюджетних коштів шляхом надання можливості значною мірою визначити соціальну орієнтацію на муніципальному рівні.

Особливе значення має проблема формування соціального бюджету. Практика прийняття нормативних соціальних актів, що склалася значною мірою зорієнтована на популістські цілі, і часто не витримує фінансово-економічних обґрунтувань. Існуючі зобов'язання держави в соціальній сфері, встановлене законодавчо, значно перевищують реальні фінансові можливості федерального і реального бюджетів.

Необхідна розробка механізму соціального бюджету на всіх рівнях з метою ефективного управління процесами формування і виконання державного бюджету (в соціальній його частині) і процесами регулювання фінансових потоків в соціальній сфері регіонів.

У цілому ж трансформаційна економіка характеризується наступними основними рисами:

- зростанням соціально активної частини населення і ефективним використанням її трудового і творчого потенціалу;
- відтворюванням товарів і послуг, пріоритетно-орієнтованим на масового споживача, адекватно зростанню його платоспроможності;
- відтворюванням умов, як кожної людини, так і загалом народу;
- розвитком соціальної сфери і відповідної ринкової інфраструктури як самоокупного сектора економіки з метою забезпечення доступності використання продуктів її діяльності для широкої маси населення;
- формуванням, розвитком і функціонуванням системи професійної орієнтації, перенавчанням і психологічною підтримкою населення з метою забезпечення його ефективної зайнятості в умовах структурної перебудови економіки;

- розмежуванням частки трудових і соціальних прибутків громадян в ВВП для забезпечення пріоритетної орієнтації економіки на соціальний розвиток і підвищення рівня життя людей;

- соціалізацією економічного середовища на основі розвитку соціального партнерства господарюючих суб'єктів і суб'єктів соціально-трудових відносин при нормативно-регулюючій ролі держави.

Але якими б схемами не описувалися межі соціалізації перехідної економіки, теоретичне її обґрунтування повинно починатися з вибору моделі соціально-економічного устрою суспільства. Відсутність перспективної концепції з цього приводу робить усякі спроби соціалізації незрозумілими, непослідовними, непереконливими. Ще більш негативні наслідки мають популістські рішення, продиктовані кон'юнктурними цілями, що виявляється в руйнуванні логіки соціальних перетворень, в формуванні недовір'я до влади і до реформи, що проводяться.

Соціальна ринкова економіка є поки самим науково обґрунтованим і на практиці самим перевіреним синтезом виправданих, виходячи з реалізму людської діяльності, елементів як регульованої, так і ліберальної системи.

Соціальна ринкова економіка прагне об'єднати принцип ринкової свободи з принципом соціальної рівності. Один із ідеологів соціальної ринкової економіки Людвіг Ерхард підкреслював, що суть соціального ринкового господарства тільки тоді може бути повністю досягнутою, коли відповідно з високою продуктивністю одночасно знижуються ціни, забезпечуючи, тим самим підвищення ринкової заробітної плати.

Ланцюжок соціальності ринкової економіки включає в себе наступні ланки: ефективність виробництва плюс чисто економічний (матеріальний) добробут плюс соціальне ("якісні цінності, що не купуються") як більш змістовне, суворо кажучи неринкове. Інший же ідеолог Віллі Брандт (колишній канцлер ФРН) зазначав, що соціальну державу, як інституціональний гарант людського достоїнства ми будемо захищати всіма силами і не допустимо, її зневажали і демонтували до невпізнання.

Класичною моделлю соціальної ринкової економіки є німецька, яка розвиток конкурентних начал пов'язує із створенням особливої соціальної інфраструктури, пом'якшувальної нестачі ринку і капіталу, з формуванням багатопланової інституціональної структури суб'єктів соціальної політики. У німецькій моделі держава не встановлює економічні цілі – це лежить в площі індивідуальних ринкових рішень, – а створює надійні правові і соціальні умови для реалізації економічної ініціативи. Такі умови втілюються в цивілізованому суспільстві і соціальній рівності індивідів (рівності прав, стартових можливостей і правовому захисті). Вони фактично складаються з двох основних частин: цивільного і господарського права, з одного боку, і системи заходів по підтримці конкурентного середовища, з іншого. Найважливіша задача держави – забезпечувати баланс між ринковою ефективністю і соціальною справедливістю. Трактуювання держави як джерела і захисника правових норм, регулюючої господарську діяльність і

конкурентних умов не виходить за межі західної економічної традиції. Але розуміння держави в німецькій моделі і, загалом, в концепції соціальної ринкової економіки відрізняється від розуміння держави в інших ринкових моделях уявленням про більш активне втручання її в економіку.

Німецька модель, що поєднує ринок з високою мірою державного інтервенціонізму, характеризується наступними рисами:

1) індивідуальна свобода як умова функціонування ринкових механізмів і децентралізованого прийняття рішення. У свою чергу, ця умова забезпечується активною державною політикою підтримки конкуренції;

2) соціальна рівність, ринковий розподіл прибутків зумовлені об'ємом вкладеного капіталу або кількістю індивідуальних зусиль, в той час як досягнення відносної рівності вимагає енергійної соціальної політики.

Соціальна політика спирається на пошук компромісів між групами, що мають протилежні інтереси, а також на пряму участь держави в наданні соціальних благ, наприклад, в житловому будівництві;

- антициклічне регулювання;
- стимулювання технологічних і організаційних інновацій;
- проведення структурної політики;
- захист і заохочення конкуренції.

Перераховані особливості німецької моделі є похідними від основоположних принципів соціальної ринкової економіки, головною з яких є єдність ринку і держави.

Отже, найважливішим елементом соціальної ринкової економіки виступає соціальна держава. З цієї точки зору між німецькою моделлю соціальної ринкової економіки і шведською багато загального, що дозволяє розглядати останню також моделлю соціальної ринкової економіки. Творцем шведської моделі є Г. Мюрдаль. Він був прихильником соціальної орієнтації ринку, соціально регульованої економіки, теорії соціальної держави і соціального партнерства. Підкреслюючи регулюючу роль держави Г. Мюрдаль вважав її здатною подолати стихію ринку. Втручання держави, на його думку, перетворює стихійне ринкове господарство в регульовану економіку, вільну від протиріч і недоліків старого ладу, в якій втілено ідеал загальної рівності і створені рівні економічні можливості для всіх. Особлива модель соціальної держави в Швеції побудована на складній системі прямих і непрямих податків, що стягуються з населення.

На думку Г. Мюрдаля, головне в “державі добробуту” це соціальний захист населення, під якими він розумів систему законодавчих економічних, соціальних і соціально-психологічних гарантій, рівні умови для підвищення добробуту за рахунок особистого трудового внеску, економічної самостійності і підприємництва для працездатного населення і створення певного рівня життєзабезпечення для непрацездатних громадян. Створення системи соціального захисту передбачало наступні напрями діяльності держави:

- забезпечення членам суспільства високого прожиткового мінімуму і надання матеріальної допомоги тим, кому внаслідок об'єктивних причин вона необхідна; встановлення привілеїв незможним і вилученням привілеїв у тих, хто в них не має потреби;

- створення умов, що дозволяють громадянам заробляти кошти для повноцінного життя будь-якими засобами, що не суперечать закону;

- створення умов, що забезпечують задоволення високого рівня потреб громадян в освіті, медичній допомозі і т.д.;

- забезпечення сприятливих умов праці для найманих працівників, захист їх від негативних впливів ринкової економіки;

- забезпечення екологічної безпеки членів суспільства;

- захист цивільних і політичних прав і свобод, що відповідають принципам правової, соціальної держави;

- захист від політичного переслідування і адміністративного свавілля;

- забезпечення свободи духовного життя, захист від ідеологічного тиску;

- створення сприятливого соціально-психологічного клімату як в суспільстві загалом, так і в окремих його осередках і структурних рівнях, захист від психологічного тиску;

- забезпечення максимальної стабільності суспільного життя.

Г.Мюрдаль зазначав, що для реалізації цих заходів необхідно вивчати прагнення людей, які дійсно належать до числа самих важливих соціальних явищ і які у значній мірі визначають історію.

Зрозуміло, що пряме “накладання” зазначеної моделі на умови, наприклад, України, неможливе, але як орієнтир її потрібно вивчати, і з урахуванням української специфіки, використати в трансформаційних процесах.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність поняття «Соціальна економіка»?

2. Які фундаментальні положення соціальної економіки?

3. В чому полягають соціальні функції економіки?

4. Які можна виділити критерії та принципи соціальної економіки ?

5. Які основні напрями соціалізації економічних відносин ?

6. Що таке соціальна стратифікація суспільства?

7. Особливості соціальної економіки в перехідних умовах.

Патерналістська модель забезпечення соціальної стійкості, модель адресної соціальної допомоги.

8. Охарактеризуйте німецьку та шведську моделі соціальної ринкової економіки?

Рекомендована література

1. Єременко В.Г. Соціальна економіка: навч. посіб. / В. Г. Єременко. – Видання друге, адаптоване й доповнене. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату, 2003. – С. 27 – 35.
2. Заблоцький Б. Ф. Національна економіка: підручник. / Б.Ф. Заблоцький. — Львів: Новий Світ-2000, 2010.– С. 7–24.
3. Соціальна економіка: навч. посіб. / Кол. авт. О. О. Беляєв, М. І. Диба, В. І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2005.– С. 4–20.
4. Юрьева Т. В. Социальная рыночная экономика: учебник для вузов. /Т.В. Юрьева. — М.: Русская Деловая Литература, 2009. – С 5–11.

ТЕМА 3 ВЛАСНІСТЬ, ЇЇ ФОРМИ І ФУНКЦІЇ

3.1 Сутнісні характеристики власності

3.2 Трансформація відносин власності

3.1 Сутнісні характеристики власності

У першому наближенні власність можна охарактеризувати як соціально-економічну форму присвоєння умов і результатів виробництва.

Власність громадян забезпечує стабільність суспільства, це найважливіша умова для подолання соціальних і політичних потрясінь. Чим більше реальних власників у суспільстві, тим воно стабільніше, тим вище життєвий рівень громадян. Адам Фергюссон узагалі вважав, що власність – це умова прогресу, що повинно бути зрозумілим.

Власність найскладніша категорія, що тлумачення як у спеціальній економічній літературі, так і в учбово-науково-методичній. У певній мірі проблема обділена увагою, що дозволяє говорити про її актуальність. З іншої ж сторони, їй присвячено за останні більш ніж десять років стільки публікацій, що просто визначитися з вадливістю (теоретичною і практичною) висновків, що містяться. Останнє істотно ускладнюється і тим, що коло авторів аналізуючих дану проблему виявляється дуже різноякісним: від дилетантів (більшість) – до фахівців (меншість). І ще одна обставина – далеко не всі автори виходять із раціонального економічного мислення, обумовленого об'єктивними умовами життя країни, інтересами всіх категорій населення.

У багатьох же домінують зовсім інші сторони, обумовлені інтересами окремих людей, кланів, груп, класів, прошарків та інших суб'єктів суспільно-економічної діяльності.

Основними вихідними посилками, що лежать в осмисленні змін, як відбуваються у відносинах власності є наступні:

- об'єктивний, критичний аналіз наукових напрацювань і практики відзначеної проблеми, добір позитивних моментів і відкидання новацій, що не виправдали себе;

- визнання множинності методологій. Одна методологія не може замінити іншу в конкретному науковому дослідженні, але може доповнити і збагатити її. У цьому суть плюралізму методологій;

- пошук і визначення механізмів реалізації напрацьованих напрямків і підходів в галузі трансформації власності, обумовлених її природою, а не побажаннями «вождів».

У системі економічних відносин власність завжди асоціюється з певними речами, благами, продуктами інтелектуальної діяльності. Але це лише форми матеріалізації власності. Ресурси, речі самі по собі не є власністю. У доісторичну епоху земля, рослинний і тваринний світ не були чиеюсь власністю. Лише пізніше, коли люди почали привласнювати елементи природи і продукти праці, речі стали власністю, тому що люди почали вступати в економічні відносини з приводу їхнього присвоєння і споживання. Тому головним у відносинах власності виступає не те, що привласнюється, а те, ким і як привласнюється.

Хоча на поверхні явищ власність здається відношенням людини до речі, у реальній дійсності ці відносини є відносинами між людьми з приводу присвоєння речей, у силу чого вони здобувають властивість суспільних.

У процесі історичного розвитку відносини власності змінюються під впливом різноманітних факторів і приймають форми, що відповідають рівню розвитку продуктивних сил і характеру суспільного устрою.

Власність є одночасно економічною і юридичною категорією. Як економічна категорія вона визначає форми господарювання, норми розподілу доходів, ступінь і характер задоволення економічних і соціальних запитів людей. Юридична визначеність відносин власності виражається в тім, що за допомогою юридичних законодавчих актів оформлюються правові норми, що регламентують відносини між людьми, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном, що належать різним суб'єктам власності. За допомогою цих правових норм власність як економічна категорія здобуває юридичне оформлення, що виявляється в тім, що різні суб'єкти власності одержують юридичне право розпоряджатися нею. Право власності фіксує і юридично оформлює функціонуючу систему економічних відносин.

У сучасній економічній теорії одержав розвиток цілий напрямок економічного аналізу власності, іменований неінституціоналізмом. Однією з найбільш відомих теорій цього напрямку є економічна теорія прав власності, представниками якої є такі відомі економісти, як Р. Коуз, Д. Норт і ін. Суть їхнього підходу до розуміння трактування власності і її використання в якості методологічної і загальнотеоретичної основ економічного аналізу полягає в тому, що вони не оперують економічним поняттям власності, а використовують термін «право власності». На їхню думку, власністю є не ресурси самі по собі, а комплекс прав на їхнє використання, що включає наступні права: володіння, виняткового фізичного контролю над паперами; використання, тобто застосування корисних властивостей благ для себе;

управління, тобто вирішення, хто і як буде забезпечувати використання благ; на доход, тобто володіння результатами від використання благ; на суверенітет, тобто відчуження, споживання, зміна чи знищення блага; на безпеку, тобто на захист від експропріації благ і від шкоди з боку зовнішнього середовища; на передачу благ у спадщину; на безстроковість володіння благом; на відповідальність у виді стягнення, тобто можливість стягнення блага на сплату боргу, і на залишковий характер, тобто на існування порушених повноважень, а також заборона на дії, що наносять шкоду зовнішньому середовищу.

Право власності, при цьому, розуміється як поведінкові відносини між людьми, що виникають у зв'язку з існуванням матеріальних благ та їх використанням. Ці відносини санкціоновані суспільством через державні закони, адміністративні розпорядження, традиції, звичаї і т.п. Тобто це своєрідні «правила гри», прийняті в суспільстві.

Відносини власності – це насамперед право держави контролювати використання рідкісних ресурсів і регулювати виникаючі при їхньому споживанні витрати і вигоди. Таким чином, відмінна риса права власності полягає в тому, що феномен власності пов'язаний із проблемою відносної рідкості або обмеженості ресурсів.

Такий підхід уперше був обґрунтований ще в 1871 р. австрійським економістом К. Менгером у книзі «Засади політичної економії», де він відзначав, що власність своєю кінцевою основою має існування благ, кількість яких менше в порівнянні з потребами в них. Тому інститут власності є можливим інститутом розв'язання проблем між необхідністю, потребою і можливою пропозицією благ. Виникаюча тут невідповідність викликана винятковим характером рідкісних благ.

Отже, відношення власності – це система виключень з доступу до ресурсів; вільний доступ до них означає, що вони нічий, нікому не належать, або що те ж саме, належать усім. Такі ресурси не є об'єкт власності і з приводу їхнього використання між людьми не виникають економічні, ринкові відносини.

З точки зору авторів теорії прав власності виключити певне коло осіб із процесу вільного доступу до ресурсів означає специфікувати права власності на них. Зміст і мета специфікації полягає в тому, щоб створити умови для придбання прав власності тими, хто цінує їх вище, хто здатний мати з них більшу користь. Головна задача визначеності прав власності на ресурси пов'язана зі зміною поведінки суб'єктів виробництва, орієнтації їх на прийняття більш ефективних рішень.

Саме тому в процесі обміну права власності на ті чи інші блага продаються суб'єкту власності, для якого вони являють найвищу цінність, і тим самим забезпечується найбільш ефективний розподіл ресурсів.

У господарській діяльності людей відповідно до теорії прав власності виділяють два основних правових режими: приватної і державної власності, а також змішані (на основі цих двох) правові режими. Право приватної

власності означає, що окрема фізична чи юридична особа володіє всім чи навпаки частиною прав власності, або за виразом американського економіста П. Хейне, деякими «травинками» з цього «пучка» прав власності. Наприклад, ви можете володіти одним - чотирма з численних прав, але не мати інші права. Комбінації прав, якими володіють різні фізичні і юридичні особи, можуть бути дуже різноманітними, у зв'язку з чим можна говорити про розмаїття форм приватної власності.

Право державної власності означає, що всім «пучком» чи прав або різними його компонентами володіє винятково держава, причому, чим у більшому ступені усі зазначені права на обмежені ресурси реалізуються державою, тим у значній мірі така система господарювання претендує на звання ієрархії. Враховуючи вищезначене, соціальна характеристика власності буде неповною без розуміння такої фундаментальної категорії, як право власності. Бюдь-яка людина має право бути власником, тобто розпоряджатися, володіти, користуватися матеріальними благами як індивідуально, так і спільно з іншими людьми. Право власності дає змогу кожному громадянину почати свою справу (діяльність, що не заборонена законом), одержувати доход і використовувати його по власному розумінню. Володіння власністю є по суті органічною властивістю природи людини як істоти суспільної і виступає найважливішим природним правом людини. У зв'язку з цим В.Д. Лагутін відзначає, що не випадково Д.Локк серед трьох основних уроджених прав людини, поряд із правом на життя і волю, виділяє право на власність. І під цим кутом зору право на власність є найважливішою конституційною гарантією для використання людиною всіх інших прав і воль.

Класифікація прав власності в самих загальних характеристиках (при існуванні специфіки в різних системах права) включає наступне:

- право володіння, тобто господарське володіння матеріальними благами;
- право використання, тобто витяг з матеріальних благ корисних властивостей для себе;
- право розпорядження (керування), тобто можливість визначати долю благ;
- право на передачу в оренду;
- право на доход;
- право на відторгнення, знецінення, споживання чи знищення благ;
- право на безпеку;
- право на безстроковість володіння благом;
- право на можливість залучення блага на оплату боргу;
- заборона на використання способу експлуатації благ, що наносить шкоду навколишньому середовищу;
- право на існування інститутів, що забезпечують поновлення порушених повноважень.

Існує релігійне трактування власності. Воно зводиться до того, що оскільки Бог є творець всього існуючого, Він є і Владика, у тому числі і того майна, яке людина вважає своєю власністю. Це майно передається Господом у володіння і керування людині на період його тимчасового перебування на Землі. Як управитель і розпорядник божим майном, людина повинна, не розтративши і поліпшивши, здати його тому, кому вкаже Бог.

Найважливіші сутнісні характеристики власності впливають і спираються на розуміння:

- власності як економічної категорії;
- власності як системи виробничих відносин;
- власності як вихідного виробничого відношення;
- власності як основного виробничого відношення;
- власності як форми організації виробництва;
- власності як системи правових відносин;
- власності як системи суб'єктів її відносин;
- власності як системи об'єктів, що складають її матеріально-речовинний зміст;
- власності як системи функцій – розпорядження, володіння, користування.

Власність практично виконує всі ті функції які характерні для суспільного виробництва, будучи його найважливішою складовою частиною. Що стосується специфічних соціальних функцій власності, то їх можна звести до наступного:

- з'єднує особистий фактор виробництва з речовинними;
- обумовлює характер виробництва;
- є формою організації виробництва;
- визначає порядок, якісну і кількісну сторони розподілу;

Власність, з врахуванням відзначеного, можна охарактеризувати як історично обумовлене суспільно-економічне відношення між людьми з приводу присвоєння (відчуження) умов виробництва (робоча сила, засоби виробництва) і його результатів (сукупність матеріальних благ). Основними формами присвоєння виступають дві: суспільна й індивідуальна, обумовлені розвитком знарядь праці та такими, що у свою чергу мають багато форм прояву (наприклад, суспільна – державна, індивідуальна – приватна). У свою чергу взаємодія індивідуальної і суспільної породжує змішану (наприклад, колективну – зі своїми формами прояву).

3.2 Трансформація відносин власності

Власність і вихідна й основна ланка економічних відносин, на якій засновані всі інші ланки і частини економічної системи. Дана істина має принципове значення для характеристики типу економічної системи. Саме власність обумовлює економічний спосіб з'єднання працівника із засобом виробництва, ціль розвитку економічної системи, соціальну структуру суспільства, спосіб розподілу створених матеріальних благ і послуг.

Особлива роль приділяється власності при переході до ринку. Неможливо створити нові форми господарювання без реформування відносин власності. Більш того, у перехідний період необхідна структурна перебудова економіки, яка не може протікати без реформування відносин власності.

Основні вузли, що визначають природу трансформації власності можна уявити наступною спрощеною схемою.

Рис.3.1. Схема природи трансформації власності

Як бачимо, провідних форм власності дві: суспільна й індивідуальна – всі інші форми проміжні, змішані.

Матеріальною основою виникнення двох провідних форм власності є знаряддя праці з їх революційним впливом на організаційно-технічні й організаційно-економічні відносини. Зміна матеріальної основи в кожен даний момент веде до кількісного і якісного «звуження» одних форм і «зростання» інших. При цьому важливо відзначити, що ні «поганих» ні «гарних» форм власності немає – є «погані» або «гарні» механізми реалізації їх і «реалізатори», як носії специфічних інтересів.

Власність визначає рушійні складові: індивідуалізм і колективізм, які, у свою чергу, мають зворотній вплив на відносини власності. В останніх, панують дві тенденції: монізм і плюралізм. Саме з врахуваннями цих двох обставин здійснюється економічна політика в сфері трансформації відносин власності: приватизація і націоналізація. Монізм, зокрема панування приватної власності, лежить в основі ліберальної моделі економіки, плюралізм – же визначає модель соціально-орієнтованої ринкової економіки. В Україні в даний момент часу склалася парадоксальна ситуація – у теорії проголошується побудова соціально-орієнтованої економіки (заснованої на плюралізмі форм власності), а на практиці ж – прискореним шляхом розробляється і здійснюється програма приватизації, заснована на монізмі (пануванні приватної власності). Відомо, що так звана «народна» приватизація провалилася і далеко не з об’єктивних причин. Вона акуратно за допомогою влади, перетворилася в «прихватацію», зазначимо - теж народну. Планувалося отримувати від приватизації щорічно в останні 13 років – 6,5 млрд. грн., а цю суму одержали за всі роки. Але навіть ця «крапля» виявилася неефективною. Так, у 2000 році 62% усіх приватизованих підприємств працювали зі збитками. Приватизація заздалегідь була приречена - не було грошей; приватизація потрібна була для

збагачення – її результат – 5% населення стали багатими, а 95% – бідними. І що характерно, у Верховній Раді з загальної кількості 350 депутатів мільйонерів.

За 13 років десь «пропало» 190 млрд. дол., що знаходилися на 1 січня 1992 року на ощадних книжках, 500 млрд. карбованців, які повинні бути розподілені серед 50 млн. громадян, приблизно 80 млрд. дол. вивезено з України і т.д. Ніхто не поніс відповідальності за таку «успішну» приватизацію. Навпаки, багато приватизаторів стали депутатами. Сама ж Верховна Рада перетворилася у «відстійник», де ховаються або нездатні, або геніальні злодії.

Зараз в Україні йде друга «хвиля» переділу власності, яка ґрунтується не на бандитському розбої (хоча не виключається і це), а на включенні в механізм переділу корупції, силових структур, структур верхніх поверхів влади і т.п. Це в той час, коли найпопулярніші підручники вчать, що для дійсного ринку характерним є не переділ власності, а перелив капіталів з рухом інвестицій. Для власності в Україні в даний час потрібне «м'яке» роздержавлення з його численними атрибутами, включаючи і механізми осмисленої приватизації і механізми одержавлення (разом з націоналізацією, там де можна і потрібно) у першу чергу в базових галузях (земля, природні ресурси, газ, нафта, енергетика, хімія, зв'язок, транспорт, машинобудування, металургія, горілка, тютюн, і ін.) «які годують» весь народ, а не тільки 5 % населення. На Заході, на чий досвід люблять посилатися українські «вожді», на початку минулого століття економіка була переважно приватною, а зараз від 40 до 75 % промислового потенціалу це державна власність. Наприклад, частка акцій держави в США – 70%.

Розуміння того, що відбувається при змінах відносин власності без врахування її взаємозв'язку з відносинами управління суб'єктами господарювання (державна, корпорація, фірма, підприємства, домашнє господарство, дрібний бізнес) буде обмеженим. Характерні риси управління власністю визначаються тією економічною системою, способом виробництва в яких вона здійснюється. Наприклад, в умовах капіталізму виробник юридично вільний. Він стає власником такого ресурсу, як праця, яку він надає в користування (з метою споживання) підприємцю, одержуючи за це заробітну плату. У даному суспільстві зберігається і примножується власність на ресурси, фактори виробництва, виникають такі форми доходів, як відсоток, дивіденд, рента, які модифікують відносини власності. Таким чином характер економічної системи створює свій, тільки їй притаманний тип управління власністю.

Кожна з форм власності виробляє свої підходи до управління об'єктами власності. Так, у межах державної власності можуть застосовуватися методи управління нею, котрі не властиві кооперативній власності, і навпаки.

Загальну методологію управління власністю встановлює держава. Вона визначає механізм господарювання взагалі й у межах кожної форми

власності зокрема. Запроваджуючи політику антимонопольного законодавства або пільгового оподаткування, держава стимулює розвиток малого бізнесу; здійснюючи заходи для роздержавлення і приватизації власності, вона сприяє зміцненню приватного сектора в економіці. Акціонування підприємств підсилює демократичний принцип керування власністю, а націоналізація веде до розширення методів державного керування економікою.

Ступінь зрілості власності багато в чому залежить від того, наскільки в демократичній системі управління економічні суб'єкти беруть участь у роботі органів управління господарством. Включення населення в управління власністю визначається як самоврядування. Самоврядування розгортається на рівні бригади і цеху, підприємства фірми і регіону народного господарства в цілому. Тут діють два принципи прямої і представницької демократії. Принцип прямої демократії діє безпосередньо на виробництві: фірмою або корпорацією керує директорат, акціонерним товариством – збори (правління) акціонерів, для вирішення важливих господарських чи управлінських рішень збирається рада уповноважених, куди делегують своїх представників окремі ланки економіки, що хазяюють, їхні відділи або підвідділи.

Принцип представницької демократії має місце тоді, коли колективи працівників делегують свої повноваження спеціально створеним органам чи установам. Ці органи можуть мати як чисто господарський статус (наприклад, союз підприємців, спілка кооператорів і орендарів), так і статус державної установи (міністерство будівництва, комітет з науки і техніки, обласне управління і т.д.). Держава повинна контролювати роботу органів представницького самоврядування, тому що завжди є небезпека їхнього перетворення в бюрократичні установи, що втратили зв'язок з населенням, яке брало участь в обранні представницького складу подібних державних інститутів управління.

Власність зі своєю системоутворюючою функцією повинна реалізуватися економічно. Найважливішими формами економічної реалізації власності виступають дохід домогосподарств і фірм, прибуток підприємців, позичковий відсоток, рента, дивіденд і інші форми збільшення майна. Це відбувається завдяки тим субстанціям, через які проходить власність, - присвоєння, відчуження, розпорядження, володіння і використання власності.

Присвоєння – це процес економічного і юридичного закріплення ресурсів, майна, засобів виробництва, матеріальних благ і послуг, різних видів доходів за суб'єктом, що хазяює, або фізичною особою. Присвоєння припускає наявність двох сторін відносин власності: суб'єктів і об'єктів присвоєння. В якості суб'єктів присвоєння виступають фізичні, юридичні особи: об'єктами присвоєння є ресурси, промислове устаткування, об'єкти виробничої і соціальної інфраструктури, фінансові засоби, об'єкти інтелектуальної власності і т.д.

Присвоєння передбачає збільшення власності. Якщо цього не буде, то власність втрачає свій економічний зміст.

Основними формами збільшення власності є доходи домогосподарств, дивіденди і рента. У періоди економічних криз, стихійних лих, воєн, інших природних соціальних потрясінь збільшення власності може призупинитися, вона може обмежитися; але при знищенні подібних катаклізмів знову почне приростати.

Присвоєння – парна категорія. Другою стороною цього явища виступає відчуження. Відчуження власності – процес розподілу власності, передачі її іншій фізичній чи юридичній особі, перерозподіл між класами або навіть фізичне знищення. Основними формами відчуження власності виступають розподіл, перерозподіл і ліквідація власності.

Істотною стороною власності виступає розпорядження. Розпоряджатися об'єктами власності може тільки реальний власник, що володіє юридичним правом на них. Він може продати власність, пустити її в господарський обіг, здійснити дарування або спадкування, здати в оренду і т.д. Інші особи, якщо вони не наділені визначеними повноваженнями, зробити цього не можуть.

Володіння передбачає можливість робити протягом визначеного терміну господарські дії над об'єктами власності: користуватися будинками, устаткуванням, кредитом, землею і т.п.

Користування передбачає витяг з об'єктів власності корисних властивостей для виробництва матеріальних благ чи надання послуг. У кінцевому рахунку, користування – це споживання об'єктів власності.

Трансформаційні зміни відносин власності охоплюють усі їх сторони. Так, Мочерний С.В. бачить їх у наступному. Так, до традиційних об'єктів власності – засобів і предметів праці, робочої сили, використовуваним людиною силами природи, додаються такі нові об'єкти, як форми і методи організації праці, наука, інформація. Ті підприємства і фірми, а також держава, що стали власниками подібних об'єктів, значно підсилили свою економічну могутність, конкурентоздатність. Однією з найважливіших особливостей нових об'єктів власності є те, що вони не можуть тривалий час знаходитися у власності окремої фірми, компанії. Крім того, їхніми носіями у певній мірі стають і особи найманої праці. Роста можливість і потреба більш широкої персоніфікації таких об'єктів, що обумовлюють значне розширення і суб'єктів їхнього присвоєння, тобто наймані робітники певним чином стають співвласниками даного об'єкта присвоєння, що є одним з вагомих факторів росту вартості їхньої робочої сили.

Це стосується й інтелектуальної власності, сформованої на основі такого якісно нового елемента системи продуктивних сил, як наука. Розрізняють три основних її види: приватна власність, що закріплюється у виді патенту або ліцензії; суспільна власність, що існує як сума знань і ідей, які знаходяться в розпорядженні всього суспільства; проміжна форма власності, що являє собою інноваційну науково-технічну інформацію. Її

неможливо закріпити у формі патентів і ліцензій на тривалий час, оскільки на основі цієї інформації можна створити продукцію в зміненому виді.

Така еволюція об'єктів власності обумовлює принципові зміни і у товарі робоча сила. У зв'язку з тим, що носієм інформації все частіше стає сама кваліфікована робоча сила, то саме вона є інтелектуально інформаційно насиченою і її відчуження від власника відбувається в якісно новій формі. При цьому традиційні форми відчуження значною мірою розмиваються.

Еволюція об'єктів власності викликає зміни її суб'єктів. Вони полягають, насамперед, у тім, що частина висококваліфікованих вчених і фахівців, працюючи по найму в науково-дослідних лабораторіях корпорацій, університетах і т.п., паралельно займається підприємницькою діяльністю, організовує своє ризикове, чи венчурне діло. Крім того, ці фахівці можуть працювати за контрактом у декількох фірмах, чи сполучати роботу по найму. Таким чином, власник висококваліфікованої робочої сили, працюючи по найму, може одночасно стати суб'єктом приватної власності як в індивідуальній, так і в колективній формах. Полісуб'єктність частково поширюється і на найманих робітників, а також і на службовців нижчої кваліфікації, коли вони стають власниками визначеної кількості акцій фірми.

Якщо оцінювати соціально-економічну спрямованість змін, що відбуваються з відносинами власності з боку їхніх суб'єктів, то стає очевидною тенденція до їхнього зростаючого усупільнення. Подібне усупільнення здійснюється на рівні окремого підприємства, фірми, корпорації, організації, держави і на міжнаціональному рівні.

Зміни відбуваються в таких формах реалізації власності, як володіння, розпорядження і користування. Коли панувала індивідуальна приватна власність, ці права належали переважно одній особі, а в сучасних умовах власники підприємств у різних галузях промисловості передають свої права іншим особам, одержуючи за це винагороду. Крім того, широко практикується передача управління своєю власністю, що означає посилення процесу відділення капіталу – власності від капіталу-функції.

Зміни бачаться й у тім, що відбувається процес певної, деперсоніфікації власників і перехід їхньої власності в руки юридичних осіб (компаній, банків, інших фінансових інститутів).

Одночасно спостерігається посилення персоніфікації власності через механізм придбання акцій. Частково він здійснюється і через пенсійні і страхові фонди.

Купівля акцій частиною трудящих, особливо за пільговими цінами, дає їм можливість у дуже обмежених масштабах привласнювати частину прибутку, частково переборювати своє відчуження від засобів виробництва. Крім того, поширення акціонерної власності сприяє створенню профспілкової власності – власності трудового колективу на певну частину підприємства.

Усі відзначені риси (та й не тільки вони) свідчать про соціалізацію відносин власності, що характеризує реальне з'єднання працівників із

засобами виробництва, трансформацію структури розподілу, що обумовлює присвоєння працівниками результатів виробництва. Соціалізація власності виявляється і через соціалізацію окремих прав власності. Так, соціалізація права управління (можливість вирішувати долю матеріальних благ) може відбуватися і відбувається шляхом делегування його функцій державі, чи громадським організаціям. Соціалізація, наприклад, права на доход – це є збільшення ступеня рівномірності розподілу результатів виробництва і розширення можливості регулювання майнової диференціації.

Соціалізація пом'якшує, а згодом усуває протиріччя між працівником і власником за рахунок їхнього з'єднання на основі розвитку акціонерних товариств, «дифузії» власності. Поступово знімається протиріччя між суспільним характером виробництва і приватною формою присвоєння.

Запитання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте основні характеристики власності?
2. Розкрийте суть виробничих та соціальних функцій власності?
3. Сутність трансформації відносин власності. Які чинники визначають природу трансформації власності?
4. Які характерні риси управління власністю?
5. Сутність найважливіших форм економічної реалізації власності?
6. Які сучасні напрями трансформаційних змін відносин власності?

Рекомендована література

1. Соціальна економіка Навч. посіб. / Кол. авт. О. О. Беляєв, М. І. Диба, В. І. Кириленко та ін. – К.: КНЕУ, 2005.– С. 69–81.
2. Юрьєва Т.В. Социальная рыночная экономика. Учебник для вузов. /Т.В. Юрьєва. – М.: Русская Деловая Литература, 2009. – С. 61–78.
3. Заблоцький Б. Ф. Національна економіка: Підручник./ Б.Ф. Заболоцький. — Львів: Новий Світ-2000, 2010. – С. 162 –184.
4. Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія: Підручник. / В.Д. Базилевич. — К.: Знання-Прес, 2007.– С. 71– 86.
5. Економічна теорія. Політекономія: Навч. посіб. / За заг. ред. В.М. Семененка, Д.І. Коваленка. – К.: Центр учбової літератури, 2010.– С. 54 – 73.

ТЕМА 4. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

- 4.1 *Об'єктивна необхідність соціалізації економічного розвитку.*
- 4.2 *Методи соціалізації економіки.*
- 4.3 *Інституційні зміни та соціальні функції держави в умовах соціалізації економіки.*

4.1 Об'єктивна необхідність соціалізації економічного розвитку

Концептуально соціалізація передбачає радикальне поліпшення якості життя та суттєве підвищення рівня життя населення, що включає надзвичайно широкий спектр соціально-економічних явищ: характер зайнятості та умови праці; рівень освіти та професійно-кваліфікаційної, підготовки; розмір і структуру доходів та витрат; споживання продовольчих і непродовольчих товарів, їх якість і обсяг; структуру та якість платних і безплатних послуг; забезпеченість житлом і його благоустрій; обсяги нагромадженого майна та особистих заощаджень; масштаби залучення до культурного життя; системи соціального забезпечення та соціального страхування; економічні умови життєдіяльності; стан генофонду населення суспільства.

Економічним відносинам завжди притаманні соціальні наслідки, тобто вони соціальні за своєю природою, тому цілком зрозумілим є посилення соціальної орієнтації економіки на людину для забезпечення сталого розвитку економіки.

Забезпечення економічного, а разом з ним і соціального розвитку України вимагає орієнтації усіх суспільних процесів на людину з її потребами щодо духовного, фізичного вдосконалення та забезпечення матеріального достатку на прийнятному рівні, що повинно визначати стратегію соціально-економічного розвитку за напрямом формування соціально орієнтованої ринкової економіки. Однак це потребує руйнування традиційних поглядів на співвідношення економічного і соціального аспектів розвитку і становлення нової інституційної системи у суспільстві.

На перший погляд економічна сфера і властиві їй матеріальні потреби протилежні соціальній сфері, соціальним потребам включно з духовними, культурними, гуманітарними. Але насправді ця протилежність не виключає їх взаємозв'язку, тому цілком очевидне зростання значення економічних факторів для розвитку соціальної сфери. Ця реальність відтворюється такими поняттями, як економіка освіти, науки, культури, спорту та інших соціальних підсфер, розвиток яких потребує масштабнішого і різноманітнішого економічного забезпечення, тобто економічний розвиток є передумовою соціального перетворення, оскільки таке перетворення надто дороге і охоплює виробничі фактори, поширюється на інтелектуальний, а разом з ним має залучити до економічної сфери потужний творчий потенціал суспільства, Соціальна галузь є одночасно і зв'язком, і ареною зіткнення політичних та економічних проблем.

Традиційні підходи розглядають соціальний чинник як похідний від економічного, що надає соціальному розвитку рис додатку до економічного прогресу. Такий підхід був характерний переважно для індустріального суспільства і не міг враховувати того, що НТР відкрила нову постіндустріальну епоху побудови суспільства, в якій економічна могутність примножується шляхом впровадження високих технологій, управління інформаційними потоками і значною мірою забезпечується за рахунок

цілеспрямованого задоволення зростаючого рівня людських цінностей і потреб.

Синтезу соціальної та економічної складових суспільного розвитку, крім принципу взаємодоповнюваності, відповідає теза про подвійну роль людини у суспільному виробництві: 1) як фактора виробництва, засобу економії (економічний підхід) і 2) мети виробництва, потребам якого покликана слугувати економіка (соціальний підхід).

Економічний і соціальний підходи передбачають у своєму базисі різні моделі людини і, відповідно, різні механізми координації її поведінки. Економічна людина (*homo economicus*, тобто раціональна, винахідлива, максимізуюча) взаємодіє з іншими людьми через ринки і ціни. Соціальна людина (соціалізована, та, яка грає ролі) взаємодіє з іншими людьми через соціальні норми, соціальне партнерство, соціальні традиції. Її особистий добробут залежить від умов політичного середовища, соціальних умов життя та особливо від соціальної захищеності і самореалізації особистості незалежно від її внеску у результат виробництва.

Тобто товарність і соціальність у підході до людини прямо протилежні. Перша визнає тільки людину-функцію, людину-носія робочої сили, друга – людину-особистість. Для ринкових відносин немає конкретної людини-індивідуума, а є лише безособова робоча сила. Отже, внаслідок дії економічних законів трудівника розглядають як “річ”, якою можна користуватися, а можна й викинути за межі підприємства залежно від ринкових критеріїв.

Одним із суттєвих завдань сучасного підходу у сфері праці і соціальних відносин, що ґрунтується на гуманістичних принципах розвитку суспільства, є недопущення того, аби людина з мети виробництва в економіці перетворювалась на інструмент. Людина має бути “засобом” економіки тільки в тій мірі, коли це виправдано з погляду необхідності господарювання. Цей порядок покладає на економіку нормування прав і обов’язків та передбачає захист і турботу про здоров’я, людську гідність, право на реалізацію особистості, захист працівників за наймом від небезпечних умов праці, або охорону праці, забезпеченість робочим місцем і гарантії щодо тривалості робочого часу тощо. Крім того, порядок у сфері праці і соціальних відносин містить нормування стосовно цілеустановок, що впливають з соціально ціннісних уявлень суспільства, таких як соціальний мир, соціальний захист і соціальна справедливість.

Підхід до “людського капіталу” було сформовано економічною практикою провідних західних країн, що дало змогу “збудувати” міцний теоретичний “фундамент” під практичні заходи щодо розвитку людських ресурсів. Наслідком визнання продуктивної природи вкладень у соціальну сферу цих країн стало збалансованішим співвідношення економічної і соціальної складових суспільного розвитку. Зміни у структурі робочої сили, піднесення рівня її освіти, ускладнення мотивів діяльності дали поштовх до

пошуку наукового пояснення диференціації доходів залежно від професії та здобутої кваліфікації.

Виокремлення фактора виробництва під назвою “людський капітал” виявило важливе джерело економічного зростання, якими є знання і компетенція. Разом з тим це змінило ставлення до освіти, науки, культури, охорони здоров’я та інших галузей соціальної сфери як до непродуктивних і на цій основі правильно визначити їх економічну роль та поставити їх в один ряд з галузями матеріального виробництва. Так, про економічну продуктивність соціальних витрат свідчить досвід розвитку країн, що не володіють запасами сировинних ресурсів, таких як Японія, Південна Корея, Тайвань, уся стратегія прогресу яких відштовхувалась від розвитку людини як головного елемента продуктивних сил. У цьому виявився глибокий вплив теорії “людського капіталу” на практику, що визначив докорінні зміни ставлення влади і ділових кіл до галузей соціальної сфери з точки зору їх ресурсного забезпечення. Витрати на освіту стали сприйматися владою розвинутих країн як важливий фактор економічного зростання, а на рівні фірм – як фактор підвищення продуктивності праці. Безперервна, або пожиттєва, освіта почали розглядатися як раціональна діяльність з економічного погляду.

Важливим є питання про умови соціалізації економіки. Домінантою щодо соціалізації економіки є оптимальне розв’язання "вічної проблеми" про співвідношення економічної ефективності та соціальної справедливості. Їх узгодження залежить від духовних орієнтирів і моральних цінностей, моделі соціально-економічного устрою суспільства, наявності політичного досвіду узгодження суспільних інтересів і політичної та ділової культури суспільства. Економічна ефективність і соціальна справедливість не можуть розглядатися як альтернативи: багато соціальних факторів включно з розвитком науки, освіти, культури, створенням належних житлових умов, охороною здоров’я, забезпеченням раціональної зайнятості населення та багатьма іншими сприяють як зростанню економічної ефективності, так і утвердженню соціальної справедливості.

Ідеалам свободи і справедливості у суспільстві мають відповідати дві головні умови: 1) забезпечення демократичних інституційних змін і 2) народження в умовах забезпеченої демократії громадянського суспільства.

Проте у сучасному світі саме державна політика соціалізації економічного життя країн постає визначальним чинником щодо створення системи соціально-економічних заходів, за допомогою яких держава впливає за визначеним напрямом на динаміку рівня та якості життя населення – і це є головною умовою забезпечення відповідності економічної діяльності соціальним прагненням суспільства.

4.2 Методи соціалізації економіки

За концепцію формування соціально орієнтованої ринкової економіки українська держава повинна забезпечувати створення умов для реалізації

загально визнаних прав людини на мінімальне споживання, а також – на працю, освіту, охорону здоров'я і соціальне забезпечення у випадках непрацевдатності, безробіття, стихійних бід тощо, реалізація яких є вихідною соціалізації у цивілізованих країнах світу, тобто забезпечувати хоча б просте відтворення населення з поліпшенням якості його життя та стану генофонду, відтворення потенціалу ресурсів праці у вимірах його фізичного здоров'я, професійного рівня тощо.

До методів соціального регулювання слід віднести і соціальні трансферти – різні способи перерозподілу доходів, а також різного роду безпосередньо регульовальні методи: тарифні угоди, регулювання робочих місць у відповідності з чисельністю та якістю робочої сили, погоджене регулювання доходів і цін.

Соціалізація повинна передбачати широкий доступ соціальних послуг через надання державних кредитів, грошових виплат на задоволення соціальних потреб внаслідок обмеженості ресурсів тільки для осіб з незначними доходами, а також до гарантованого мінімуму заробітної плати. Таким чином, проблеми розвитку соціальної сфери тісно пов'язані з кардинальними проблемами економічної реформи. Інвестиції у соціальну сферу у розвинутих країнах постають сьогодні важливою складовою суспільного прогресу. Взаємодія економічних і соціальних начал означає не тільки те, що економічний розвиток забезпечує зростання можливостей для задоволення соціальних потреб, а й зворотню дію соціальної складової на підтримку високої економічної активності. Соціалізація економіки має бути спрямована на виявлення потенціалу людської особистості.

Соціальна орієнтація економіки має враховувати людські і матеріальні ресурси, екологічну обстановку, національну своєрідність і традиції. З розвитком суспільства змінюються не тільки природні умови або запаси ресурсів, але й людські потреби.

Зростання соціалізації – це курс, що задає загальний напрям руху, коли неминуча соціальна нерівність має бути збалансована пошуками справедливості, де індивідуалізм врівноважується сильно розвинутим почуттям солідарності. Зростання соціальної орієнтації потребує підтримки певної рівноваги між демократичними інститутами і сильною державною владою, державним, регіональним, підприємницьким регулюванням економіки і ринковим механізмом саморегулювання, приватною і державною власністю, економічною ефективністю і соціальною справедливістю.

Зміни у соціальній сфері перебувають у тісному зв'язку зі змінами в усіх сферах життєдіяльності суспільства, тобто їм притаманна причинно-наслідкова залежність з матеріально-виробничою сферою. Однак таке визнання матеріальної основи суспільних відносин вирішальним чинником, який забезпечує націленість, зміст і темпи розвитку соціальної сфери, виглядає разом з тим дещо спрощеним, оскільки соціальний розвиток має багато аспектів і передбачає орієнтацією на духовне вдосконалення особистості, а не тільки зростання загального добробуту людей. Ширший

погляд на соціальну сферу передбачає досягнення політичної і громадської злагоди у суспільстві, що пролягає через духовне вдосконалення особистості й всієї спільноти, зростання людського фактора за концепцією “людського капіталу”, забезпечення розвитку високої політичної та ділової культури у суспільстві, врахування інтересів всіх верств населення при забезпеченні економічного розвитку. Проте соціальна сфера залишається відносно самостійною, хоча й впливає на всі інші сфери життєдіяльності суспільства, інтегрує ці можливості й адекватно перетворює кожен з них, і разом з тим сама зазнає постійного впливу цих сфер, внаслідок чого перебудовується, нейтралізує або асимілює ці впливи.

На розвиток соціальної сфери впливає ще низка чинників, специфічних саме для розвитку соціального, проте всі вони не мають жорсткої лінійної залежності, йдеться передусім про вплив соціально-демографічних, національно-етнічних і соціально-психологічних характеристик суспільства. Взаємозв’язок і взаємовплив соціальної сфери може мати як постійний, так і випадковий характер. Переплетіння необхідних і випадкових взаємодій додають їх проявам імовірнісного характеру.

Оскільки суперечність між потребами людей і матеріальними умовами їх задоволення є об’єктивною основою діяльності індивідумів та груп у соціальній сфері, основою руху соціальної сфери як цілого, що розвивається, є загальний для всіх її компонентів і специфічний для системи взагалі закон зростання потреб, що управляє функціонуванням як самого цілого, так і частин, що його створюють. Прикладом ще однієї суперечності, яка визначає розвиток соціальної сфери, може стати суперечність загального та індивідуального. У соціальній сфері суспільні та особисті інтереси спрямовуються і до вирівнювання міри задоволення потреб людей, і до соціально-групової відмінності.

Економічний прогрес тісно пов’язаний з прогресом соціальним, без цього взаємозв’язку неможливий ані соціальний, ані економічний розвиток. Проте оцінити цей зв’язок складно, оскільки важко визначити результати соціальних процесів за допомогою лише кількісних показників. Взаємодоповнюваність, взаємозалежність соціального та економічного – характерна риса системного суспільного розвитку, в якому економічна якість прогресу рівною мірою поєднується з соціальною якістю, що концептуально повинні передбачати домінування гуманістичних факторів, за якими людина визнається центром формування економічних і соціальних відносин.

Інтегральним показником стану соціальної сфери суспільства постає єдність істотних потреб життя людей зі способом їх задоволення. Наприклад, потенціал соціальної сфери, рівень та якість життя сімей, рівень соціальної захищеності населення, соціальне самопочуття людей, соціальна напруженість також конкретніші, пов’язані з об’єктивною і суб’єктивною оцінкою міри задоволення потреб особистості, соціальних груп у житті, медичному і побутовому обслуговуванні, освіті, культурно-духовному спілкуванні, політичному житті.

Нарівні з показниками, які характеризують соціальну сферу суспільства, вирізняють такі, що належать до соціальної спільноти менших масштабів (регіону, міста, поселення, колективу тощо). Соціальні відносини у кожній з них, так само як і соціальний розвиток, мають свої особливості, але мають і багато спільного з побудовою системи показників для соціальної сфери взагалі.

Розвиток соціальної сфери визначають закони соціального розвитку. Соціальна сфера характеризується наявністю власних внутрішніх законів розвитку, що виявляються як істотні, необхідні, стійкі системоутворювальні зв'язки повторюваних явищ і процесів соціального відтворення людини й суспільства, із взаємодією економічних, політичних, соціокультурних виявів суспільного життя як компонентів конкретної соціальної системи суспільства, її взаємозв'язку з суспільством взагалі. Ці закони мають об'єктивний характер і реалізуються завдяки діяльності людей, наукове пізнання якої можливе лише при врахуванні поєднання об'єктивного і суб'єктивного. До них належать закони соціальних переміщень, соціального порівняння, динаміки соціальної активності, розвитку соціальної структури, саморегулювання відносин на основі узгодження очікувань суб'єктів тощо.

Розвиток кожної з підсистем соціальної сфери йде своїм шляхом, проте взаємозалежно. Руйнування соціальних цінностей внаслідок ігнорування соціальних традицій, соціальної пам'яті обертається на практиці трагедіями для великої кількості людей, втратами для суспільства, які неможливо відновити. Руйнуванню протистоїть соціальна інтеграція, найважливішим фактором якої постає зайнятість населення, а безробіття існує як форма відторгнення людей, що призводить до нарощування у суспільстві соціальних втрат, якому треба запобігати, а не приймати як не виправне зло.

Економічні потреби – це матеріальні потреби людини включно з тими, що пов'язані з функціонуванням суспільного виробництва. Соціальні потреби – це потреби людини як особистості, які первісно задані самою природою людини і розвиваються у зв'язку з її функціонуванням у суспільстві. Задоволення тих чи інших потреб здійснюється за умов певного соціально-економічного порядку, тобто обмежень, що коригуються як ринковий механізм саморегулювання, так і іншими складовими механізми, оскільки є угоди та дії, що гальмують конкуренцію, або обставини, коли заради збереження конкуренції нехтують соціальними інтересами на користь економічним, тому має бути встановлений порядок для створення норм формування якості конкуренції та її захисту, а також норм захисту існування самої конкуренції, оскільки вона є безпосередньою рушійною силою економічного розвитку між незалежними економічними суб'єктами.

В сучасних умовах процес соціально-економічного розвитку набирає нових ознак, що по різному характеризують якісні зміни перехідної економіки. Ці зміни відповідають реаліям функціонування системи (суспільні, економічні, політичні тощо), з певним періодом, який обумовлює поступовий розвиток, отже, у розвитку будь-якої економічної системи

наступає період, коли вона переростає свої можливості і розпочинає переростати в іншу систему. Сьогодні в Україні існують усі потенційні можливості для побудови соціально-орієнтованої національної моделі, слід особливо підкреслити: на основі змін в економічній стратегії, що полягають у важливості структурної та промислової політики з врахуванням функціональної цілісності ринкової системи, та проведення приватизації як фактору підвищення економічної ефективності.

Основними напрямками для реалізації такої моделі можуть бути:

- всебічне розширення сфери дії ринкових законів та інститутів як тривалий регульований процес з боку держави і поступового переходу до посилення ринкового саморегулювання;

- цілеспрямована підтримка державою ключових економічних параметрів, застосування критерію економічної безпеки для визначення ефективності соціально-економічної стратегії та тактики;

- виважена промислова політика, цілеспрямована перебудова виробничої структур з метою досягнення соціальної ефективності і міжнародної конкурентоспроможності економіки, орієнтація на мобілізацію власних інвестиційних ресурсів;

- максимальне залучення існуючої інституційної системи, врахування національної специфіки, використання історично-сформованого менталітету економічних суб'єктів до економічного процесу. Поєднання сильної держави з сильними суб'єктами господарювання на ринку;

- стимулювання ефективного попиту, незначний обсяг державних витрат у сукупному попиті;

- постійне врахування соціальних проблем економічних перетворень.

Соціально орієнтована ринкова економіка потребує поєднання інтересів різних прошарків суспільства з різними потребами й ідеологічними установками, поєднання прагнення до свободи і рівності із самореалізацією кожного індивіда, традиційної ментальності із загальнолюдськими цінностями, нівелювання індивідуалізму приватної власності і тоталітарності державної влади. Шляхи досягнення цієї стратегічної мети полягають у комплексному узгодженому впливі на всі складники соціально-економічної системи: виробничий потенціал, систему економічних надбудовних відносин та їх врахування з метою усунення деформацій і забезпечення гармонійного розвитку суспільства.

Аналіз зарубіжного досвіду уможливорює виокремити такі головні напрями економічної стратегії держави для української економіки – це формування основ ринкової економіки, економічна стабілізація, забезпечення економічного зростання та подолання негативних наслідків незавершеної ринкової трансформації.

Перший напрям передбачає послідовне створення ринкового середовища. Поряд із традиційним забезпеченням правового середовища, податковою і соціальною політикою функціями держави стають свідомо побудова ринкових інститутів і підтримка псевдоринкової рівноваги за

допомогою утворення штучної координаційної структури, яка має підтримувати прогресивний рівень суспільного виробництва, і з часом поступатиметься місцем сформованим ринковим важелям.

Про те економічна стратегія набуває реальної сили, якщо здобуває масову підтримку різних класів, груп, прошарків (страт) населення, тому повинна бути сформована соціальна база для їх підтримки з дотриманням соціальних цінностей, особливо соціальної справедливості та стабільності у суспільстві.

Третій напрям має реалізовувати досягнення перших двох формувань умов для задоволення інтересів економічних суб'єктів до розширення і вдосконалення виробництва, структурної перебудови економіки на основі структурних змін продуктивних сил з послідовним усуненням макроекономічних диспропорцій між фазами процесу відтворення – нагромадженням і споживанням, проміжною і кінцевою продукцією, між сферами народного господарства, мікро- і макрорівнями, витратами і цінами, товарною і грошовою масами, продуктивністю праці та її оплатою та інших чинників для забезпечення збалансованого самовідтворення економічної системи.

Четвертий напрям повинен залучати заходи щодо подолання недоліків командно-адміністративної системи через руйнацію владних управлінських структур та визначення критерію ефективності їх діяльності, формування і розвиток ринкових інституціональних структур, демократичних суспільних інститутів, забезпечення свободи підприємництва, застосуванням обмежень щодо зловживань бюрократичного чиновництва та зменшення бюджетних витрат на державний апарат управління.

На першому етапі пріоритетною стає макроекономічна стабілізація, передбачається відбудова галузей життєзабезпечення при стимулюванні попиту, в тому числі – інвестиційного; протекціонізм у зовнішній торгівлі; жорстке регулювання основних макроекономічних показників з метою стабілізації економіки, причому загальні темпи економічного зростання можуть бути негативними. Стратегічні завдання досягаються як економічними, так і адміністративними важелями.

На другому етапі має здійснюватись активна розбудова ринкового середовища та підготовка передумов до економічного зростання, побудова інвестиційних механізмів, підвищення інвестиційного та інноваційного потенціалу, послідовна реконструкція продуктивних сил, розширення експорту. Відбувається зростання ваги економічних методів регулювання. Критерієм завершення етапу є накопичення критичної маси інвестицій та збільшення темпів економічного зростання.

Пріоритетом третього етапу є стратегія зростання, яка сприяє стабільному розвитку виробництв, підвищенню конкурентоспроможності продукції, розвитку внутрішнього ринку, становленню раціональної структури економіки. Відбувається перехід до переважно ринкових важелів здійснення державної економічної стратегії. Очікуються високі темпи

економічного зростання на тлі макроекономічної стабільності та підвищення рівня життя населення.

Здійснення вказаних напрямів вимагає реалізації певних стратегічних завдань, що завбачають переорієнтацію системи державних витрат; встановлення ефективної податкової політики; підвищення доходів та сукупного попиту; розширення обсягів кредитування, особливо довгострокового; впорядкування системи ціноутворення і структури цін; антимонопольні заходи держави; розвиток прогресивних галузей народного господарства з визначенням їх пріоритетів і перспектив; сприяння росту заощаджень та інвестицій; регулювання галузевої структури інвестицій; залучення іноземних інвестицій; обмеження некритичного імпорту; розширення експорту та поліпшення його структури, приватизацію неефективної державної власності; утворення державних і недержавних інститутів структурування й узгодження інтересів суб'єктів господарювання державного управління; соціальне забезпечення і соціальний захист населення; розвиток освіти, науки, культури та ін.

Позитивну роль має виконувати і кредитно-фінансова сфера для акумуляції й перерозподілу коштів на структурну перебудову. Цьому сприятиме стимулювання заощаджень і створення умов для їх перетворення на інвестиції через фонди медичного і соціального страхування, емісію цінних паперів цільового призначення із швидким терміном повернення коштів, індексацію заощаджень, формування фінансово-інвестиційної інфраструктури і розвиток фондового ринку, відновлення інвестиційного потенціалу підприємств за допомогою механізму індексування основних фондів та введення пільгової амортизації.

У кредитній політиці головним є активне кредитування при диференційованості процентних ставок залежно від їх цільового спрямування й суворому контролю за ним. Стратегія різкого обмеження кредитування повинна бути замінена на стратегію кредитної експансії. На період технологічної реконструкції доцільно застосовувати низькі процентні ставки для інвестиційних кредитів, запобігати зловживанням включно із створенням несприятливих макроекономічних умов для спекулятивної активності. Інвестиційна стратегія при обмеженості державних ресурсів повинна орієнтуватися на збільшення приватних інвестицій, включно з іноземними, шляхом до цього є поєднання збільшення власних ресурсів підприємств та зміни структури їх споживання, проте головним інвестором України має стати його народ, а для цього в першу чергу необхідно, щоб кваліфікована праця, як і будь-яка інша, оплачувалася на гідному рівні. Отже, в Україні оплата праці інтелектуалів, працівників реальної економіки, соціальної сфери тощо не виправдано низька, і в той же час у кредитно-фінансовій сфері не виправдано завищена. Проте слід пам'ятати, що низький рівень оплати праці – це не тільки низький рівень життя населення, низький платоспроможний попит. Що менші доходи – то менший і відповідний попиту рівень виробництва, отже, нинішні доходи населення – фактор

стримування розширення внутрішнього ринку та технологічного оновлення виробництва.

Руйнація старого соціально-економічного устрою призвела до руйнації матеріальних основ відтворення економіки. На цьому тлі значно позитивними результатами характеризуються ринкові реформи в КНР, де з самого початку перетворень пріоритетними були соціально-економічні, а не політичні мотиви і цілі реформ.

Основний висновок звідси може бути один: економічна політика повинна бути перевернута з “голови на ноги”. Пріоритетним має стати реальний сектор економіки. Інфраструктура повинна обслуговувати реальний сектор економіки, добудовуватися над ним і органічно розвиватися разом із ним, а не замість нього. Це аксіоматична істина, але її ціна виявилася настільки високою, а втрати настільки значними, що для виправлення цього становища нині у виснаженої української економіки бракує ресурсів. Кошти, що пішли в тіньовий сектор і конвертували в закордонні активи, практично важко повернути.

Таким чином, наша економіка сама ціною величезних втрат підвела своєрідну риску в суперечці між двома концепціями виходу з кризи. Їх умовно можна назвати монетаристською і кейнсіанською. Зростання реального сектора економіки є найбільш надійною основою вирішення всіх соціально-економічних проблем, у тому числі й призупинення інфляції, проте тимчасово можна припустити і деякий безпечний рівень інфляції, щоб зняти гострі обмеження на споживчі та інвестиційні товари.

Економіка України знову виявилася перед вибором напрямку економічних перетворень. Виходячи з викладеного і з огляду на вже отриманий досвід, можна виділити такі стратегічні напрями:

пріоритет економічних цілей над політичними. Економічно доцільними є перетворення, що ведуть до ефективного використання ресурсів; економічного зростання, підвищення рівня та якості життя населення;

пріоритет реального сектора над спекулятивним (легітимної економіки над тіньовою). Будь-якими засобами, у тому числі й адміністративними, розвернути грошові потоки зі спекулятивного сектора в реальний. Якщо стара економічна політика створила систему високої прибутковості спекулятивного сектора, то тут першочергове завдання для всіх гілок влади - створити грошово-кредитну систему, що забезпечує ефективність функціонування реального сектору економіки;

перебороти демонетизацію економіки, у тому числі і засобами керованої інфляції.

Разом із досягненнями у трансформаційному процесі вітчизняної економіки на початок XXI століття: істотними зрушеннями у роздержавленні власності, появою недержавного сектору економіки та прошарку підприємців; посиленням демократизації економіки, зародженням національних ринків (товарів, праці, капіталів, валюти), формуванням підвалин ринкової інфраструктури, розширенням зовнішньоекономічних

зв'язків та низкою інших часткових досягнень, перехід до ринкових відносин характеризується розвитком "цілого клубка" негативних соціально-економічних явищ у нашій країні, які надали глибокій кризі перманентного, системного характеру, головні серед яких: структура економіки індустріального типу з переважанням сировинних виробництв; висока енергоємність та екологічна небезпечність виробництва з високим ступенем фізичного і морального зношення основних виробничих фондів; низька продуктивність праці; низький рівень інвестування в людський капітал; втеча "мозків" та капіталів з України; некомплексне формування ринкової інфраструктури; зростання боргового навантаження на економіку та низький рівень платіжної дисципліни; велика "тінізація" економіки; гіпертрофована диференціація населення за рівнем доходів.

Першочерговими заходами подолання економічної кризи і забезпечення цивілізованого рівня життя населення є активне впровадження інноваційно-орієнтованої моделі економічного розвитку країни; поступове цілеспрямоване проведення соціально орієнтованої економічної політики; конструктивне посилення політики держави в усіх сферах економічного та соціального життя і дієва корекція на цій основі процесів ринкової трансформації.

Пріоритетними більш конкретними шляхами усунення деформацій перехідного процесу в Україні виділено такі: припинення масового субсидіювання та застосування раціональної процедури банкрутства неконкурентоспроможних підприємств; формування функціонально цілісної ринкової інфраструктури; інноваційна та інвестиційна підтримка всіх галузей національної економіки; стимулювання підприємництва в галузі високотехнологічних виробництв; органічне поєднання на економіко-правовому рівні процесу приватизації із закінченням реструктуризації та модернізації підприємств; легітимне упорядкування податкового тиску на господарюючих суб'єктів та відчуження тіньового сектора, особливо реприватизація кримінального капіталу на користь держави; підвищення купівельної спроможності населення на основі стимулювання процесу залучення його до високопродуктивної праці у вітчизняному виробництві.

Соціально орієнтована економіка стає життєздатною тільки тоді, коли дотримуються необхідні межі соціального захисту, оскільки лише тоді забезпечуються суспільні умови для того, щоб людина могла збільшувати свій трудовий внесок, реалізувати свої спроможності, переходити до групи населення з більшими доходами. Соціальна база такої економіки – масовий прошарок економічно активного населення, матеріально забезпечених людей, які далекі від утриманських настроїв та усвідомлюють особисту відповідальність за свою долю, і здатні стати двигуном економіки за своїм відношенням до праці, кваліфікацією, за можливостями адаптуватися до процесів розвитку економіки та нагромадження трудових прибутків.

4.3 Інституційні зміни та соціальні функції держави

в умовах соціалізації економіки

Загального критерію економічної ефективності інститутів поки що не існує, головним критерієм ефективності державних інститутів можна визнати економічні результати і стан соціальної сфери економіки.

Одне неспростовно – інститути обмежують і визначають спектр альтернатив, доступних економічним агентам, сукупність суспільних інститутів – це інформаційний образ співтовариства, який структурує поведінку людей.

Перехідній економіці властиві глибокі інституційні зміни: одні інститути припиняють свою дію, інші змінюються, стають ринковими, треті виникають уперше, тому перехідний період є ще і періодом інституційної трансформації. У широкому розумінні це не тільки зміна формальних і неформальних умов господарської діяльності, сюди ж долучають зміни відносин власності, виникнення нових суб'єктів господарської діяльності (комерційних банків, фондових бірж, інвестиційних фондів тощо).

Отже, інституційна трансформація у перехідній економіці постає як процес виникнення, розвитку та зміцнення ринкових правил економічної поведінки і ринкових установ (організацій) та заміна ними старих інститутів – правил і організацій, властивих адміністративно-командній системі, проте часто як гальмо спрацьовує фактор спадкоємності у зміні економічних структур і відносин.

Звичайно, одномоментні зміни всієї нормативної і законодавчої бази неможливі, здійснюється вони поетапним виведенням старих актів і зміною правового поля, заміною їх новими, що відповідають руху трансформаційного перетворення економіки країни. У створенні цільної та взаємопов'язаної інституційної системи суттєва роль належить державі, нехтування цією обставиною і намір звільнити економіку від державного втручання обернулося суттєвими невдачами ранніх ліберальних перетворень і не дозволило ринковим реформам просунутись так, як на це розраховували ініціатори.

У періоди радикальної трансформації в Україні тривають різкі сутички різних соціально-економічних сил (груп інтересів) на тлі забезпеченого послаблення державної влади та її інститутів, групи інтересів одержують можливість безпосередньо впливати на хід прийнятих рішень, розробку нормативних і законодавчих документів, тобто сфера створення норм і законів в Україні виявилася у фокусі гострої політичної та адміністративної боротьби, результатом якої стає прийняття потрібного тому чи іншому угрупованню документа.

Внаслідок частина прийнятих нормативних актів на практиці не діє, частина незабаром скасовується, що постає індикатором політичної нестабільності. Становлення інституційної системи в Україні продовжується в умовах боротьби між різними політичними угрупованнями та

економічними кланами і всередині владних структур (законодавчої та виконавчої влади, різних відомств між собою, а також угруповань та осіб). Найсумніше, то боротьба точиться не за реалізацію загальнодержавних інтересів, а за поліпшення власного становища або в інтересах клану. Відсутність необхідних інституцій в Україні суттєво обмежує головний ринковий механізм – конкуренцію, а разом з ним гальмує модернізацію економічної культури, виробництва, управління.

Приватний сектор позбавлений можливості функціонувати в ринковому режимі, оскільки для частини привілейованих підприємців існує необґрунтована система державних пільг, фінансове підживлення за рахунок державного бюджету, що повинно кваліфікуватися як суспільне марнотратство. Таким чином, недосконалість інституційної системи виявляється у незабезпеченні дотримання стандартних правил взаємодії суб'єктів ринку.

Отже, якщо в українських умовах внаслідок інституційної непорядкованості здійснення приватизації відбулося в інтересах номенклатурної верхівки, що призвело до утворення переважно неефективних власників, тому з точки зору економічної доцільності та природного права забезпечення справедливості важливо запровадити інституційних норм для запобігання відтоку бюджетних і позабюджетних коштів на підтримку таких підприємців.

За умов ринкової трансформації українського посттоталітарного суспільства на старті реформ не були враховані дві обставини: по перше, необхідності збереження і нарощування соціальної сфери суспільства; по-друге, реформування та пошуку нових механізмів регулювання у зв'язку із змінами господарської і соціальних сфер.

З часу проголошення державної незалежності України відбулася помітна руйнація соціального статусу населення, яка, і в минулі часи не відзначалася достатніми заходами щодо забезпечення реалізації особистості порівняно з тими, що створено у західних країнах. Упродовж початкового етапу перехідного періоду суспільство зазнало істотних змін, серед яких найважливішою виявилася проблема поширення бідності, що охопила всі верстви населення включно з інтелектуальною частиною населення, справжнім багатством країни, яка виявилася усунутою від процесів реформування, що і визначило їх наслідки, коли утворено економіку із спотвореними і деформованими умовами суспільного відтворення, що тривалий час пристосовується до матеріального забезпечення населення на рівні, нижчому біологічних потреб.

Головним джерелом витрат був і залишається державний бюджет, який відзначається суттєвими вадами фінансування соціальної сфери внаслідок об'єктивних макроекономічних диспропорцій, успадкованих від минулої системи і утворених за роки непослідовних і несистемних ринкових реформ, і вадами реалізації самої соціальної політики: недостатніми розмірами та фрагментарністю фінансування соціальної сфери, неефективна структура, за

якої основна вага витрат припадає на заробітну плату, що має наслідком занепад матеріальної інфраструктури, відсутність стимулів і механізму переходу до децентралізованого фінансування частини соціальних витрат.

Що ж до визначення поняття “соціальна орієнтація держави”, то воно полягає у політичній координації та регулюванні широкого спектра соціальних процесів на основі науково сформульованих ідей, положень та концептуальних підходів як тривалого – стратегічного, так і короткотривалого, тактичного характеру. Ці ідеї мають втілюватися на основі системи конкретних заходів, дій, важелів, стимулів і механізмів для практичного регулювання соціальних процесів. Соціальна діяльність держави розробляється та реалізується на макро-, мезо- і мікрорівнях, але визначається пріоритетом державного.

Зростання соціальної орієнтації держави – це курс, що задає загальний напрям руху, де неминуча соціальна нерівність збалансовується пошуками справедливості, де індивідуалізм повинен врівноважуватися розвинутим почуттям солідарності. Зростання соціальної орієнтації потребує підтримки певної рівноваги між демократичними інститутами і сильною державною владою, державним, регіональним, підприємницьким регулюванням економіки і ринковим механізмом саморегулювання, приватною ф державною власністю, економічною ефективністю і соціальною справедливістю – будь-які перекоси призводять до серйозних порушень функціонування соціально-економічної системи. Розуміння природи і ролі соціальних параметрів має бути вільним від традиційних міфів і уявлень, наприклад, таких, як безплатність соціальних послуг, державний патерналізм їх забезпечення, неефективна природа вкладень у соціальну сферу тощо.

Головними завданнями соціальної діяльності держави на сучасному етапі мають бути: 1) ліквідація бідності і забезпечення динамічного зростання рівня життя населення в першу чергу за рахунок збільшення заробітної плати, пенсій та стипендій, компенсаційних виплат тощо; 2) соціалізація структурних складових економіки, що реалізується у державі (блоків структурної, інвестиційної, цінової, бюджетної, грошово-кредитної, податкової діяльності тощо); 3) забезпечення умов максимально повної реалізації принципів соціальної справедливості, виконання соціальних прав, гарантій людини, визначених конституцією; 4) забезпечення соціальної стабільності та соціальної безпеки.

Показником результативності соціальної діяльності держави є рівень та якість життя населення, за ступенем розвитку соціальної сфери та добробуту народу, рівнем його освіченості і тривалості життя, за цими ж параметрами оцінюються успіхи трансформаційних процесів.

Найважливішими елементами соціальної діяльності держави є сприяння високому рівню зайнятості населення через формування відповідних механізмів підтримки його зайнятості, забезпечення соціального захисту проведенням політики доходів шляхом застосування різних форм компенсацій, індексацій, надання допомоги найбільш вразливим, забезпечення

допомоги в разі безробіття, соціальне страхування тощо. Держава у своїй діяльності повинна забезпечувати реалізацію двох підходів щодо політики доходів, яка спирається на гарантії забезпечення для кожного індивіда існування не нижче межі бідності (європейський підхід, що заснований на провідній ролі держави та принципах соціальної справедливості), та створенням умов для економічної активності населення (американський підхід, що заснований на економічній раціональності). Соціальний захист передбачає розвиток за рахунок держави освіти, охорони здоров'я, довкілля, підвищення професійної підготовки працівників.

Головна мета держави – дати поштовх зростанню темпів економічного розвитку на основі підвищення суспільного виробництва для подальшої соціалізації економіки, забезпечення гідного рівня та якості життя людини.

Разом з тим, було б глибокою помилкою перетворювати державу на своєрідний центр забезпечення “всіх і всього”, така патерналістська практика держави вкрай неефективна і здатна породжувати лише утриманські настрої. Головне завдання соціальної діяльності держави у перехідній економіці після проведення приватизації на користь номенклатурної верхівки – зняти перешкоди щодо забезпечення свободи та рівних умов економічної діяльності для всього працездатного населення країни, яке здатне своєю працею, ініціативою забезпечити гідні умови життя для себе і своєї сім'ї.

Соціальні функції держави впливають на її обов'язки перед суспільством, регламентуються Конституцією і об'єднують численні складові, до основних з яких належать: забезпечення хоча б простого відтворення населення з поліпшенням якості життя та стану генофонду, відтворення потенціалу ресурсів праці за вимірами його духовності, здоров'я професійного рівня тощо, забезпечення зайнятості, мінімального прожиткового рівня, розвитку охорони здоров'я, освіти, культури, поліпшення стану довкілля за коротко- та довгостроковими програмами. Зокрема, на найближчий час конче потрібно головні зусилля зосередити 1) на збереженні потенціалу ключових галузей соціальної сфери (науки, освіти, медичного обслуговування); 2) на рівномірному розподілі тягаря трансформаційної кризи між різними групами населення, що вимагає від держави відповідного регулювання доходів.

Соціальна діяльність держави з врахуванням загальносвітових тенденцій органічно залучає соціальні трансферти, що реалізуються через фіскальний механізм. Нині зростає роль соціальних критеріїв розвитку фіскальних відносин з одночасним посиленням зв'язку їх соціальної та економічної функцій. До економічної слід віднести обумовленість фіскальних відносин товарно-грошовими відносинами, конкретні принципи побудови бюджетної та податкової систем, методи фінансування, а також різноманітні форми використання фіскальних засобів. До соціальної – цільову орієнтацію на різнобічний розвиток особистості та забезпечення добробуту населення, поєднання інтересів виробників і споживачів.

Важливим видом соціальної діяльності держави є складання соціального бюджету з обґрунтуванням необхідних джерел доходів і соціальних видатків. Він визначає обсяги коштів, які держава витрачає на пенсії, охорону здоров'я, а також систему соціального захисту населення, розробка такого бюджету – невід'ємна частина фінансового регулювання суспільних відносин перехідної економіки.

Новим у соціальній діяльності держави слід вважати державне соціальне замовлення, яке постає як доручення виконавчої влади, що фінансується з державного бюджету, на виконання цільової програми або окремого проекту, спрямованих на вирішення соціальних проблем.

Таким чином, державна соціальна діяльність – це багатофункціональний, комплексний процес, відповідним чином організований і узгоджений державою взаємозв'язаний та цілеспрямований рух матеріально-фінансових ресурсів з метою досягнення суспільно-прийнятних рівня та якості життєдіяльності населення країни. Головне завдання державної соціальної діяльності регулювання — раціонально мобілізувати, розподілити і направити адресно фінансові потоки для конструктивного розв'язання всього спектра соціальних проблем в умовах перехідної економіки включно з реформуванням самої соціальної сфери на основі принципів організаційно-фінансованих змін, які відбулися і відбуваються в Україні.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність та об'єктивну необхідність соціалізації економічного розвитку?
2. Людина у світі соціальної економіки. Як взаємодіє людина і соціальна економіка?
3. Які форми прояву людської особистості в соціальній економіці: людина як споживач, як виробник, як продавець своєї робочої сили, як підприємець?
4. Розкрийте методи соціалізації економіки. Який існує взаємозв'язок і взаємообумовленість економічного і соціального розвитку?
5. Дайте характеристику матеріальних та соціальних потреб людини.
6. Які існують передумови побудови соціально орієнтованої економіки в Україні?

Рекомендована література

1. Єременко В.Г. Соціальна економіка: навч. посіб. / В.Г. Єременко. – Видання друге, адаптоване й доповнене. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату, 2003. – С. 267–293.
2. Заблоцький Б.Ф. Національна економіка: підручник. / Б.Ф. Заблоцький. — Львів: Новий Світ-2000, 2010.– С. 392– 417.

3. Національна економіка: навч. посіб. /А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.Л. Желюк, Т.М. Попович. – К.: Знання, 2012.– С. 147–165.

4. Національна економіка: навч. посіб. / В.І. Мельникова, О.П. Мельникова, Т.В. Сідлярчук, І.Ю. Тур, Г.М. Шведова. – 2-ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2011.– С. 87 – 102.

5. Соціальна економіка: навч. посіб. / Кол. авт. О.О. Беляєв, М.І. Диба, В.І. Кириленко та ін. – К.: КНЕУ, 2005.– С. 21–45.

ТЕМА 5. СОЦІАЛЬНЕ РИНКОВЕ ГОСПОДАРСТВО,

ЙОГО ТИПИ ТА МОДЕЛІ

5.1 Суспільне господарство та його форми.

5.2 Сутність соціальної ринкової економіки. Еволюція економічних систем.

5.3 Типи і моделі соціальної ринкової економіки.

5.4 Умови переходу України до соціального ринкового господарства.

5.1 Суспільне господарство та його форми

Соціальна система входить до складу суспільної разом з економічною, політичною, культурною та іншими. І як одна із складових суспільної системи характеризує та відіграє відповідну роль щодо її життєзабезпечення, економічна ж система, хоча і постає підсистемою до суспільної системи, відіграє особливу роль і є базовою, тому її часто видають за устрій суспільної системи.

Отже, суспільне господарство є певним способом організації господарської діяльності людей, який залучає стадії натурального і товарного господарства.

На зміну натуральному прийшло товарне виробництво, основна частина продуктів якого створюється для купівлі-продажу, а умовами існування є суспільний поділ праці (внутрішньофірмовий, загальнонаціональний, міжнародний) та економічна відокремленість виробників, що сполучається із наявністю економічної свободи у суспільстві, коли продукція створюється для обміну (грошового або бартерного) і такий обмін може відбутися лише за умови корисності його для всіх учасників. Грошовий обмін передбачає обмін продукту на продукт за допомогою грошей, які виконують дві функції: обігу та еквівалентності. Бартерний обмін – постає прямим натуральним обміном продукту на продукт.

Найбільш досконалою формою товарного виробництва, що властиве країнам з соціальною ринковою економікою, постає соціалізоване товарне виробництво, що функціонує на засадах соціального партнерства й соціального прогресу. У такому виробництві домінує колективна власність у формі акціонерної, що сполучає права співвласності виробників з факторами виробництва і передбачає безпосередню їх участь в управлінні виробничим

процесом. Та головне – таке виробництво сприяє налагодженню соціального партнерства на основі узгодження соціальних інтересів уряду, підприємців та найманих працівників, різних прошарків і груп населення, політичних партій тощо. Коопераційний характер суспільних відносин у соціалізованому товарному виробництві ґрунтується на високому рівні розвитку політичної культури суспільства, взаємоузгодженні докорінних інтересів, визнанні їх законного характеру та готовності вирішувати найгостріші суперечності на основі соціально прийнятних компромісів та наукової експертизи. В економічній сфері суспільства забезпечується висока конкурентоспроможність промисловості, державні інститути активно взаємодіють з приватним сектором економіки, активна співпраця налагоджується між великими промисловими об'єднаннями та середнім і малим бізнесом, відбувається інтеграція науково-виробничих систем у різноманітні сфери діяльності, пріоритетним стає розвиток науки, що забезпечує технологічний прогрес та інноваційний розвиток підприємництва.

У соціальній сфері такого товарного виробництва серед традиційних факторів виробництва (праця – капітал – технології – природні ресурси) зростає роль людського фактора, тобто висококваліфікованої та творчої за характером діяльності працівника і соціальної орієнтації розвитку економіки країни на забезпечення високих життєвих й екологічних стандартів із збереженням високого рівня економічної ефективності.

Соціальна спрямованість розвитку країн капіталістичного середовища свідчить про те, що на сучасному етапі триває переродження самого капіталізму як соціально-економічного устрою чи способу виробництва в якесь нове соціально-економічне утворення на основі генерування додаткової енергії в його еволюції. На це наголошує дослідник сучасного стану капіталістичної системи, англійський економіст П. Бергер, “капіталізм, що визначається як особлива економічна система або... особливий спосіб виробництва на практиці існує у сукупності з іншими соціальними феноменами”. І ці феномени постали наслідком надбань демократії, основою соціальних здобутків трудящих західного світу і відповідної багатовікової адаптації капіталістичної системи, яка все далі відходить від класичного капіталізму і не наближаючись до командно-адміністративної економіки рухається до суспільства глобальних можливостей використання і безперервного розвитку і самовдосконалення людини.

Функціонування і розвиток ринкової системи підпорядковані внутрішнім закономірностям макроекономічного розвитку, що зумовлюються науково-технологічним прогресом, тенденціями розвитку світогосподарських зв'язків, зрушеннями у галузевому і територіальному поділі праці, зрештою, якісним станом економіки, циклічністю та стабільністю її розвитку.

Слід зазначити, що ринкова економіка являє собою дуже суперечливий феномен. Насамперед, це – арена зіткнення і конкурентної боротьби найрізноманітніших інтересів і прагнень, оскільки народне господарство

складається із сотень тисяч і навіть мільйонів одиниць, що беруть участь в економічній діяльності.

Існують різноманітні форми підприємств: одноосібні, орендні, спільні, малі, середні, великі, приватні, державні тощо. Вони, у свою чергу, базуються на організаційно-інституціональній інфраструктурі, основу якої становлять різного роду виробничі підприємства; оптові і роздрібні торгові фірми; спеціалізовані установи (наприклад, юридичні, аудиторські, бухгалтерські тощо), які надають безліч фахових послуг; навчальні заклади, що займаються підготовкою спеціалістів різноманітних профілів; рекламні, транспортні агентства, підприємства комунальних послуг тощо. Їх діяльність внаслідок поділу праці і глибокої спеціалізації здійснюється за принципами організаційної, тимчасової і просторової роз'єднаності. Тут численні суб'єкти господарської діяльності вступають у мільйони взаємозв'язків, а щоб ці зв'язки функціонували безперешкодно, необхідні регламентований порядок, тобто відповідні інститути, норми і правила, що регулюють діяльність і взаємодію цих інститутів. Йдеться про комплекс форм і засобів координації економічної діяльності мільйонів господарських суб'єктів. Ця проблема має кілька взаємозалежних аспектів. Так, координація діяльності суб'єктів господарської діяльності відбувається 1) на рівні індивідуального підприємства; 2) на рівні окремих галузей економіки; 3) на рівні економіки країни в цілому; 4) на регіональному і міжнародному рівнях.

Як відомо, ринок, ринкові відносини, так само як і відносини планованості, поряд з конкуренцією, грошима та їх власним структурним забезпеченням і багато іншим, – усе це складові економічної системи. Функціональна роль кожної з цих складових конкретизується відповідно до певної суспільної форми економічної системи як єдності і взаємодії продуктивних сил і економічних відносин. Проте вільний ринок з часом виявився невідповідним новим вимогам, зокрема, це зумовлено було виникненням 1) у системі виробничих сил такого нового елемента, як наука, який не міг розвиватися за законами вільного ринку, розвиток науки вимагав нових підходів для забезпечення прогресу та НТР і вони забезпечувалися відповідно до закону інноваційного розвитку, відкритого М.Туган-Барановським, що за своєю сутністю протилежний ринковому закону Сея; 2) глобальних загроз виживання людства у зв'язку з обмеженістю ресурсів на планеті, екологічними проблемами і загрозою ліквідації всього живого – так званих проблем ризику, що ніяк не узгоджується з однофакторною моделлю вільного ринку, що головним завданням має максимізацію прибутку будь-якою ціною; 3) ускладненням економічної діяльності людства, коли вільний ринок несе загрозу загального хаосу і суперечить гуманістичним напрямкам розвитку людства, усунення загроз яких викликало необхідність розробки стратегії єдиної економічної політики розвитку соціально-економічних систем національних економік на новому рівні геоekonomіки та потребує економічного програмування та прогнозування.

Внаслідок цих та інших чинників вільний ринок уже в ХХ ст. виявився нездатним самостійно забезпечувати стабільне економічне зростання, тому на допомогу ринковому саморегулюванню прийшло державне регулювання у найрізноманітніших формах.

Планомірність, відносини планомірності та форма їх прояву стають властивими і змішаній економіці, а не тільки адміністративно-командній економіці; у той час, як ринок, ринкові відносини або форми їх прояву – це моделі ринків, а відповідні їм відносини – це структурні ланки відповідних економічних систем. Останні характеризують згадані системи з погляду конкретних форм їх організації та регулювання і виступають елементами їх життєзабезпечення. Проте план, ринок – це не основоположні і цілеспрямовані елементи економічних систем. Такими є власність та похідні від неї – мета і рушійні мотиви господарювання.

Для ринкової економіки основним типом власності є приватна (індивідуальна або колективна), а у змішаній економіці до неї долучається і державна форма власності. Крім того, значну роль продовжує відігравати комплекс форм, методів і засобів, найважливішими з яких є вільна конкуренція, перелив капіталів усередині галузей та між ними, стихійне регулювання цін шляхом коливання попиту і пропозиції, визначення пропорцій між галузями народного господарства через механізм економічних криз та інших форм і методів, що, за А. Смітом, дістало назву “невидимої руки”. Держава у сучасній змішаній економіці займається не тільки охороною приватної власності, формуванням умов для вільної конкуренції, контролем за їх додержанням, організацією громадського порядку тощо, тобто виконанням переважно охоронних функцій, як це властиво для неї в умовах класичного капіталізму.

Із урахуванням викладеного ставити знак рівності або ототожнювати планову систему із соціалізмом, а ринкову систему – з капіталізмом, неправомірно. Тим більше це неправомірно, коли відбуваються фундаментальні структурні зрушення в процесі трансформації однієї системи в іншу, і стає необхідним створення елементів інституційного забезпечення цих трансформацій.

Разом з тим слід відзначити, що чіткої якісної і кількісної характеристики ринкової економічної системи як такої поки що немає. Досить часто ринкову економіку ототожнюють з соціально-економічним устроєм.

Будь-яка економічна система, особливо сучасна ринкова економіка, базується на розподілі повноважень і прав прийняття економічних рішень між різноманітними державними установами та окремими господарськими суб'єктами. Ці повноваження і права по-різному розподіляються в різних економічних системах. Так, у ринковій економіці чинники виробництва більшою мірою перебувають у власності самих суб'єктів економічної діяльності, а не держави, як це притаманне, наприклад, централізованій плановій командно-адміністративній економіці. Державні установи мають

право розпоряджатися майном, виробничими чинниками і товарами настільки, наскільки вони спроможні купувати їх.

Підсумовуючи викладене, можна уявити інтегрований підхід до аналізу ринкових систем. Їх можна розглядати як сукупності таких елементів: господарюючі суб'єкти, мотиваційна структура (неформальні інститути); господарський порядок з морфологічного погляду, в якому виокремлюються конституціональні форми (порядок власності, координаційний механізм) та інші форми порядку, а саме: підприємництва, ринків, ціноутворення, грошово-фінансовий порядок, бюджетний, порядок зовнішньоекономічної діяльності; економічна конституція (формальні інститути); реальна господарська підсистема (господарські процеси); природні і матеріальні елементи.

Соціалізація ринку визначає розширення та більш активну рівноправну участь у ньому, включно з регулюванням, всього працездатного населення, натомість процеси відчуження громадян від засобів виробництва, управління та результатів праці має наслідком ентальпію та дестабілізацію суспільства, а також десоціалізацію особистості.

5.2 Сутність соціальної ринкової економіки.

Еволюція економічних систем

Суто економічні форми існують лише в теорії. На практиці, в господарській діяльності вони деформуються під впливом інших форм, а також інститутів неекономічного походження.

Для з'ясування механізму функціонування економічної системи і прояву її конкретних суспільних форм у господарській діяльності слід враховувати складові економічних відносин, з огляду на це можна визначити, наскільки конкретна економічна система відповідає пануючій соціально-економічній формі і що являє собою ця форма. Кожній державі властиві свої проблеми функціонування і розвитку власної економічної системи. Тобто у кожній конкретній економічній системі існують свої структуроутворювальні складові, які конституують економічну систему з урахуванням стану наявних суспільних інститутів. Такими складовими є планування і власність, а також комплекс інших складових, що стосуються ринку, підприємництва, грошового господарства, бюджету, зовнішньоекономічної діяльності. Кожний з цих елементів має свою специфіку, а їх комбінація формує конкретну економічну систему. Саме це не дає змоги сліпо скопіювати економічну систему одних держав іншими. Економічна система Франції відрізняється від системи Німеччини, хоча вони сусіди і мають один і той самий соціально-економічний устрій. Тим глибша різниця між економічними системами США, Японії, Південної Кореї, Туреччини, Греції та ін. Кожна держава формує власну економічну систему, яка найповніше відповідає умовам її життєдіяльності і життєзабезпечення. Це зумовлено тим, що економічні системи розвиваються і змінюються як результат взаємодії

складових економічної системи, а також духовних, гуманітарних, політичних, соціальних та інших факторів. У сучасних економічних системах цей процес відбувається під мобілізуючим і спрямовуючим впливом держав. Саме держава є найефективнішим інститутом, який гарантує успіх трансформації одного соціально-економічного устрою в інший.

Основоположною складовою економічної системи є власність. Теорія відносин власності виступає теоретичною основою з'ясування специфіки економічної системи. Саме ці відносини визначають господарську поведінку людей і регламентують їх дії як суб'єктів господарювання у прийнятті рішень. Панівна форма власності зумовлює соціально-економічний зміст економічної системи, проте яка б форма власності не царювала, економічна система може стабільно та ефективно розвиватися тільки у тому разі, якщо індивідуальні інтереси узгоджуються із суспільними без будь-яких зовнішніх примусових чинників.

Економічна система визначається організаційним правом, яке являє собою один зі складових елементів прав власності і втілює право на створення економічної одиниці в межах існуючих норм поведінки. Рівень організаційних прав вказує на роль держави в життєзабезпеченні пануючої економічної системи. Без урахування особливостей прав власності не можна визначитися з інституційним забезпеченням економічної системи, а відповідно і з механізмами прийняття рішень.

Трансформація ринкового господарства у соціальне ринкове відбулася під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх умов розвитку і постала як так званий третій шлях між класичним капіталізмом та командно-адміністративною економікою.

Це свідчить про поступову соціалізацію капіталістичної економіки, а також має далекою перспективою створення "єдиної економічної системи" за прогнозом У. Бекінгема, але синтез соціалізму і капіталізму прогнозується головним чином на підвалинах капіталізму із утвердженням перш за все ринкового механізму як головного для контролю над розподілом товарів і послуг.

Концепція соціального ринкового господарства була розроблена у Германії і до економічної дійсності вона запроваджена зусиллями Л. Ерхарда. Соціальне ринкове господарство постало формою організації економіки, що спирається на соціалізоване товарне виробництво, забезпечує взаємодію між виробництвом та споживанням за допомогою ринку, державного регулювання економіки, суспільних інститутів та гарантує соціально-економічну стабільність суспільства.

Оскільки економічне не існує без соціального, хоча кожне з них має елементи самостійності, тож і функціонування економічних і соціальних систем відбувається через функціональний взаємозв'язок їх складових елементів, а розвиток – через якісні й кількісні зрушення. Знання структури, механізмів функціонування та розвитку системи дає можливість управляти нею, впливати на її структуру і змінювати умови, в яких вона перебуває через

формування і зміни відповідних інститутів та елементів інституційного забезпечення. Кожна із згадуваних систем має свій рівень складності, тому кожна зі структурних ланок системи може розглядатись як її підсистема з власною структурою, що обов'язково перебуває у певному взаємозв'язку із самою системою.

Соціальні системи – це своєрідний стан матеріальних елементів з власною структурою, особливою формою організації та зв'язками між структурними ланками. Слід зазначити, що проблема суспільних, соціальних, соціально-економічних систем як таких з позицій системного аналізу не знайшла точного визначення, незважаючи на те, що цими поняттями досить часто користуються, їх зміст не зовсім чітко визначено в енциклопедичних і навіть спеціальних, фахових словниках. А відсутність чіткого визначення системи на рівні її структурної побудови і функціонального забезпечення веде до сприйняття і розуміння цієї системи та її складових на аксіоматичному рівні.

І якщо найбільш загально економічну систему можна визначити як певним чином упорядковану форму організації економічного життя суспільства, або більш конкретно: економічна система – це певним чином структурована і упорядкована система взаємовідносин між людьми в процесі їх життєдіяльності, спрямованої на індивідуальне і суспільне життєзабезпечення. Життєдіяльність членів суспільства передбачає взаємодію між людьми як форма прояву внутрішніх відносин, так і взаємодію з тим середовищем, в якому перебуває окрема людина, соціальна група, або суспільство в цілому. Саме форма власності і цільова орієнтація учасників суспільного виробництва є системоутворюючими елементами її структури, а всі інші лише похідні від них.

Саме суспільство, а, отже, і суспільна система знаходиться в постійному розвитку в напрямку ускладнення та вдосконалення, що притаманно всім матеріальним складним системам включно із соціальним.

Серед класифікацій економічних систем найбільш прийнятими являються цивілізаційна, формаційна та стадійна.

Саме суспільство, а, отже, й суспільна система, перебувають у постійному русі в напрямі ускладнення та вдосконалення, що притаманно всім складним матеріальним системам.

Соціально-економічна система розвивається через еволюцію продуктивних сил і відновлення економічних відносин, які створюють умови для подальшого розвитку продуктивних сил. Прогресивність соціально-економічної системи визначається темпами розвитку продуктивних сил, а це свідчить про досконалість економічних відносин. Коли ж темпи розвитку продуктивних сил уповільнюються або розвиток припиняється і навіть регресує, то це сигналізує про те, що економічні відносини застаріли і вони потребують модернізації. Якщо ж економічні відносини неспроможні до вдосконалення, то в системі виникає соціальний конфлікт, що закінчується соціальним вибухом, внаслідок чого виникають нові економічні відносини,

які забезпечують розвиток продуктивних сил на новій соціально-економічній основі. Відбувається зміна панівних економічних відносин, а отже, і зміна соціально-економічної системи. Визначальним елементом соціально-економічної системи є економічні відносини, а системоутворюючим підґрунтям економічних відносин — домінуюча форма власності на знаряддя і засоби виробництва.

Можна навести таку класифікацію суспільного виробництва з погляду відносин експлуатації людини людиною:

- первинний (архаїчний) безкласовий спосіб виробництва. Визначається тільки досягнутим рівнем продуктивних сил. Розвивається на власній, чисто природній основі;
- патологічний (класовий) спосіб виробництва. Окрім усього, розвивається ще й під впливом паразитуючих груп населення (рабовласницький, феодалський та ін.);
- нормальний (безкласовий) спосіб виробництва. Розвивається після звільнення від патологічних форм на власній природній основі відповідно до прогресу продуктивних сил, науки і техніки, вдосконалення самої людини. Сьогодні такого суспільства ще не існує.

Вочевидь, що така класифікація — не на користь сучасних українських експлуататорів, які прагнуть залишитися не виявленими, тож і переконують суспільство, в якому живуть, щодо правильності здійснюваних ринкових реформ, тобто нормального процесу розвитку виробництва. Проте з погляду проблем соціалізації суспільства потрібно вдосконалити відносини власності, усунути деформаційний вплив з боку надбудови для унеможливлення паразитарного способу існування особистості у будь-яких його формах і проявах.

Економічні системи більшості країн світу як першочергові мають цілі забезпечення високого рівня зайнятості населення; стабільного рівня цін, низького і помірного рівня інфляції; стійкого економічного зростання.

5.3 Типи і моделі соціальної ринкової економіки

Із розвитком соціалізації ринкової економіки державне регулювання доповнилося механізмом саморегулювання суспільства, елементами якого стали співробітництво профспілок та організацій підприємців, зокрема, у 20 рр. ХХ ст. у Голландії, причому держава часто допомагала соціальним партнерам самоорганізовуватися і створювала для них необхідні законодавчі структури, а за часи другої світової війни там виникла та зміцнилася нова форма співробітництва труда та капіталу, коли лідери двох сторін перебували в одних тюрмах та концтаборах, тобто по один бік боротьби з нацизмом, а після війни саме вони обговорювали напрями розвитку країни у відновний період після розпаду голландської колоніальної імперії, коли у країні виявилось необхідним створити нову економічну структуру з міцною обробною промисловістю. Трудові конфлікти і вимоги збільшення платні у

цей час, що несли загрозу зірвати вихід на промислові ринки, вгамовувалися зусиллями приватної організації – Фонду праці, який об'єднав всіх підприємців включно із фермерами та всі профспілки, а держава визнала цей орган головним у сфері трудових відносин та провідним щодо визначення державної політики у сфері заробітної плати (1945-1962 рр.). Досягнутий консенсус підприємців та профспілок мав надзвичайно позитивні наслідки і заклав основи суспільного діалогу і політики узгодження взаємних інтересів уже соціальних партнерів: праці і капіталу на основі тристороннього підходу: держава, підприємці, профспілки, у якому держава мала домінуючу роль, оскільки взяла на себе право встановлювати всі види заробітної плати, роль профспілок та організацій підприємців мали важливе і все ж більше консультативне значення. Функціонування цієї системи здійснювалось у відповідності з очікуваннями її творців: у Голландії на базі харчової, хімічної, нафтової, суднобудівної галузей економіки була створена конкурентоздатна на світовому ринку обробна промисловість, уже в 50-х рр. була досягнута повна зайнятість, створене новою галуззю національне багатство було розподілене і забезпечило підвищення реальної заробітної плати населення.

Проте з часом, зокрема після вступу країни до Спільного ринку, на тлі вільно встановлюваної заробітної плати Німеччини, Франції, Бельгії, політика централізованого регулювання заробітної плати в Голландії була скасована, хоча тристоронні дискусії з питань національних можливостей країни, бажаних змін економічної політики та рівня заробітної плати продовжувалися і стали прикметним явищем суспільного життя країни для досягнення консенсусу. Можна визнати, що створені у свій час у Голландії Фонд праці та Рада із соціально-економічних проблем діють як активні політичні органи, які здійснюють політичний діалог між соціальними партнерами – профспілками і підприємцями, інтереси яких узгоджує держава.

Таким чином, властиві ринковій економіці вади змушують приймати на державному рівні певні політичні, економічні і соціальні обмеження, які відповідають у кожній країні поглядам більшості населення або найважливіших його груп, що за домінуванням національної своєрідності створює різноманіття форм організації підприємств та національних економічних моделей.

Після другої світової війни економічний розвиток Німеччини був настільки вражаючим, що одержав назву “німецького чуда”, і ґрунтувався він не в останню чергу на соціальному партнерстві, яке виникло у країні на початку 20-х рр. З часом розвинулися такі форми участі в управлінні підприємствами, як ради фірм, що мали широкі повноваження заслуховувати скарги працівників, обговорювати соціальні питання (оплату праці, тривалість робочого дня, умови праці, здоров'я тощо), економічну діяльність компанії, спрямування інвестицій, можливості злиття з іншими фірмами, модернізацію виробництва тощо. Нині у країні працюють схеми участі

трудівників в управлінні підприємствами, що доповнюються чисельним представництвом працівників у наглядових радах компаній, яке іноді досягає половини їх складу, тобто наймані працівники постають як співвласники компаній і поділяють соціальну та виробничу відповідальність перед своєю фірмою. Цю систему можна вважати народною з погляду прав власності (переважно сімейна форма), ринок акцій грає в ній порівняно невелику роль, скуповування акцій з метою здійснення контролю над фірмою нормативно обмежено, держава здійснює посередницькі функції щодо координації та досягнення згуртованості суспільства та соціальної справедливості, підвищення ефективності ринкової системи. Особливістю цієї моделі є те, що за певних умов прибуток германської фірми може виявитися нульовим, а частина витрат на заробітну плату та соціальні виплати вищою, ніж в інших моделях економіки, це спонукає менеджмент фірми (підприємства) раціоналізувати процес виробництва для поліпшення загальних економічних показників. Отже, компромісні рішення щодо розвитку фірм приймаються з врахуванням балансу інтересів найманих працівників, профспілок, банків, окремих регіонів країни, уряду і не завжди на користь ефективності, проте спільними зусиллями сторін досягається баланс інтересів у процесі виробничого циклу.

Народною моделлю економіки можна вважати і англосаксонський тип ринкової економіки, підприємства якої створені власниками на акціонерній основі, на таких підприємствах розподілені права власності та управління, здійснювані найманими менеджерами, працівники підприємства теж наймані і не мають права голосу з питань прийняття рішень керівництвом компанії. Акціонери мають своїх представників у радах директорів, наймані працівники – у наглядових радах, що слідкують за дотриманням відповідних інтересів. Банки не беруть участі у керівництві сталих підприємств, хоча надають їм різні послуги, вони й страхові компанії володіють більшими чи меншими пакетами акцій, приймають на депонування пакети акцій співвласників підприємств разом з правом голосу, мають представництво у наглядових радах, іноді їх очолюють, здійснюють кредитування дочірніх компаній.

Особливе місце серед розвинутих країн із соціалізованою моделлю ринкової економіки належить Швеції щодо організації економічного та політичного життя, які створили можливість забезпечувати високий рівень життя і соціальної захищеності населення, що стало можливим завдяки налагодженню коопераційного характеру відносин між різними соціальними прошарками суспільства, політичними партіями, що спирався на високий рівень політичної культури, взаєморозуміння, визнання законності інтересів різних груп населення, готовності вирішувати найгостріші проблеми на основі соціально прийнятних компромісів та наукової експертизи. Таким чином духовно (на основі досягнутої злагоди) та політично були забезпечені успіхи в економічній сфері завдяки створенню промисловості, що базується на поєднанні зусиль державних інститутів і приватного бізнесу та інтеграції

науки, освіти і виробництва за напрямом від створення нових знань до їх засвоєння інноваційним підприємництвом і подальшого масового тиражування розроблених зразків виробів.

Шведський тип організації життя суспільства забезпечив високий рівень економічної ефективності зростанням якісних параметрів соціальної сфери за концепцією “людського капіталу” завдяки проведенню наполегливої політики 1) вирівнювання доходів; 2) високої частини перерозподілу національного продукту через державний бюджет; 3) відпрацювання курсу на створення суспільства загального добробуту; 4) організації соціального діалогу; 5) заперечення політики споживацького ставлення до природи за рахунок удосконалення стандартів щодо збереження довкілля, заборони спорудження АЕС і здійснення екологічно заощаджувальної політики.

Економічне регулювання у Швеції має широкий характер, оскільки держава контролює не тільки доходи та прибутки, але й використання капіталу, робочої сили, ціни через антимонопольне законодавство та спеціальні відомства: Відомство у справах цін і картелів, Суд у справах антикартельного регулювання, спеціальний юридичний інститут – омбудсмен, що здійснює контроль за дотриманням правил вільної конкуренції. Щоправда, із вступом до ЄС контроль над цінами став зайвим з огляду на контроль, введений правилами ЄС.

Економічна система Швеції орієнтована на досягнення соціальних цілей: забезпечення 1) відносної рівності у суспільстві за рахунок податків, які запобігають різкому диференціюванню доходів; 2) повної зайнятості, оскільки держава у Швеції є найбільшим наймачем робочої сили і забезпечує робочі місця приблизно для третини економічно активного населення; 3) розгалуженої соціальної інфраструктури. Більше половини ВВП країни проходить перерозподіл через державний бюджет, і більше ніж 2/3 цієї частини ВВП витрачається на безоплатні охорону здоров'я, освіту тощо. Майже 65% населення Швеції отримують всі свої доходи із суспільних фондів як наймані працівники урядових і муніципальних установ або як одержувачі соціальних допомог і пенсій з державних пенсійних фондів, тобто у приватному секторі економіки зайнято 35% населення. Соціальна політика держави доповнюється тим, що працедавці відраховують у фонди пенсійного страхування 43% фонду заробітної плати.

Система державного регулювання економіки країни ґрунтується на ідеях раціональної централізованої економіки та соціального планування Г. Мюрдаля з використанням системи соціального партнерства, що дало змогу досягти у країні компромісу глобального характеру між економічною й політичною елітою та трудівниками без війн і революцій: шведські підприємці визнали за соціал-демократами право на проведення реформ з трансформації Швеції на державу загального добробуту, робітничий рух відмовився від тотальної націоналізації.

Утворення узгоджувальної економіки, яка забезпечує випередження гострих соціальних конфліктів, супроводжувалося формуванням політичної культури на основі консенсусу, що виключав підпорядкування однієї сторони іншою.

Специфікою шведської моделі є максимальний ступінь державного регулювання основних макроекономічних показників економіки, який продовжує зберігатися тривалий час впродовж останніх 50 років, коли у влади майже незмінно перебували соціал-демократи.

Основою високої економічної ефективності та високого рівня добробуту населення є інноваційний напрям розвитку економіки з виробництва наукомісткої продукції. У країні існує майже 500 тис. малих підприємств, які роблять найбільший внесок у науково-технічні розробки та впровадження, створюють нові види товарів, послуг та технологій. Крім того, державні інвестиції доповнюють приватні вкладення капіталу, іноземні інвестиції, венчурних капітал.

Ефективність ринкової системи господарювання збільшується здатністю приватних господарських одиниць утворювати такі системи та мережі, що практично діють як суспільний капітал і спираються на пряму державну допомогу і підтримку, завдяки чому Швеція перетворилася на лідера ЄС за кількістю науково-технологічних та інноваційних зв'язків. За концепцією національної інноваційної системи Б. Лундвала підкреслюється, що потенціал економічного зростання постіндустріального суспільства стає функцією від здатності інституційної системи країни створювати, виробляти та широко застосовувати науково-технологічні досягнення та від рівня фінансування науково-технологічної та інноваційної сфери економіки, яка стає головним джерелом економічного зростання постіндустріального суспільства.

Концепція Б. Лундвала підкреслює також нові функції національних освітніх систем, які сприяють підвищенню цінності національного "людського капіталу", здійснювані вкладення у який за рахунок удосконалення освіти та охорони здоров'я стають не менш важливим фактором виробництва, ніж технологічний та фінансовий капітал.

І хоча Швеція першою із західних країн розпочала реформи щодо соціалізації ринкового господарства, проте в ній не відбулося формування якоїсь унікальної соціально-економічної моделі, її варто розглядати лише як шведську модель суспільства загального добробуту, що за соціальними стандартами, як й інші скандинавські країни, перевершує країни Євросоюзу.

Складовою економічної системи є організації, що функціонують у межах прав діяльності у різних сферах економіки, де відбуваються господарські процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання. Сама економічна діяльність здійснюється на основі сформованої системи організаційних дій, традицій, що пов'язані з відносно тривалим явищем існування групи суспільних звичаїв, які називають інститутами, що визначають традиційний для якоїсь соціальної групи або народу спосіб

мислення або дій, зокрема інститути власності, інститути права тощо. Інституційними формами є виконавчі структури державної влади тощо.

Важливими елементами ринку є механізми його впорядкування і ті інститути, що забезпечують цей порядок. У кожній державі існують власні механізми впорядкування, що спираються на певні інституційні засади.

Людське суспільство та економіка невіддільні одне від одного: стан економіки багато в чому залежить від стану суспільства в цілому. Сучасна ринкова економіка значно відрізняється від моделі досконалої конкуренції. Якщо розглядати ринкові системи економічно розвинутих країн, то для них характерні панування великих корпорацій і значна роль профспілок, які монополізують ринки товарів і праці, а ціни роблять жорсткими і стабільними, тобто існує певний порядок, який уособлює комплекс норм і правил щодо регулювання структури та функціонування відповідної сфери суспільного життя. Йдеться про громадський, політичний, правовий, економічний порядок. У концептуальному аспекті — про сформовану модель, організаційну структуру економічних інститутів і відносин. Залежно від потреби, рівня і масштабів упорядкування та організації цей порядок може знайти відображення у будь-якому документі, наприклад конституції, договорі, законі, постанові. Отже, економічний порядок постає у сукупності всіх правил, що стосуються організаційної будови народного господарства і процесів, які відбуваються в ньому, а також у сукупності установ, відповідальних за управління економікою і надання їй визначеної організаційної форми.

Теорія порядку взаємопов'язана із теорією прав власності, за якою господарська поведінка людей визначається відповідною системою прав власності, розпорядження і користування, що обмежують простір прийняття рішень і дії господарюючих суб'єктів. Теорія прав власності стверджує, що економічна система може ефективно і стабільно розвиватися, якщо індивідуальні вигоди від економічної діяльності відповідатимуть суспільним, тобто не виникатиме ніяких зовнішніх ефектів.

Подальший розвиток прав власності призвів до виокремлення поняття прав діяльності, до яких належать права власності та організаційні права. Останні об'єднують сукупність прав на створення або зміну організацій і на встановлення обов'язкових норм поведінки. Виокремлення організаційних прав має велике значення при аналізі ролі держави у сучасних господарських системах. Теорія прав власності слугує основою для цілого ряду теоретичних підходів до аналізу господарства, серед яких — згадані системна теорія аналізу економіки, теорія прийняття рішень, новий інституціональний напрям.

У теорії прийняття рішень економічна система визначається як суспільно визнаний механізм, завдяки якому можливе прийняття рішень у процесі виробництва, споживання і розподілу товарів. Цей механізм визначає, хто, коли, де і для кого має приймати економічні рішення.

У системній теорії порядку, яка є сучасним варіантом теорії господарського порядку, існують два варіанти до розкриття змісту поняття “економічна система”. У межах першого вона розглядається як сукупність таких елементів: природні і матеріальні ресурси; люди як виробники і споживачі; економічні відносини (тобто процеси виробництва, розподілу і споживання), що відбуваються всередині господарських одиниць і між ними; господарський порядок, що конституюється правовими та інституціональними правилами, обов’язковими для господарського процесу.

Другий підхід ґрунтується на розумінні господарської системи, існуючої в теорії прийняття рішень: економічні системи – це механізми, які роблять можливим прийняття і здійснення господарських рішень у процесі виробництва, споживання і розподілу товарів. Таким чином, за першого підходу економічна система трактується набагато ширше, ніж за другого.

Оскільки економічна система, або сфера, є матеріальним підґрунтям функціонування всіх інших сфер життєдіяльності суспільства включно із соціальною, їх спільною функцією постає задоволення матеріальних потреб як окремих членів, так і суспільства в цілому. За цим критерієм найдосконалішою можна назвати економічну систему, спроможну максимально забезпечити людей тими благами, в яких вони мають потребу, і як свідчить історичний досвід, з усіх відомих досі типів економічної системи такою є соціальна ринкова економіка, що сполучає принцип свободи, ринкового господарювання із соціальним порядком та соціальним прогресом. Вона дала змогу здійснити стрибок у матеріальному прогресі людства, створити умови для безпрецедентного підвищення матеріального добробуту найширших верств населення.

Саме поняття “соціальна ринкова економіка” з’явилося у Німеччині і там же були розроблені основні концепції соціальної ринкової економіки, проте його слід вважати продуктом природного розвитку світового суспільства. Х. Ламберт стосовно сутності соціальної ринкової економіки визнав її як синтез гарантованої державою свободи, економічної свободи та ідеалів соціальної держави, пов’язаних із соціальною захищеністю та соціальною справедливістю. Отже, соціалізація означає орієнтацію ринкової економіки на вирішення як економічних, так соціальних цілей, з відповідним обмеженням ринку за умов, якщо втрачається суспільна ефективність, або існує загроза небажаних соціальних результатів.

Загальну тенденцію соціалізації можна простежити за змінами між соціалізацією і капіталізацією: у сучасному світі чим вищий ступінь економічного розвитку суспільства, тим більше зростає питома вага соціалізації, тобто використання переважної частини або все більшої частини валового грошового доходу без тієї його частини, що витрачається на відшкодування матеріальних і трудових витрат, на потреби соціального і соціально-духовного розвитку суспільства. На різних етапах історико-економічного розвитку суспільних систем співвідношення між соціалізацією та капіталізацією у різних типах і моделях економічних систем змінюється,

найбільшою соціалізація є у постіндустріальних суспільних економічних системах.

Соціальна ринкова економіка функціонує на основі економічного та соціального порядків, перший із яких – економічний залучає правила регулювання організаційної побудови економіки та її процесів (регулювання прав власності, грошовий та валютний порядок, конкурентний порядок, порядок регулювання зовнішньоекономічної діяльності), а також сукупність інститутів, що надають економіці відповідної організаційної форми і забезпечують умови управління нею.

Соціальний порядок визначається сукупністю інститутів і норм щодо соціального стану громадян та окремих груп населення, а також і соціальні відносини між членами суспільства: порядок у сфері праці; системі соціального страхування та соціальної допомоги; майновий порядок; житловий; екологічний тощо.

Соціальна ринкова економіка внаслідок існування національної специфіки сформувалася у різних країнах за різними моделями, які розрізняють відповідно до умов формування: шведська, голландська, англосаксонська, німецька, французька, японська та інші моделі соціальної ринкової економіки.

У структурному відношенні соціальна система включає всі без винятку прості і складні суб'єкти та їх підрозділи з погляду правової, галузевої та просторової організації. Що ж до елементів галузевої і територіальної організації, до їх числа слід віднести, по-перше, такі великі сфери народного господарства, як промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок, оптова і роздрібна торгівля, фінанси і кредит; великі галузеві утворення (машинобудування, легка і харчова промисловість, радіоелектронна промисловість); окремі спеціалізовані галузі, підгалузі і виробництва, які їх утворюють. По-друге, це такі елементи просторової організації народного господарства, як економічні регіони (наприклад, промислові вузли і зони), територіально-економічні утворення обласного рівня тощо.

5.4 Умови переходу України до соціального ринкового господарства

Реформаторські сили, які впроваджують соціально-економічні перетворення в Україні, намагаються переконати громадськість, що нині триває перехід до соціальної ринкової економіки, проте залишається невирішеним ключове питання, що постає як найважливіше для суспільного розвитку України: необґрунтована диференціація населення в одержанні результатів виробництва, першопричиною якої є патологічна форма власності на засоби виробництва.

Незважаючи на наявність необхідних загальних соціальних перетворень для нормального функціонування економічної системи – економічних ресурсів і потреб населення, економічне життя в країні

деградує. Погіршуються макроекономічні показники, триває зубожіння абсолютної більшості населення України.

Про це свідчать і невизначеність конкретних перспектив розвитку українського суспільства.

Реальна економіка України далека від забезпечення умов щодо створення соціально орієнтованої ринкової економіки, а, отже, забезпечення стійкого економічного зростання як основи підвищення рівня життя населення, здійснення прогресивних структурних перетворень на основі досягнень НТП самої економіки, виробництва і сфери послуг, заощадження енергії, ресурсів та збереження довкілля.

Соціально-економічна система України перебуває у кризовому стані, для якого характерне порушення сталості і рівноваги, подолання утворених суперечностей соціально-економічного розвитку може бути здійснено залученням системи першочергових цілей економічного розвитку – перш за все забезпеченням стійкого зростання реального сектора економіки за умов стабільності грошової одиниці, існування вільної конкуренції, стабільного рівня цін, високого рівня зайнятості, зменшення кон'юнктурних коливань (тобто мінімізацію відхилень від рівноважних станів), вирівнюванням платіжного балансу.

Забезпечення стійкого зростання економіки повинно спиратися на пріоритетний розвиток галузей і виробництв за рахунок інтенсивних факторів, тобто розвитку науки, здійснення інноваційної політики та інвестиційного розвитку перспективних виробництв та галузей, які можуть здійснити прорив. Це передбачає необхідність проведення державою активної політики щодо структурних перетворень економіки, проте і тут процес визначення пріоритетів до цього часу надто затягується як і не відбувається прогресивної реструктуризації підприємств.

Стимулювання соціально-економічного й технологічного розвитку та створення розвиненого національного виробництва й потужного експортного потенціалу на основі високотехнологічних наукомістких галузей, добувної промисловості, металургійних галузей потребує значних інвестицій. Звичайно, цей процес має спиратися переважно на іноземні інвестиції, проте потужним потенціалом української економіки мають стати власні інвестори. Зазначимо, що значні за обсягами інвестиції мають бути повернуті в українську економіку з числа тих, що втекли за кордон переважно до офшорних зон внаслідок відсутності сприятливих умов для їх застосування у ризикованому економічному середовищі України. І хоча без значної інвестиційної підтримки з боку західних інвесторів важко досягти стійкого економічного зростання, проте важливим джерелом інвестицій мають стати заощадження головного інвестора української економіки – власного народу, стосовно якого в українському економічному середовищі тривають затяжні соціальні експерименти на тлі духовної невизначеності, ідейного виснаження, зневіри всіх верств населення, незадоволення наслідками реформ.

Тобто на сучасному етапі для економіки України навіть за сприятливих умов освоєння інноваційної моделі економічного зростання передбачається рух за напрямом старого індустріалізму, а не трансформаційний перехід до постіндустріальної цивілізації, а отже, соціалізація економіки, що формує умови для розвитку духовного і розумового потенціалу народу разом із зростанням його добробуту, постає визначальними факторами швидкості подолання економічної кризи та трансформаційного переходу до нової цивілізації, до якої стрімко прямує західний світ, що спирається на базові християнські цінності: Істину, Правду, Милосердя, Добробут, що стали основою моралі, культури та економічного прогресу цього суспільства.

І тут на перше місце можна поставити мету вільного розвитку суспільства, що є запорукою від хибних шляхів українського суспільства до нової диктатури або поновлення унітарної централізованої держави з поєднанням державної економіки та надмірно керованого державою “ринку”.

Надії на те, що в українські економіці все влаштується само собою, практика не підтвердила, стихійний напрям здійснення реформ виходив, рух за безнауковою основою у позбавленому дієвих демократичних інститутів суспільстві, з несформованістю відповідної правової бази і свідомими діями “груп тиску” щодо обмеження економічної свободи особистості економіка (як і суспільство у цілому) втрачає керованість і не може забезпечувати соціально-економічного розвитку суспільства.

До того ж, всі ці небажані процеси поєднуються з усуненням від економічної та іншої активної суспільної діяльності інтелектуальної еліти, що суперечить демократичним напрямам розвитку суспільства. За станом свободи і демократії у світі Україна посідає місце теж “перехідної демократії” серед 14 посттоталітарних країн (до речі, Чехія, Угорщина, Польща, Словенія, Естонія, Литва, Латвія за формальними критеріями визнані демократичними країнами), це ставить під загрозу і розвиток економіки і соціальний напрям розвитку суспільства, та головне – суттєво обмежує конкуренцію як фактор економічного розвитку, тобто мова йде про те, що її запровадження нині надійно загальмоване, а разом з нею можливості реформаторського якісного оновлення та модернізації економічного розвитку.

Демократичний розвиток суспільства як головні умови передбачає наявність ефективної національної держави, певний ступінь політичної та правової культури, а за цими показниками Україна має низький рейтинг. Сприятливий вплив на забезпечення демократії у суспільстві має соціальна модернізація його інфраструктури, забезпечення інституційного оновлення, правових засад та формування масового середнього класу, а в Україні, як відомо, соціально-економічна інфраструктура зазнала руйнування без оновлювання, для формування середнього класу і досі не існує відповідних соціальних умов. Отже, можна визнати, що створення дійсно демократичної політичної системи повинно стати стратегічною метою для України з огляду

на його визначальну функцію у динамічному розвитку всіх суспільних процесів.

Доводиться констатувати, що створена нині в Україні приватна власність нездатна забезпечити економічне зростання країни, а ринкова інфраструктура не діє, натомість масштабно задовольняються економічні потреби олігархічних груп, корпоративних кланів і зберігається політична та економічна безпека провідних груп старого правлячого класу радянських часів – все це стає можливим за політичної незабезпеченості реформ державою із зниженням ролі державного регулювання, а також громадянської незрілості суспільства. Усе це гальмує будь-які прогресивні реформи і процеси консолідації суспільства, а отже, створює режим десятирічного тупцювання на місці. Між тим добре відомо, що політичний протест під час економічних перетворень позитивно впливає на прискорення реформ і забезпечує захист демократичних надбань суспільства, хоча відомо також і те, що вільне ринкове соціально згуртоване суспільство забезпечує розвиток демократії.

Отже, на нинішньому етапі важливі еволюційні процеси економіки України повинні супроводжуватися використанням методів державного регулювання, що мають сполучати економічні та соціальні засоби розблокування економічного життя для забезпечення конкурентного економічного простору та функціонування ринкових відносин.

У свою чергу існування демократичної соціальної орієнтації економіки стає неможливим в умовах багатоваріантного нерегульованого розвитку без суспільного контролю за розвитком та розподілом власності з дотриманням економічної доцільності та соціальної справедливості, але суспільні соціальні інститути, як відомо, нездатні конкурувати з великим капіталом тіньового сектора економіки українського суспільства, що з поширенням його впливу на політичну сферу в умовах непрозорої тіньової політики та необмеженої сваволі бюрократії гальмувати будь-які ринкові та соціальні перетворення, призвело до хаосу, подолання якого має бути на сучасному етапі головним завданням держави.

Варто розуміти, що ринкові перетворення на сучасному етапі є засобом реалізації завдань соціального прогресу, тому постає об'єктивна необхідність посилення державного регулювання економіки, оскільки парламент дедалі більше втрачає значення соціального представництва і перетворюється на виразника інтересів частин політичних олігархічних кланів, що функціонують як єдиний політичний картель.

Порівняння трансформаційних змін економіки і становлення демократії у країнах Центральної Європи дає можливість виявити, що в цих країнах відновлення ринку відбувалося на основі дотримання послідовного здійснення 1) радикальних політичних реформ, 2) створення інститутів демократії, 3) проведення соціальних реформ для забезпечення системи соціальних гарантій і посередницьких інститутів між державою і ринком, 4) і тільки тоді були розпочаті глибокі структурні зміни економіки.

У той час, як в Україні проведення реформування було здійснене з точністю до навпаки: обвальне створення ринку проголошувалося здійсненням руху до демократії, і зовсім не випадково формування демократичних інститутів для підтримки економічних реформ було загальмоване. До того ж, як з початком реформ, так і тепер відсутні ефективна державна підтримка ринкової економіки та системний соціальний захист населення, що посилюють стихійність і хаотичність ринкових перетворень. А зосередження влади і власності в руках олігархічних кланів, яких не цікавлять ні конкуренція, ні прогресивні зміни в економіці, здатне тільки поглибити кризу і може виявитися детонатором суспільного життя, тому так важливо 1) посилення ролі держави, виконавчої влади щодо дотримання вимог законодавства включно з антимонопольним, що забезпечує умови такого важливого суспільного явища, як конкуренція, наприклад, за відсутністю контролю виконання положень Закону “Про захист від недобросовісної конкуренції” – зокрема, цілеспрямованого порушення ст.1 і 15 забезпечуються неправомірні переваги для окремих підприємців і підприємницьких структур на користь, звичайно, олігархічних та наближених до них кіл, існування телефонного права як існування у суспільстві подвійних, і навіть потрійних стандартів: проголошується одне, розуміють інше, робиться зовсім протилежне. Тут йдеться і про несвоєчасність виплати заробітної плати – це безпрецедентне явище, оскільки загальна заборгованість часто перевищувала 1,5 – 2 роки, що дало змогу меншості суспільства збагатитися за рахунок надзвичайно жорсткого, злиденного існування більшості населення, без участі якої не створюється ВВП; 2) забезпечення у суспільстві свободи і рівних можливостей вільної економічної діяльності; 3) досягнення суспільного консенсусу з широкого кола проблем, і перш за все з соціальних питань для налагодження конструктивної форми співробітництва щодо подолання ентропії сучасного українського суспільства; 4) орієнтація у соціальній сфері на людські цінності для забезпечення прийняттого рівня соціального забезпечення працюючого і непрацюючого населення, створення умов для трансформації людського капіталу на капітал соціальний; 5) сприяння розвитку вітчизняної науки як основи НТП, а також для удосконалення соціальної системи, розробки наукових методів управління із залученням інтелектуальної частини суспільства до активної наукової діяльності з адекватною заробітною платою, оскільки нині інтелектуали в українському суспільстві асоціальні; 6) забезпечення розвитку освіти для інтелектуалізації нації і піднесення загального рівня її культури; 7) демократизація забюрократизованих профспілок як однієї з важливих форм соціального представництва для зміни якості їх діяльності щодо правдивого відстоювання інтересів трудівників; 8) проведення молодіжної політики для забезпечення майбутнього молоді відповідно до “Декларації про загальні засади державної молодіжної політики в Україні”, прийнятої як Закон України у 1992 р.; 9) вирішення соціальних проблем виниклого у суспільстві соціального dna –

безпритульних безробітних асоціальних людей, які з різних причин втратили житло і часто не мають навіть документів, безпритульних дітей та молоді переважно з числа асоціальних сімей, від яких суспільство, по суті, нині відвернулося – їм відмовляють навіть у наданні медичної допомоги. Не важко помітити, що на вулицях міст таких людей і підлітків стає все більше (незважаючи на запевнення влади про зростання добробуту населення), за деякими оцінками їх кількість складає 10 % міського населення. Такі люди втратили будь-яку надію, вважають не вартим жити. Байдуже ставлення до них суспільства свідчить про падіння моралі і здичавіння самого суспільства, а це вже межа, за якою проглядається його фашизація.

Україна ще не стала соціальною державою, проте необхідність такого напряму розвитку очевидна, і тут важливо не проголошення необхідності соціалізації, а прийняття відповідних законів щодо окреслення соціальних зобов'язань, механізмів їх виконання, забезпечення розбудови соціальної інфраструктури.

Нині у процесі хаотичної трансформації української економіки втрачені соціальні мотиви та стимули до праці, натомість панує принцип забезпечення виживання, без врахування якості життя та здатності заробітної плати щодо відтворення робочої сили, що має наслідком надзвичайне виснаження людського потенціалу. Купівля житла, автомобіля, навіть холодильника, телевізора або відпочинок за путівкою тощо для більшості населення стали нежиттєвою проблемою, оскільки потребують праці декількох поколінь. Отже, це вимагає вирішення проблеми оплати праці всього населення України на рівні, який забезпечує сучасний стан економіки, а це набагато більше, ніж нинішня реальна заробітна плата – це одне з найголовніших завдань держави у сфері соціальної політики, особливо з огляду на те, що ціни за житло, комунальні послуги, лікування, відпочинок давно уже ринкові і спів ставні з цінами на аналогічні товари та послуги західних розвинутих країн. Роль заробітної плати як інструменту надзвичайно важлива у розв'язанні як економічних, так і соціальних проблем. Отже, має бути покладений край існуванню людини в умовах витискування останніх сил на роботі за надзвичайно низької заробітної плати, неадекватної трудовому внеску, що для багатьох українців сполучається із самоексплуатацією на присадибних ділянках, орендованих городах тощо.

До того ж, як соціальний нонсенс продовжує існувати система пільг для найбільш забезпеченого прошарку бюрократичної верхівки, включно з колишньою, українського суспільства щодо плати за житло -?, відпочинок, спецлікування тощо. З погляду забезпечення соціальної як і абстрактної справедливості це зло має бути скасоване.

Отже, у формуванні та розвитку соціальних відносин та системи соціального захисту значне місце належить державі і відпрацюванню нею політики включно із законодавчою, орієнтованої не на інтереси фінансово-промислових олігархів, а на збереження людського капіталу, розвиток

соціального капіталу, підтримку законодавчою та виконавською владою формування такого соціального інституту, яким є середній клас, що має стати активним складником продуктивних сил країни з притаманними йому здатністю до самоорганізації, мобільністю у відстоюванні власних інтересів і застосуванням з цією метою цивілізованих форм тиску. Такі структуроутворювальні функції середнього класу у суспільстві можуть бути реалізованими лише за умови його чисельності (майже 60%).

Таким чином, сьогодні в Україні удосконалення соціальної державної політики потребують не тільки бідні верстви населення, до якого належать і всі працюючі висококваліфіковані працівники та науковці, але й ті, що потенційно можуть стати середнім класом.

Отже, подолання порушення принципів соціальної справедливості, допущених владою України за останнє десятиріччя, потребує налагодженої спільної діяльності законодавчої, виконавчої влади разом із залученням всіх суспільних сил до цього процесу на основі дотримання демократичних норм, що із забезпеченням соціальної рівноваги у суспільстві повинно сприяти новій якості економічного розвитку.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке суспільне господарство? Які його форми існують?
2. Розкрийте суть понять «вільний ринок» і «змішана економіка»?
3. Перерахуйте цілі економічних систем?
4. У чому полягає концепція соціального ринкового господарства Л. Ерхарда?
5. Які ви знаєте типи і моделі соціальної ринкової економіки?
6. Що таке соціально-економічні системи?
7. Яке співвідношення економічної ефективності та соціальної справедливості?

Рекомендована література

1. Єременко В.Г. Соціальна економіка: навч. посіб. / В.Г. Єременко. – Видання друге, адаптоване й доповнене. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату, 2003. – С. 195–222.
2. Заблоцький Б. Ф. Національна економіка: підручник. / Б.Ф. Заблоцький. – Львів: Новий Світ-2000, 2010. – С. 37–65.
3. Круш П.В. Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень: підручник. / П.В. Круш, О.О. Кожемяченко. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С.12–27.
4. Національна економіка: навч. посіб. / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.Л. Желюк, Т.М. Попович. – К.: Знання, 2012. – С. 21–27.
5. Національна економіка: навч. посіб./ В.І. Мельникова, О.П. Мельникова, Т.В. Сідлярчук, І.Ю. Тур, Г.М. Шведова. – 2-ге вид.– К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 13–23.

6. Соціальна економіка: навч. посіб. / Кол. авт. О.О. Беляєв, М.І. Діба, В.І. Кириленко та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 46–68.

7. Юрьєва Т.В. Социальная рыночная экономика: учебник для вузов. /Т.В. Юрьєва. – М.: Русская Деловая Литература, 2009. – С.18 –34, 56–60.

Тема 6. СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

6.1 Соціальна структура суспільства. Соціально-економічна стратифікація.

6.2 Трансформація соціальної структури в умовах перехідної економіки.

6.3. Середній клас: суть та соціально-економічні критерії його визначення.

6.1 Соціальна структура суспільства. Соціально-економічна стратифікація

Соціальна структура — це сукупність соціальних груп, що розрізняються по їх становищу в суспільстві.

Аналіз соціальної структури суспільства має довгу історію. Ще Платон в моделі соціальної структури суспільства виокремлював три складові: філософи, керівники держави, воїнів, робітників (селяни, ремісники). Нерівність між групами була приведена Платоном в державному законі.

Інше уявлення в соціальній структурі розробив видатний соціаліст Фур'є, він висував п'ять класів: двір, знать, буржуазія, народ, чернь. Кожен клас відноситься вороже до іншого. Над усіма класовими протиріччями панує основне протиріччя між багатими чи бідними.

Загальним цих двох уявлень про соціальну структуру є, по-перше: те, що визначена безліч соціальних груп, розрізняються між собою функціями в суспільстві та за розміром багатства. По-друге: і за Платоном і за Фур'є, в основі соціальних прошарків полягають визначені позиції, які вони займають в суспільстві: влада, багатство, можливість (неможливість) привласнення. Сучасним інструментом, який дозволяє вивчити соціальну структуру суспільства є теорію соціальної стратифікації.

Соціальна стратифікація – це, по-перше, метод впливу прошарків на об'єкт, й, по-друге “портрет” саме цього об'єкта.

Основне поняття стратифікаційного підходу передбачає, що для будь-якого людського суспільства нерівний доступ до ресурсів і винагород є фундаментальним фактом. Завдяки закріпленню в законах, нормах і звичаях, він перетворюється в соціальну нерівність між групами людей. У ході історичного розвитку останнє аж ніяк не усувається, а, навпаки, набуває все більш складні і різноманітні форми. Сукупність відносно стійких стосунків диференційованих соціальних груп утворює соціальну структуру суспільства.

Там, де структурна диференціація груп приймає ієрархічний характер, виникає соціальна стратифікація, при якій розташування різних шарів (страт), в гранично спрощеному вигляді, подібно геологічному нашаруванню в зрізі гірських порід.

Становище людини або групи в тій або іншій ієрархії є загальним визначенням статусу. Статуси діляться на «приписані», або успадкованих, і «досягнутих», або придбаних. Важливо обмовити, що приписані статуси (вік, національність) цікавлять економічну соціологію тільки в тому випадку, якщо вони стають джерелом соціальних привілеїв (наприклад, якщо представники корінної національності займають кращі професійні позиції на ринку труда або якщо жінки отримують більш низьку винагороду за труд в порівнянні з чоловіками), тобто коли вони заломлюються в досягнутих статусах.

Економічна стратифікація фіксується за допомогою наступних критеріїв:

- розміри отриманих доходів;
- досягнутий рівень життя;
- масштаби накопиченої особистої власності;
- масштаби виробничого капіталу, що контролюється.

Особливість економічного статусу полягає в тому, що він, як правило, може дістати кількісну (в тому числі грошову) оцінку. Нарівні з власне економічним розшаруванням важливу роль в господарському житті грають:

- соціально-професійний статус (рівень утворення і кваліфікації, посадове положення і позиції на ринку труда);
- трудовий статус (умови і зміст труда, міра його автономії);
- владний статус (вплив, панування, авторитет).

Кожна людина (група) одночасно займає «сходинки» на безлічі соціальних сходів і належить, таким чином, відразу до безлічі страт. Відносна важливість того або іншого статусу (наприклад, насамперед, бути власником майна, випускником університету або посадовою особою) залежить від багатьох чинників, починаючи від характеру суспільного устрою і закінчуючи специфікою конкретної ситуації. Неспівпадання рівня різних статусів індивіда або групи називають статусним розузгодженням (невідповідністю, або декомпозицією статусів).

Люди часто прагнуть не тільки до збереження, але і до зміни свого становища в соціальній структурі (зрозуміло, в кращий, з їх точки зору, бік). Ця зміна виражається поняттям соціальної мобільності. Мобільність буває індивідуальна, сімейна, групова. Вона може бути горизонтальною, коли нове становище не міняє місця в соціальній ієрархії (наприклад, при переході з токарів до фрезерувальника чоловік залишається в одній і тій же соціальній стратегії, і вертикальною, коли відбувається зміна ієрархічних позицій. Вертикальна мобільність, в свою чергу, може бути висхідною і низхідною. Скажемо, отримання університетського диплому є прикладом висхідної

індивідуальної мобільності по критерію формальної кваліфікації, а «масові звільнення» низхідної групової мобільності по критерію зайнятості.

Стратифікаційні підходи. Є як мінімум три засоби стратифікаційного аналізу.

1. За об'єктивними позиціями в суспільстві. Наприклад, групи робітників-шахтарів відрізняються від інженерно-технічного персоналу більш низьким рівнем утворення і кваліфікації, важкими умовами фізичної праці, що компенсується частково підвищеною оплатою та соціальними пільгами

2. За світоглядом та інтересами. Наприклад, шахтарі можуть усвідомлювати себе як «робітники» в протигагу «начальству» або розділяти антиурядові настрої (учора по відношенню до комуністів, сьогодні до їх наступників).

3. За діями. Наприклад, утворення робочого комітету і оголошення страйку означає спільну дію, що відрізняє шахтарів від інших, менш за солідарні або інакше орієнтовані групи.

Серйозна проблема полягає в тому, що схоже становище в суспільстві не гарантує наявності у людей однакових поглядів і інтересів. А збіг інтересів не означає, що люди діють схожим чином (випадок з шахтарями, швидше виключення, ніж правило). У першому випадку ми отримуємо «структуру позицій», у другому «структуру інтересів», а в третьому «структуру соціальних сил». І, відповідно, маємо три абсолютно різні картини.

Продемонструємо різноманітність стратифікаційних інструментів на прикладі виділення господарської еліти. Якщо, слідуючи за Р. Міллсом, ми використовуємо інституціональний підхід, то треба віднести до еліти людей, що очолюють великі господарські корпорації. Але якщо більш продуктивним здається «подійний» підхід, що відстоюється Р. Далем, то нам доведеться вивчати конкретні механізми прийняття найважливіших економічних рішень. І виявиться, що формальні керівники не завжди попадають в число провідних фігур. Можна дотримуватися меритократичного принципу, в стилі В. Парето, і вважати, що еліта включає в себе найбільш сильних енергійних і здібних управлінців. А якщо ми переконані, йти культурологічним підходом І. Бібо, що еліту утворюють групи, що пропонують зразки ділової поведінки і що творять економічну культуру, то коло «елітарних господарників» знов виявиться іншим.

Стратифікаційні системи. З кожним із стратифікаційних критеріїв пов'язані особливі засоби детермінації і відтворювання соціальної нерівності. Характер соціального розшарування і засіб його затвердження в єдності утворюють те, що ми називаємо стратифікаційною системою.

Коли заходить мова про основні типи стратифікаційних систем, звичайно дається опис кастової, рабовласницької, станової і класової диференціації.

Англійський соціолог Е. Гідденс розрізняє чотири основні історичні типи стратифікованого суспільства: рабство, касты, стани і класи.

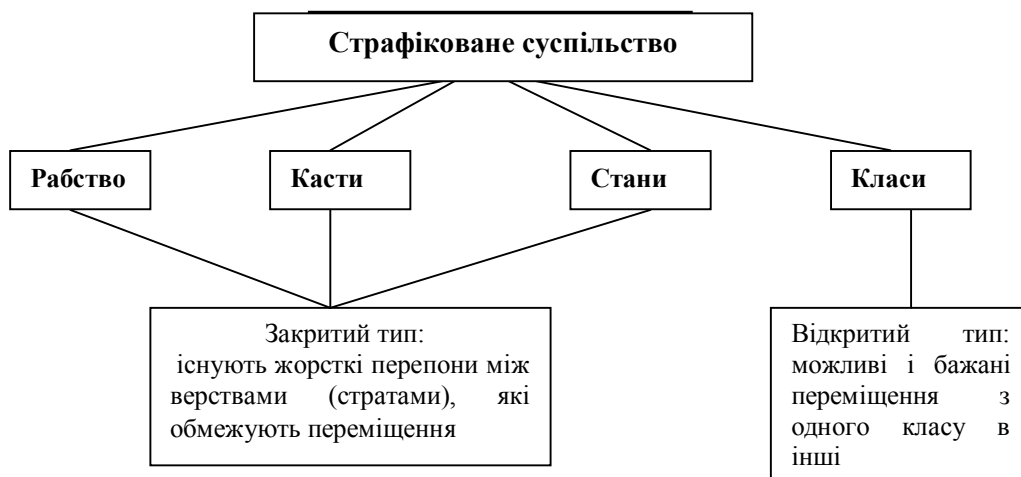

Рис. 6.1 Історичні типи соціальної стратифікації

1. *Рабство*. Воно було граничною формою нерівності, за якої одні люди володіли іншими. Щоправда, і рабство було неоднорідним залежно від періоду чи культури: в одному випадку раб перебував поза законом (класична форма рабства), в іншому — йому відводилася роль слуги чи солдата.

2. *Касты*. У різних регіонах поділ на касты має різні форми. Особливо характерний він для Індії. Як правило, межі між кастами дуже різкі, що практично виключає будь-яку соціальну мобільність. Каста пов'язана з індуїзмом і з ученням про «переселення душі». Сподівання на те, що в «наступному» житті його каста підвищиться, спонукає індивіда суворо дотримуватися певних суспільних норм.

3. *Стани*. Властиві вони європейському феодалізму. До найвищого стану належали аристократи і вельможі. До нижчого — духівництво, наділене значними привілеями. До третього стану — вільні селяни, чиновники недворянського походження, купці й ремісники. Межі між станами не були такими різкими, як за кастової системи, а соціальне переміщення було можливим, хоча й складним.

4. *Класи*. Цей тип стратифікованого суспільства є головним об'єктом соціології марксизму, її основоположник К. Маркс вважав класову структуру суспільства основою розвитку і змін, а виникнення класів і пояснював економічними чинниками — суспільним поділом праці, формуванням відносин приватної власності. В. Ленін застосовував багатофакторний аналіз класоутворюючих ознак: місце, в системі суспільного виробництва, відношення до власності на засоби виробництва, роль у суспільній організації праці, розміри доходів та ін.

Існують дев'ять основних типів стратифікаційних систем, які, можуть бути використані для опису будь-якого соціального організму.

В основі першого типу фізико-генетичної стратифікаційної системи лежить диференціація соціальних груп по «природних» соціально-

демографічних ознаках. Тут відношення до людини або групи визначається статтю, віком і наявністю певних фізичних якостей сили, краси, спритності. Відповідно, більш слабкі, що володіють фізичними недоліками, вважаються збитковими і займають принижене суспільне положення. У цьому випадку нерівність затверджується існуванням загрози фізичного насильства або його фактичним застосуванням, а потім закріплюється в звичаях і ритуалах.

Другий тип кастова система. У її основі лежать етнічні відмінності, які, в свою чергу, закріплюються релігійним порядком і релігійними ритуалами. Кожна каста являє собою замкнену, наскільки це можливе, ендогамну групу, якій відводиться суворо певне місце в суспільній ієрархії. Воно є результатом відособлення функцій кожної касты в системі розподілу праці. Існує чіткий перелік занять, якими її члени можуть займатися: жрецькі, військові, землеробські. У зв'язку з тим, що становище в кастовій системі передається по спадщині, можливості соціальної мобільності тут надто обмежені. І чим сильніше виражена кастовість, тим більше закритим виявляється дане суспільство.

Третій тип представлений станово-корпоративною стратифікаційною системою. В ній групи розрізняються формальними (юридичними) правами, які, в свою чергу, жорстко пов'язані з їх обов'язками і знаходяться від них в прямій залежності. Останні мають на увазі зобов'язання перед державою або корпорацією, закріплені формальним (законодавчим) порядком. Одні стани зобов'язані нести ратну або чиновничю службу, інші «тягло» у вигляді податей або трудових повинностей. Важливо і те, що приналежність до стану часто передається по спадщині, сприяючи відносній закритості даної системи.

Деяка схожість зі становою системою спостерігається в четвертому типі етакратичної системі. Диференціація між групами тут будується насамперед по їх становищу у владно-державних ієрархіях (політичних, військових, господарських), по можливостях мобілізації і розподілу ресурсів, а також по тих привілеях, які ці групи здатні витягувати зі своїх владних позицій. Ступінь матеріального благополуччя, стиль життя соціальних груп, як і престиж, що відчувається ними, пов'язані з формальними рангами, які ці групи займають у відповідних владних ієрархіях.

П'ятий тип соціально-професійна система, в якій групи діляться за змістом та умовами праці. Особливу роль виконують кваліфікаційні вимоги, що пред'являються до тієї або іншої професійної ролі володіння відповідним досвідом, уміннями і навичками. Твердження і підтримка ієрархічних порядків в даній системі здійснюється за допомогою фіксуючих рівень кваліфікації і здатність здійснювати певні види діяльності. Дієвість кваліфікаційних сертифікатів підтримується силою держави або якоїсь іншої досить могутньої корпорації (професійного цеху). Самі сертифікати по спадщині не передаються, хоч історія і дає приклади відступів від цієї норми.

Шостий тип класова система. У найбільш традиційному соціально-економічному трактуванні класи являють собою соціальні групи однорідних

в політичному і правовому стосунках громадян. Відмінності між групами спостерігаються, передусім, в характері і розмірах власності на засоби виробництва і продукт, що проводиться, а також в рівні прибутків, що отримуються і особистого матеріального добробуту. На відміну від багатьох попередніх типів, приналежність до класів буржуа, пролетарів, самостійних фермерів і т.п. не регламентується владою, не встановлюється законодавче і не передається по спадщині (передаються майно і капітал, але не сам статус). У чистому вигляді класова система взагалі не містить ніяких внутрішніх формальних перетинів (економічне досягнення успіху, накопичення власності автоматично переводить вас в більш високу групу).

Сьому стратифікаційну систему ми назвали культурно-символічною. У ній диференціація виникає з відмінностей доступу до соціально значущої інформації, нерівних можливостей її фільтрувати і інтерпретувати, здібностей бути носієм сакрального знання (містичного або наукового). У старовині ця роль відводилася жерцям, магам і шаманам, в середньовіччі – служителям Церкви, що складала основну масу грамотного населення, в Новий час – вченим, технократам і партійним ідеологам. Більш високе становище в даній системі займають ті, хто має кращі можливості для маніпулювання свідомістю і діями інших членів суспільства, хто краще за інших може довести свої права на істинне розуміння, володіє кращим символічним капіталом.

Восьмий тип правомірно назвати культурно-нормативною системою. У ній диференціація побудована на відмінностях поваги і престижу, виникаючих із порівняння зображень життя і норм поведінки, якою слідує дана людина або група. Відношення до фізичної та розумової праці, споживчі смаки і звички, манери спілкування і етикет, особлива мова (професійна термінологія, місцевий діалект, карний жаргон) все це лягає в основу соціального розподілу.

Нарешті, дев'ятий тип соціально-територіальна система, що формується внаслідок нерівного розподілу ресурсів між регіонами. Відмінності в доступі до робочих місць і житла, якісним продуктам і послугам, користуванню освітніми і культурними установами закріплюються адміністративними бар'єрами у вигляді паспортного режиму і прописки, державних кордонів, лімітуючої мобільності людей і потоки товарів. Згладжуванню нерівності перешкоджають і такі економічні причини, як нерозвиненість ринку житла, висока ціна транспортних послуг і т.п.

Перераховані стратифікаційні системи це «ідеальні типи» і не більше за те. Будь-яке реальне суспільство є їх складним зміщенням, комбінацією. І безглуздо зводити справу до якої-небудь однієї системи.

6.2 Трансформація соціальної структури в умовах перехідної економіки

Трансформація соціальної структури передбачає зміну, перетворення її істотних рис. Для з'ясування особливостей трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві необхідно зіставити їх з попереднім

станом суспільства. Без цього неможливо використовувати основні тенденції розвитку й елементи соціальної структури, що відіграють у ньому провідну роль.

У механізмі посткомуністичних трансформаційних процесів зміни соціальної структури грають двояку роль. З одного боку, вони відображають соціальні результати інституціональних реформ, а з іншою зумовлюють здатність суспільства до подальших соціальних змін. Таким чином, зміна соціальної структури одночасно відображає і підсумки що закінчився, і «стартові умови» майбутнього етапу перетворень. Соціально-трансформаційна структура являє собою якраз ту специфічну проекцію соціальної структури суспільства, яка безпосередньо відображає момент єдності минулої і майбутньої. Як її елементи виступають соціальна спільність, взаємодія співпраця, конкуренція або боротьба яких служать рушійною силою трансформаційного процесу.

Трансформаційна структура відображає системну якість суспільства, особливо значущу в період крутих змін, а саме його здатність і готовність до саморозвитку, в тому числі шляхом радикального перетворення і оновлення своїх базових інститутів і соціальної структури. Ця найважливіша якість суспільства визначається співвідношенням, порівняльною впливовістю і активністю соціальних сил, зацікавлених в різних сценаріях суспільного розвитку і що додають істотні зусилля до того, щоб ці сценарії реалізовувалися на практиці.

Можна назвати чотири головні сфери їх соціально-інноваційної активності. Першої служить господарське підприємництво від індивідуального бізнесу до діяльності гігантських корпорацій, другої перетворення інститутів соціальної сфери: охорони здоров'я, утворення, науки, культури, соціального захисту тощо. Третя сфера оновлення ідеології і культури: це діяльність вчених, журналістів, працівників культури, пов'язану з осмисленням виникаючих в суспільстві процесів, підтримкою і пропагандою нових соціальних цінностей, формуванням компетентної громадської думка але найважливішим проблемам розвитку суспільства тощо. Четвертою сферою служить випробування нових форм самоорганізації, формування структур громадянського суспільства.

Трансформаційна структура посткомуністичних товариств має два однаково важливих і відносно незалежних вимірювання соціальне (або вертикальне) і культурно-політичне (або горизонтальне). Перше відображає ієрархічну структуру суспільства. На його основі виділяються соціальні шари, що розрізняються рівнем соціального статусу, масштабом і структурою ресурсів, що використовуються, механізмами впливу на трансформаційний процес. У основі ж груп, що утворюються за допомогою другого вимірювання, лежить спільність культури, переконань і інтересів, що виражається в схожій спрямованості індивідуальних, групових і колективних дій. Представляється, що в цей час основними соціально-політичними силами, що борються за різні шляхи розвитку України, є державницька,

олігархічна, ліберально-демократична, соціал-демократична, націонал-патріотична, протиправна спільність. Крім того, існує вельми численна внеполітична спільність, що об'єднує безліч людей, або абсолютно що не цікавляться політикою, або що мають про неї лише смутне і міфологізоване уявлення.

Соціальні прошарки України	Соціально-політичні сили					
	Державні	Олігархічні	Ліберально-демократич.	Соціально-демократич.	Націонал-патріотич.	Кримінальні
Еліта та верхній прошарок (фактори макрорівня)	Владна політична еліта	Власники величезного капіталу ("олігархи")			Верхівка бюрократії та силових структур	Лідери кримінал. світу та економічної злочинності
середній прошарок (фактори мезорівня)	Верхівка Середня ланка цивільної та воєнної бюрократії	Периферія олігархічних імперій	Масові представники бізнес-прошарку	Соціально-демократич. частина професіоналів	Націонал-патріотична частина середнього прошарку	Корумпована бюрократія середнього рівня
базовий прошарок (фактори мікрорівня)	Професіонали на службі влади		Незалежні професіонали			
	Державна частина базового прошарку		Ліберально-демократична частина базового прошарку	Соціально-демократич. частина базового прошарку	Націонал-патріотична частина базового прошарку	Рядові учасники організованої злочинності

Рис. 6.3 Соціальна стратифікація сучасного Українського суспільства

Соціальна структура сучасного українського суспільства залежить від спрямування сутності соціальних трансформацій, суть яких — у зміні функціональних зв'язків у суспільстві. Її основу становлять:

1. Зміна суспільної форми всіх основних соціальних інститутів — економічних, політичних (передусім інститутів власності), культурних, освітніх; глибокий суспільний переворот і реформування тих соціальних засад і регуляторів, що формують соціальну структуру (вона стала менш жорсткою, рухливішою).

2. Трансформація соціальної природи основних компонентів соціальної структури — класів, груп і спільнот; відновлення їх як суб'єктів власності й влади; поява економічних класів, верств і страт з відповідною системою соціальних конфліктів і суперечностей.

3. Ослаблення існуючих, у суспільстві стратифікаційних обмежень. Поява нових каналів підвищення статусів, посилення горизонтальної та вертикальної мобільності українців.

4. Активізація процесів маргіналізації.

Маргіналізація — втрата особистістю належності до певної соціальної групи, норм і цінностей відповідної субкультури без входження до іншої.

Це процес зміни суб'єктом одного соціально-економічного статусу на інший. В українському суспільстві на рубежі ХХ—ХХІ ст. вона характеризується переходом переважно в нижчі верстви населення (феномен «нових бідних», соціальні групи військовослужбовців, інтелігенції).

5. Зміна порівняльної ролі компонентів соціального статусу. Якщо в стратифікації радянського суспільства домінував адміністративно-посадовий критерій, пов'язаний з місцем у системі влади та управління, то в нинішньому вирішальним є критерій власності й доходів. Раніше політичний статус визначав матеріальне становище, тепер величина капіталу визначає політичну вагу.

6. Підвищення соціального престижу освіти і кваліфікації, посилення ролі культурного фактора у формуванні високостатусних груп. Зумовлено це становленням ринку праці. Але це стосується спеціальностей, які користуються попитом на ринку, насамперед — економічної, юридичної та управлінської.

7. Зміна якісних і кількісних параметрів соціальної структури. Відомо, що чим прогресивніша статево-вікова структура, тим більшими можливостями розвитку вона наділена, тим стійкіший соціальний (трудоий, інтелектуальний, культурний) потенціал населення. Внаслідок негативних демографічних тенденцій населення України щорічно зменшується в середньому на 400 тис. осіб, на тлі загальної депопуляції населення (кожна п'ята українська родина не має дітей) знижується рівень народжуваності, скорочується середня тривалість життя (якщо на початку 90-х років ХХ ст. за показниками здоров'я Україна посідала 40-ве місце у світі, то через десять років вона перемістилася у другу сотню).

8. Поглиблення соціальної поляризації суспільства. Майновий чинник є стрижнем трансформацій Економічний статус і спосіб життя еліт, вищої верст ви різко зросли, а у більшості населення — різко знизилися. Розширилися межі зубожіння і бідності, виокремилося соціальне «дно» — жебраки, безпритульні декласовані елементи.

Правлячою політичною і економічною силою в Україні є олігархія. Класичне визначення цього соціального феномена було дане ще в древній Греції Платоном і Аристотелем, які визначили її як деформацію державної влади; як невелику групу багатих людей, яка в своїй діяльності керується суто корисливими мотивами.

У сучасному розумінні під «олігархією» розуміють зрощення приватного капіталу з державою і насамперед з управлінською бюрократією в чисто корисливих цілях.

У сучасних умовах в Україні олігархія набуває інституційного статусу. Економічною основою її панування є:

- процес тіньової приватизації;
- банківсько-кредитна діяльність;
- тіньова економіка;

▪ політична влада як головний економічний ресурс, що дає можливість витягувати надлишковий прибуток.

Генетичною основою нашої олігархії є, в основному, колишня партійно-радянська номенклатура, яка змогла на початку процесу трансформації мати доступ до фінансових ресурсів і здійснювати контроль за ключовими сферами економічної діяльності.

Морально-психологічна основа олігархії це, по-перше: зарозуміле ставлення до людей, всюдозволеність і нехтування законами; по-друге: прагнення збагачення як головний смисл життя.

Панування олігархії в соціально-економічному житті суспільства веде:

- до зниження ефективності економіки так як немає стимулів, до зростання;
- втрати конкурентоздатності нашої економіки;
- несумлінної конкуренції, ліквідації фірм що не співробітничать з владою;
- стримування розвитку середнього і малого бізнесу;
- консерватизму в економіці — збереження становища «статус-кво».

Тим самим, олігархія виступає як сама консервативна частка суспільства. Вона «приватизувала» не тільки економіку і політику, але і наша свідомість, через монополізацію засобів інформації і маніпулювання суспільною свідомістю, а формую суспільної свідомості бюрократії є демагогія (абсурду).

Засобами боротьби з олігархією можуть бути:

- детінізація і легалізація економіки;
- проведення адміністративної реформи;
- податкова реформа з метою зведення фіскальної функції податків до мінімуму, а стимулюючої до максимуму.
- демонополізація економіки і розвиток конкуренції;
- прозора приватизація із залученням іноземного капіталу;
- усунення адміністративного свавілля в економіці;
- а також формування середнього класу як основи громадянського суспільства і передумови до організації соціально-політичної і економічної стабільності суспільства.

Результатом панування олігархії також є відсутність політичної і управлінської економічної еліти, яка повинна грати визначну роль в розвитку держави, розробляючи основні напрями розвитку країни, втілювати вищі цінності суспільства, бути культурною і науковою.

Головна задача еліти — це зробити владу ефективною, але для реалізації своїх функцій необхідно забезпечити конкуренцію, постійну циркуляцію кадрів, а також спадкоємність вищих шарів державного управління. Керуюча еліта не відповідає цим вимогам, вона формується тільки на основі особистої відданості.

6.3. Середній клас: суть та соціально-економічні критерії його визначення

Середній клас. Дуже часто стверджують, що саме середні класи в Україні повинні стати опорою ринкових реформ, гарантом політичної стабільності і нового демократичного устрою", нарікають на те, що ці класи у нас ніяк не сформуються. При цьому що таке «середній клас», часто не пояснюється. А тим часом можливі різні його визначення, від вибору яких залежать сама наявність і конфігурація цього класу. Існує принаймні, сім таких визначень середнього класу:

— середній клас об'єднує людей, що володіють середнім для даного конкретного суспільства рівнем поточних прибутків, такий самий простий економічний критерій. Частка середнього класу в цьому випадку залежить від того, як (по якій кривій) ці прибутки розподіляються. У розвинених західних суспільствах вважається, що основна маса населення (60-70%) має прибуток, близький до середнього рівня, а число бідних і багатих відносно мале. Для менш розвинених країн вимальовуються інші схеми: основна маса населення знаходиться на грані або за гранню бідності, а розрив з невеликою досягаючою успіху верхівкою набагато значніше. Розподіл по прибутку зустрічається ще у "Аристотеля, що писав, що є багаті, є бідні, а між ними знаходяться середні шари, які найбільш помірні і найбільш добродішні в політичному відношенні.

— розподіл на багатих і бідних пов'язаний не тільки з рівнем прибутку, але і з розподілом, накопиченого багатства (майна, фінансових активів) і рівнем загальної матеріальної забезпеченості. Приналежність до середнього класу в західних країнах в цей час означає, що володіння «стандартним» майновим набором у вигляді пристойного будинку або великої упорядкованої квартири, машини, комплексу предметів тривалого користування, наявності ряду страхових полісів. Як стверджується, весь цей шар охоплює біля двох третин всіх громадян. У Росії, відповідні середні шари складають поки ще біля 10-15% населення (все це, проте, не більш ніж приблизні експертні оцінки).

— середні класи це власники дрібної власності на кошти виробництва, керівники дрібних фірм, більшість яких заснована на особистій праці або передбачає таку працю однаково з найманим, що залучається. Це малі підприємці, до яких іноді додають самостійних працівників і називають «старим середнім класом». Прикладом є відомі крамарі Великобританії і фермери США, частка яких на ранньокапіталістичних стадіях наближалася до половини усього самодіяльного населення або навіть перевищувала її. Згодом, із зростанням великих корпорацій розміри старих середніх шарів скорочуються, а їх представники відтісняються в менш привілейовані ринкові ніші. І кількісно сьогодні вони становлять 10-15%, з невеликими варіаціями по окремих країнах.

— ще один критерій рівень освіти і наявність професійної кваліфікації. Згідно з цим критерієм до «середнього класу» прираховують фахівців з

вищою освітою (professionals). У протилежність традиційної дрібної буржуазії їх вважають «новим середнім класом». Насамперед мова йде про тих, хто створює і обслуговує нові технології, пов'язані зі становленням постіндустріального, інформаційного суспільства. Іноді ці групи об'єднують з менеджерами і адміністративними працівниками і називають «обслуговуючим класом» (service class), використовуючи термін К. Реннера, або «класом менеджерів і фахівців» (professional-managerial class). На рубежі ХІХ-ХХ ст. цей клас був досить не численним і нараховував біля 5-10% зайнятого населення; зараз в розвинених країнах він досягає вже 20-25% і більш.

— якщо як основний критерій вибираються умови і характер праці (насамперед його розділення на розумовий і фізичний), то до середніх класів починають відносити і так званих «білих комірців», що служать без вищої освіти (їх часто означають як «нижній середній клас»). Разом із «старим» і «новим» ми отримуємо в результаті одночасно три різних середніх класи, які в сукупності охоплюють явно більше за половину зайнятих.

— можна не рахувати середні шари по складній сукупності ринкових, трудових і статусних позицій. У цьому випадку в їх складі виявляться ті, хто протистоїть елітарним і нижнім шарам суспільства по стилю життя і соціальним зв'язкам, оцінці власних кар'єрних перспектив і відношенню до майбутнього своїх дітей, ступеню індивідуалізму і автономії в своїх діях (крім перерахованих вище економічних і професійних параметрів).

— нарешті, склад середніх шарів може визначатися по рівню престижу — в них виявляться групи, що відносяться до середніх шарів самим населенням. Так, в ході класичних американських досліджень У. Уорнера в 40-х роках ХХ в. були виділені два таких середніх класу: «верхній середній» («lower middle»), в який увійшли солідні буржуа-власники і досягаючі успіху фахівці (біля 10% міської общини), і «нижчий середній» («lower middle»), до якого люди відносили дрібних торговців, клерків і кваліфікованих робітників (разом вони склали трохи менше за 30% населення). Іншим варіантом отримання статусних оцінок є саморанжирування. За результатами соціологічних досліджень, оцінюючи своє місце на суспільних сходах на кінець 90-х років, віднесли себе до «середнього класу» 43% наших співгромадян (до вищому 5%; до нижчому 49%).

Таким чином, відповіді на питання про те, сформувалися вже (середні шари в Україні чи ні, і які їх можливі масштаби, ледве чи не цілком залежать від вибору критерію оцінки.

Запитання для самоперевірки

1. Сутність соціальної структури суспільства. Які погляди на соціальну структуру суспільства Платона та Фуросе?
2. Розкрийте сутність економічна стратифікації. Які існують критерії економічної стратифікації?
3. Яка сутність соціальної стратифікації?

4. Які існують типи стратифікаційної системи? дайте їх характеристику?

5. Які чинники впливають на формування соціальної структури сучасного українського суспільства?

6. Дайте визначення середнього класу. Які існують соціально-економічні критерії визначення середнього класу?

Рекомендована література

1. Єременко В.Г. Соціальна економіка: навч. посіб. / В.Г. Єременко. – Видання друге, адаптоване й доповнене. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату, 2003. — С. 123—241.

2. Національна економіка: навч. посіб. / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.Л. Желюк, Т.М. Попович. – К.: Знання, 2012. — С. 28—33.

3. Національна економіка: навч. посіб. / В.І. Мельникова, О.П. Мельникова, Т.В. Сідлярчук, І.Ю. Тур, Г.М. Шведова. – 2-ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 42– 48.

4. Соціальна економіка: навч. посіб. / Кол. авт. О.О. Беляєв, М.І. Діба, В.І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2005. — С 107 —121.

5. Юрьева Т.В. Социальная рыночная экономика: учебник для вузов. /Т.В. Юрьева. – М.: Русская Деловая Литература, 2009. – С. 95–119.

ТЕМА 7 ЕКОНОМІЧНЕ МИСЛЕННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

7.1 Економічне мислення: поняття, місце в економічній структурі суспільства

7.2 Особливості формування економічного мислення у трансформаційних умовах.

7.3 Економічне мислення та неокласичний економічний аналіз.

7.1 Економічне мислення: поняття, місце в економічній структурі суспільства

У даній темі вивчається найважливіша сторона соціальної економіки – економічна діяльність суб'єктів господарювання, узятя з боку формування таких параметрів як економічне мислення, економічна свідомість, економічна дійсність і т.п. Природно, що в першу чергу варто визначитися із самим поняттям «економічне мислення», його змістом і взаємозв'язком з іншими явищами і процесами.

Економічне мислення є явище суб'єктивного порядку, безпосередньо пов'язане з економічним життям суспільства як його органічна частина. З одного боку, економічне мислення є процес відтворення свідомістю людей у визначеній логічній послідовності економічних відносин з відповідними їм

економічними законами. З іншого ж – це процес осмислення і переосмислення, засвоєння людьми накопичених суспільством економічних знань. Економічну свідомість при цьому можна розуміти як результат відображення господарюючими суб'єктами економічних умов життя у вигляді економічних ідей, поглядів, теорії, концепцій, що визначають суспільну стратифікацію і виражають своє відношення до економічної діяльності в кожен конкретний історичний момент.

У першому наближенні економічне мислення можна визначити як відображення в економічній свідомості явищ і процесів економічного життя і формування адекватних практичних дій, спрямованих на його перетворення. Економічне мислення виникає в процесі безупинної взаємодії об'єктів і суб'єктів економічного життя. Економічна дійсність є органічне переплетення взаємодії системи об'єктів і системи суб'єктів.

Абалкин Л.І. розмежовує економічну теорію і масове, типове економічне мислення, що визначає поведінку мас, підготовку і прийняття управлінських рішень. Економічна теорія формує теоретичні основи науки, аналіз досліджуваних закономірностей, фундаментальні принципи і підходи. У цьому відбивається змістовна частина самої науки. Інша сторона пов'язана з розумінням економічного мислення як масово розповсюдженого, що має вплив на суспільну свідомість через систему освіти і засоби масової інформації, таку, що визначає дії представників владних структур, розробку стратегічних і тактичних рішень. Природно, що вирішальну відповідальність при цьому несуть ті структури, через які впроваджуються елементи масового економічного мислення.

Основним об'єктом відображення у свідомості людей виступає система економічних відносин у їх складній діалектичній єдності з продуктивними силами, економічні закони, їх що їх виражають. Основним суб'єктом же є суспільство в цілому, в особі держави. Важливість такого зв'язку посилюється в перехідній економіці, особливо на стадії «якісного визрівання» ринкових відносин. Але важливо підкреслити й інше: відзначена обставина не єдиний критерій, що характеризує економічне мислення в сучасному житті. Воно властиве кожному суб'єкту і виступає як відображення в його економічній свідомості власного сприйняття економічних явищ і процесів. Економічна індивідуальна свідомість – це у свою чергу той «економічний світ» даної конкретної особистості, що виражає її (особистості) відношення до економічної діяльності. Економічна індивідуальна свідомість визначається економічними обставинами життя людини, її місцем у системі економічних відносин (як їх суб'єктом), освітою, вихованням, життєвим виробничим досвідом. Але індивідуальна економічна свідомість за своїм характером соціальна, у силу того, що суб'єкт виробничих відносин – «продукт» суспільно-економічних умов. Отже, економічна свідомість працівника є відображення суспільної економічної свідомості. Суспільна економічна свідомість відноситься до індивідуального, як загальне до одиничного. Їхнє співвідношення визначається діалектикою

одиночного і загального, різнобічним зв'язком особистості і суспільства насамперед в економічному житті.

Але діалектична єдність індивідуальної і суспільної економічної свідомості не виключає, а навпаки, обумовлює відмінності між ними, що у свою чергу припускає і відмінності в економічному мисленні. Індивідуальне економічне мислення і свідомість набагато конкретніше і різноманітніше, ніж суспільне. У той же час, суспільну економічну свідомість і мислення не можна уявити як «суму» всіх індивідуальних свідомостей і мислень. Суспільна економічна свідомість і мислення являють собою нову якість.

Крім суспільного й індивідуального мислення в силу специфіки структури економічних відносин, рівнів їхньої дії і використання існують і різні інші аспекти економічної свідомості і мислення (колективні, територіальні, галузеві і т.д.).

У даному випадку мова йде про стратифікацію економічного мислення. Економічна свідомість, економічне мислення пов'язані і з таким поняттям як пізнання. Мислення в дії, - є процес пізнання, отже, економічне пізнання – це процес відтворення економічних знань за допомогою й у процесі економічного мислення. У силу цього змістовною стороною економічного мислення є рух у ньому економічних знань, у вигляді економічних категорій, понять, узагальнень і т.п., тобто економічне знання є основна форма існування економічного пізнання. Іншими словами, поняття «економічне мислення» і «економічні знання» співвідносяться між собою, як різні сторони однієї медалі. Чим більш повні і поглиблені економічні знання суб'єкта, що господарює, тим повнішою є потенційна можливість розкриття економічного мислення.

Економічне мислення опосередковане багатьма суспільними факторами, але первинним складовим його об'єктом є економічний. Воно формується під безпосереднім впливом (і в той же час усвідомленням) наступного ланцюжка елементів економічної структури суспільства. По-перше, на ступені зрілості економічного мислення позначається безпосередньо існуюча система економічних законів з їхнім механізмом дії і використання. Саме система економічних законів з їхнім об'єктивним характером і суб'єктивним механізмом прояву, їхнє пізнання і свідоме використання в управлінні соціально-економічними процесами виступає тією глибинною основою, що визначає економічне мислення. Чим повніші знання про економічні закони, у їх складній суперечливій взаємодії, співвідношенні одне з одним, тим різноманітнішим є економічне мислення. У цьому – один з аспектів діалектичної суперечливої єдності об'єктивного і суб'єктивного в економічному житті.

По-друге, економічне мислення опосередковане всією системою економічних відносин, що виступає свого роду наступним рівнем усвідомлення економічних процесів і явищ. Економічні закони, як відомо, виражають глибинні сутності виробничих відносин і з цього погляду формують як би загальні, глобальні, найабстрактніші уявлення в

економічному мисленні про економічний устрій суспільства. Наступною ланкою формування економічного мислення логічно виступає система економічних відносин, її пізнання і відображення у вигляді відповідних категорій і понять у їхній єдності і взаємозумовленості. По-третє, факторами, що безпосередньо формують економічне мислення є потреби, їхнє усвідомлення у формі інтересів, цілей, бажань і т.д. По-четверте, поверховим платам з яким «зіштовхується» економічне мислення в реальному економічному житті – це форми прояву виробничих відносин з їх економічними законами, тобто господарський механізм. Зрозуміло, що таке структурування взаємозв'язку економічного мислення з елементами економічної системи можливе лише на певній стадії наукового пізнання. У дійсності ж, усі форми прояву, у тому числі й організаційно-економічні форми господарювання, виступають відображенням (хоча і не в дзеркальному вигляді) усіх причинно-наслідкових зв'язків і залежностей. З цього випливає, що як не можна пізнати раз і назавжди глибинні сутності економічної структури і співвіднести їх з формами прояву, так не можна сформулювати раз і назавжди поверхневі форми існування цих глибинних сутностей і, зокрема, механізм господарювання. Економічне мислення, як таке є відображенням зв'язку між суб'єктом і об'єктом, формується саме за рахунок «перегляду» і визначення залежностей в усій економічній структурі.

Економічне мислення, розкрите як економічне пізнання економічного життя, формується подвійно. З однієї сторони, його варто аналізувати на рівні формування економічної свідомості теоретичним шляхом, тобто засвоєння, обґрунтування законів і категорій економічної теорії, понять усієї сукупності економічних дисциплін за рахунок різних форм руху економічної інформації (масові засоби пропаганди, різні освітні форми). З іншого боку – на рівні повсякденної свідомості, тобто відтворення економічної структури емпіричним шляхом, із практики економічного життя. Між цими двома рівнями формування економічного мислення є загальне, що обумовлює їхню єдність і не дозволяє жорстко протиставляти одне одному, але є і специфіка, що визначає певні сторони економічного мислення теоретичного аспекту і повсякденного прояву.

Єдність теоретичного й емпіричного рівнів економічного мислення визначається взаємозалежним рухом конкретного й абстрактного в пізнанні, обумовленим взаємозв'язком суб'єкта з об'єктом пізнання.

Даний процес уявляємо з наступною логічною послідовністю: об'єкт пізнання – відтворення його суб'єктом за допомогою мислення у формі елементарних понять – засвоєння їх – відтворення на новій основі об'єкта пізнання – формування більш розвиненої системи понять і категорій. Обґрунтована логічна послідовність постійно відтворюється на якісно новій основі, визначаючи і розвиток економічного мислення. Специфіка ж зв'язана з тим, що суб'єкт ніколи не може відобразити об'єкт цілком, отже, цілком і впливати на нього. Його вплив обмежується не тільки ступенем теоретичного пізнання об'єкта, але і складністю останнього, у силу чого суб'єкт може діяти

шляхом спроб і помилок. Останнє можливе і тоді, коли економічне мислення в основному формується за рахунок емпіричного напрямку.

Економічне мислення, будучи «продуктом» взаємодії суб'єкта й об'єкта, діалектично зв'язане з механізмом господарювання. Воно виступає стосовно останнього, і як передумова, і як умова, і як результат його функціонування й удосконалення. З цього погляду, економічне мислення являє собою не тільки засіб пізнання економічної дійсності, але і засіб її перетворення. Саме на основі пізнання економічної структури, органічною частиною якої виступає механізм господарювання, формуються наступні фактори перетворюючої діяльності суб'єкта: мотивація до дії, рішення діяти, установка як внутрішня мобілізація, готовність до дії, дія, реалізація установки, задоволення потреби, досягнення мети. Тут, зрозуміло, мова йде про сторони, що визначають економічну поведінку, під якою варто розуміти систему логічних і послідовних заходів впливу суб'єкта на економіку з метою її зміни. Взаємозв'язок економічного мислення й економічної поведінки вивчається теорією економічної поведінки, яка називається праксеологією (загальна теорія людської діяльності). Більш того, класик теорії економічної поведінки Людвіг Фон Мізес стверджував, що економіка є частиною праксеології як більш універсальної науки.

Вибір моделі економічної поведінки визначається умовами життєдіяльності людини: рівнем освіти, виховання, культури; соціальним оточенням; економічним досвідом, індивідуальними нахилами і симпатіями й ін. Величезний вплив на економічну поведінку мають економічні інстинкти, внутрішньо притаманні людині (контрольовані і неконтрольовані суспільством).

Виділяють кілька груп таких інстинктів: інстинкти «індивідуалізму» (наприклад, заощадження, продовження роду, і т.п.); інстинкти «розвитку» (наприклад, волі, творчості т.п.); інстинкти «соціальності» (справедливості, співчуття і т.п.).

Ринкові відносини формують раціональну модель поведінки, де основним фактором є правдива інформація, а основним суперечливим началом виступає співвідношення раціональності і моральності.

7.2 Особливості формування економічного мислення у трансформаційних умовах

Економічне мислення категорія не статична. Вона постійно в динаміці у розвитку, що визначається як внутрішніми потребами індивіда, так і соціально-економічними обставинами, що його оточують.

Формування економічного мислення, будучи опосередковане теоретичним і емпіричним рівнями пізнання, визначається, як уже було підкреслено, взаємодією суб'єкта й об'єкта економічної дійсності і чим складнішим є останній, тим більш нагально виявляється потреба його (економічного мислення) розвитку.

У сьогоднішніх умовах, коли мова йде не просто про певні локальні соціально-економічні перетворення, а про становлення нової економічної системи, що зберігає все накопичене позитивне і добудовує себе прогресивними елементами сучасного світового устрою, потрібне адекватне економічне мислення, отже, і відповідна економічна поведінка.

Орієнтація країни на ринкові відносини не відкидає, а навпаки, загострює проблему соціальної визначеності в трансформаційних змінах.

Причому, загальна соціальна спрямованість економіки визначає не тільки розробку соціальної програми розвитку суспільства, але і додає процесу перебудови і функціонування механізму господарювання таку ж соціальну спрямованість.

Як у цілому механізм господарювання, так і кожна його форма прояву повинні нести крім цільового економічного навантаження, соціальну, що в сучасних умовах виступає вирішальним чинником реалізації трудової і соціальної активності суб'єктів, що господарюють.

Сьогоднішній стиль мислення повинен орієнтуватися на соціальну оцінку і науково-технічної революції, а не на традиційне, повсякденне уявлення про те, що її наслідки повинні бути оцінені з чисто економічних позицій. Останнє є задачею другорядною, залежною від задачі більш високого рівня, пов'язаної зі збагаченням праці, її змісту й умов, задоволеності нею, тобто проблемою соціального порядку, що головним чином формує всебічно розвинену особистість не тільки як суб'єкта господарювання, але і як кінцеву мету, що є основною закономірністю майбутнього людського суспільства. На жаль, Україна в галузі технологічного прогресу може похвалитися лише окремими прикладами, у цілому ж стан науки тат у занепаді. За даними ООН у період 1990-2000 рр. Україна витратила на дослідження і розробки 1% ВВП, у той час як, наприклад, Швеція – 3,8%, Ізраїль – 3,7%, Японія – 2,8%, Південна Корея – 2,7%, Швейцарія - 2,6%. У 2001 р. На наукові дослідження і розробки в розрахунку на душу населення в ЄС витрачено 430 Євро, у США – 1005 Євро, а в Україні – 8 Євро.

У 1991 р. українська економіка за структурою зайнятості, наприклад, була близько щодо розвинутих індустріальних країн: 19,3% зайнятих працювали у сільському і рибному господарстві; 44,2% – у промисловості, будівництві, лісовому і житлово-комунальному господарстві; 4,2% – у виробництві і відтворенні інформаційних засобів (наука, культура тощо); у виробництві і відтворенні людей (охорона здоров'я, фізична культура, освіта) – 14%; у виробництві і відтворенні суспільних відносин (транспорт, зв'язок, торгівля, постачання заготівля, фінанси, кредит утворення, страхування, соціальне забезпечення, управління) – 17,5%, у інших галузях – 0,8%. У 2002 році у сільському і рибному господарстві уже було зайнято – 23,4%. У промисловості, будівництві тощо, число зайнятих скоротилося у 1,5 рази і склало 26,1%. У галузях інформаційних засобів число зайнятих впало у 2 рази. У зв'язку з цим співробітник Центра Разумкова Л.Шангіна робить

досить розумний висновок – економіка України “розвивається” у зворотному напрямку – не від аграрно-індустріальної економіки до індустріально-інформаційної (як вважають деякі апологети урядових програм), а навпаки – до аграрно-індустріальної, котра була в Україні 40 років тому. З цих позицій важливою є й оцінка процесів глобалізації, що охопила увесь світ. Тут мислення повинне спиратися і формуватися на прогресивних світових тенденціях і критично оцінювати спроби увійти в них “наскоком”, без врахування факторів “за” і “проти”. До речі, в галузі економіки, глобалізація забезпечує сприятливі умови щодо:

- забезпечення товаровиробникам більш широкого доступу до ресурсів: фінансовим, матеріальним, трудовим, до новітньої технології, а також дозволяє виробляти продукцію розрахунку на місткий ринок у межах тієї чи іншої інтеграційної форми;

- економічного наближення країн у регіональних рамках, що сприяє створенню пільгових умов для підприємств і захисту їх у певній мірі від конкуренції;

- спільного вирішення найбільш гострих соціальних проблем, таких, як вирівнювання умов розвитку найбільш відсталих районів, поліпшення стану на ринку праці, надання соціальних гарантій малозабезпеченим прошаркам населення, подальшого розвитку системи охорони здоров'я, охорони праці та соціального забезпечення.

Але при цьому важливо пам'ятати, що Україна, не маючи власних транснаціональних компаній і через певні обставини не приймаючи участі в отриманні “своїї частки” від глобалізації, сама є привабливим об'єктом для поглинання іншими країнами. Особливо приваблює “глобалізаторів” значний сектор важкої індустрії.

Формування науково обумовленого економічного мислення, так необхідного сьгоднішньому суспільству, що трансформується, обумовлює потреба до більш тісного взаємозв'язку теоретичного й емпіричного рівнів пізнання, що у свою чергу, вимагає оптимального співвідношення між економічною теорією і практикою. Так, Н. Шехет вказує, що необхідною умовою посилення реального відображення політичною економією господарської практики є досягнення цією наукою такої глибини абстракції, що дає змогу проникати в природу досліджуваних економічних явищ, пізнавати їх усебічно для того, щоб пропонувати цілком переконливі й оптимальні рішення вузлових питань господарського розвитку.

Теоретичний рівень економічної свідомості саме і визначається у вирішальній мірі тим, наскільки воно увібрало в себе систему економічних знань і в, першу чергу, знань економічної теорії. Тільки за цієї умови економічне мислення може охопити усю найскладнішу систему зв'язків і залежностей в економіці, виділити в ній глобальні цілі і похідні, залежні від них, локальні. Прикро, що ця думка не реалізується у реальному житті України. З кількісної точки зору, на сьогодні, приблизно 20% усіх випускників вузів країни – студенти економічних факультетів. Кожен п'ятий

спеціаліст з вищою освітою – економіст. При цьому кількість кандидатів і докторів наук складає приблизно 7,9% від їх загальної кількості. У 2003 році уряд України прийняв рішення встановити число аспірантів на рівні 24 тис. Але навіть у радянський час, коли обсяги досліджень багаторазово перевищували нинішні і були набагато більше докторів і кандидатів наук, що працювали в галузі науки та освіти, ця чисельність не перевищувала 13 тисяч. В окремих випадках чисельність аспірантури збільшилася у 70 раз. Але тут важливо пам'ятати, що за відсутності наукової бази та спеціалістів високого рівня таке зростання призведе до обернено-пропорційного падіння якості підготовки спеціалістів. Україна в останні роки закуповує результати наукових досліджень за кордоном на суму, що в декілька разів перевищує обсяг фінансування власної науки. Так, тільки у 2001 році придбано НДДКР на 523 млн. дол. Але якщо на таку величезну суму купується інтелектуальна продукція за величезних інтелектуальних можливостей власної науки, то висновок напрашується такий – доки економіка як база економічного мислення не буде спрямована у бік виробництва, а не перерозподілу, будуть панівними пріоритети академічних регалій, докторизація усієї еліти.

Розвиток теоретичного рівня економічної свідомості може приводити (і приводить) до переосмислення емпіричних уявлень, їх зміни. Але тут повинна бути дотримана міра співвідношення між ними. Якщо в теорії можливе «забігання вперед», то на практиці це, як правило, обертається негативними наслідками. Саме тому критерієм істини є практика.

Економічна практика виступає критерієм переходу емпіричної, повсякденної свідомості в теоретичну. Єдність повсякденного і теоретичного рівнів економічної суспільної свідомості детермінується економічним життям суб'єктів. У кожному окремо узятому колективі воно трансформується через призму тих специфічних економічних умов, у яких люди працюють, здобуваючи при цьому конкретну, практичну спрямованість, життєву силу і дієвість. Тут виявляється закономірність, у силу якої економічні умови, їхня специфіка в різних виробничих процесах, виступають активним засобом формування економічного мислення в працівників, визначають потребу розвитку його теоретичної сторони.

Вивчення економічного мислення під цим кутом зору може бути поглиблене за рахунок розуміння «острівної» і «континентальної» технік мислення, філософських підходів і необхідності їх розмежування. Л.Гребньов у числі особливостей «острівного» підходу (Англія, США) виділяє:

- пріоритет емпіричних знань над сконструйованими теоретично схемами;
- практика як критерій цінності (а не істинності) наукової конструкції;
- фрагментарність досліджень, пояснення і пророкування (подій) як основні функції науки.

З відомою умовністю можна констатувати, що «острівний» підхід ґрунтується на конкретних процесах, подіях, а «континентальний»

(Європа) на системі законів. Стосовно до проблеми формування економічного мислення очевидно праві ті, хто вважає системою більш ефективною – систему підготовки економістів і одержання економічних знань неоекономістами на основі «острівного варіанта». Стрижнем «острівного» підходу є «граничний аналіз» – аналіз подій і змін.

Хоча у витоків «маржиналістської теорії» стояли представники різних культурних традицій, саме вона визначає економічну думку «острівної» техніки мислення.

Серед особливостей «континентального» підходу в науці можна виділити:

- прагнення до побудови несуперечливої і повної системи категорій;
- тільки на основі сформованої теоретичної системи можливі будь-які емпіричні спостереження;
- розуміння ситуації (системи конкретних речей, властивостей, відносин) і тільки за рахунок цього пояснення і передбачення якихось подій, конструювання (проектування) ще не існуючих речей, систем.

Специфіка національного підходу (наприклад, у Росії, Україні) пов'язана із синтезом вказаних підходів, що отримало назву «метакультурний» варіант.

7.3 Економічне мислення та неокласичний економічний аналіз

Розвиток економічного мислення найбільш наочно виявляється у еволюції теорії вартості, що пройшла шлях від найбільш чіткої та логічно викладеної теорії трудової вартості, основи якої були закладені вже у працях меркантилістів до концепції неокласичного синтезу.

Елементарною формою багатства суспільства є товар – продукт праці, що вироблений для обміну і опосередкований купівлею-продажем. Створений у суспільному виробництві товар наділений двома властивостями – споживчою вартістю і вартістю. Споживча вартість товару, його корисність – це здатність продукту (послуги) задовольняти ту чи іншу потребу людей. На ринку цей продукт повинен обмінюватися на інший продукт (товар). Це стає можливим тому, що у них закладене дещо спільне, що робить їх зіставними – вартість – та пропорція або співвідношення, у відповідності з якою товари обмінюються один на інший, а грошовий вираз вартості продукту являє собою ціну товару. Природа вартості та ціни завжди були у центрі уваги, зокрема Арістотель стверджував, що в основі обміну закладена рівність; якій притаманна співрозмірність. Та і в новітній час не існує єдності підходів до цієї проблеми, що виявляється у існуванні ряду теорій вартості та ціни.

"Лідерами" у цих теоріях є: теорія трудової вартості і теорія маржиналізму.

Зміст теорії трудової вартості у стислому вигляді такий: вартість визначається не індивідуальною працею товаровиробника, а суспільно необхідним робочим часом, витраченим за середніх суспільно нормальних умов виробництва, середньому рівні продуктивності праці, середньому рівні спритності та інтенсивності праці. При цьому величина вартості товару визначається працею тієї категорії робітників, яка виготовляє основну масу продукції. Охарактеризована теорія складає фундамент "континентального" типу мислення.

Теорія граничної корисності (маржиналізму) вартість товару визначає зі сторони суб'єктивної оцінки їх корисності для споживача. Ця концепція обумовлює головну складову у "острівному" типі мислення. Теорія граничної корисності заклала основу вчення, що отримало назву "неокласичного економічного аналізу". Завершенням вчення стало положення про поєднання корисності з суспільними витратами, формування загальної теорії зіставлення результатів і затрат.

Методологія неокласичного аналізу вибудовувалась на твердженні, що у функціональній теорії відсутні "абсолютні" категорії, а є лише категорії "відносні", взаємозалежні та такі, що визначаються людиною – виробником та споживачем.

Теорія граничної корисності заклала основи нової парадигми що заперечує вартість як дещо притаманне товару і не розповсюджувала її на аналіз усієї господарської системи у цілому, обмежившись лише індивідуальним економічним вибором. Прихильники неокласичного аналізу утверджували дану методологічну посилку у всіх сферах економічної науки. Зокрема, А.Маршал вирішив проблему одночасної оцінки вартості кінцевих продуктів і факторів виробництва. Порівнюючи корисність і вартість (витрати) з двома лезами ножиць, він зробив висновок про те, що, як немає підґрунтя дискутувати, яке – верхнє чи нижнє – лезо ножиць розрізають папір, так не має і смислу дискутувати щодо того; чи регулюється вартість корисністю чи витратами виробництва. Суть полягає у необхідності використання методу взаємного і одночасного визначення обох підходів. Через взаємодію, у якій корисність і витрати виступають як рівноправні і незалежні сили, визначається точка рівноваги попиту і пропозиції і, відповідно, вартість і ціна. Тенденція до синтезу двох підходів "острівного" і "континентального" отримала назву "метакультурного" типу мислення.

У новітній час неокласична теорія набула нових наукових відтінків. Вона була доповнена проблемою пошуку інформації для прийняття оптимального рішення в умовах невизначеності та ризику. Вся справа у тому, що у сучасних "технологічних" умовах принцип рівноваги як самодостатній при аналізі економічних систем, побудови моделей обернувся недосконалим. Ось чому Ф. Найт запропонував при побудові моделей розрізнити поняття невизначеності та ризику та виділив особливу функцію економічної системи – підприємницьку, що безперечно позначилося на формуванні сучасного

мислення. У цілому ж відмічений процес ґрунтується на осмисленні та переосмисленні наступних методологічних посилянь:

- класична політекономічна теорія (далі – перша) вибудовується на об'єктивності визначення вартості як суспільних витрат праці;

- маржиналізм (далі – друга) на суб'єктивному сприйнятті (оцінці) вартості конкретним споживачем;

- перша базується на аналізі змісту економічного явища і оцінює його або сумарною, або середньою величиною. Друга використовує метод граничних величин для характеристики суті і форм економічних явищ і процесів;

- перша враховує родову корисність будь-якого блага у зв'язку із потребами людського роду;

- друга – базується на корисності конкретної одиниці блага, що відображає інтерес споживача;

- перша не вивчає проблему особистого споживання достатньо глибоко. Друга ж – вивчає особисті інтереси та мотиви дій споживачів, що знаходяться в основі теорії поведінки споживача;

- перша визначає виробництво як первинне у відношенні до споживання, а вартість як його результат. Друга ж на час свого зародження вважала первинною сферу споживання, потім, дякуючи А.Маршалу, відбулася ув'язка виробництва і споживання матеріальних благ;

- друга значно ширше використовує математичні методи економічного аналізу (функцію корисності, шкалу переваг, криву байдужості, коефіцієнт еластичності, тощо);

- друга пов'язує цінність блага з його обмеженістю;

- сучасна оцінка виробничої діяльності почала використовувати граничні величини при вирішенні проблем максимізації – мінімізації, зіставленні витрат і результатів;

- маржиналізм використовує як власну теорію часткової рівноваги (А.Маршал), так і теорію загальної рівноваги Л. Вальраса, які розглядаються через взаємодію інтересів і мотивів поведінки економічних суб'єктів.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність поняття “економічне мислення”?

2. Опишіть взаємозв'язок поняття “економічне мислення” з іншими явищами та процесами?

3. Яке співвідношення економічної індивідуальної свідомості та суспільної економічної свідомості?

4. Що таке економічна поведінка?

5. Які чинники впливають на вибір моделі економічної поведінки?

6. Охарактеризуйте особливості формування економічного мислення у трансформаційних умовах.

7. Обґрунтуйте взаємозв'язок економічного мислення та неокласичного економічного аналізу.

Рекомендована література

1. Арутюнов В. Х. Методологія соціально-економічного пізнання: навч. посіб./ В.Х. Арутюнов, В.М. Мішин, В.М. Свінцицький. — К.: КНЕУ, 2005. — С. 199–217.
2. Булгаков С.Н. Философия хозяйства: учеб. пособ. [Отв. ред. О. Платонов]. — М.: Институт русской цивилизации, 2009. — 464 с.
3. Єременко В.Г. Соціальна економіка: навч. посіб. / В.Г. Єременко. — Видання друге, адаптоване й доповнене. — К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату, 2003. — С. 151—172.
4. Соціальна економіка: навч. посіб. / Кол. авт. О.О. Беляєв, М.І. Діба, В.І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2005.— С. 139—151.

ТЕМА 8. СОЦІАЛЬНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ

8.1 Сутність технологічного прогресу та його роль у розвитку суспільства

8.2 Роль держави та її функції в управлінні технологічним прогресом

8.3 Соціальна орієнтація технологічного прогресу

8.1 Сутність технологічного прогресу та його роль у розвитку суспільства

Сучасний стан НТП характеризується широким запровадженням засобів автоматизації в усі сфери виробничої і господарської діяльності людини; застосуванням кібернетики; комп'ютерних систем; інформаційних технологій, що сполучають комп'ютер та сучасні засоби зв'язку; створенням нових матеріалів (полімерів, кераміки, нових сплавів та композиційних матеріалів); поширенням створення нових наукових напрямів, зокрема біотехнології, на основі якої перетворюється медицина, фармацевтика, сільське господарство, хімічна промисловість. Автоматизація виробництва висунула нові вимоги до робочої сили, які передбачають якісно вищий рівень духовності, освіти, фізичних і розумових здібностей, творчих обдарувань особистості, організаторських здібностей.

У розвитку технологій вирішального значення набуває наука, яка на сучасному етапі перетворилася на безпосередню ефективну продуктивну силу суспільства, що визначає НТП, який виявляється як поступальний, органічно взаємопов'язаний розвиток науки і технологій. НТП зумовлює еволюційні та революційні зміни у сфері технологічного способу виробництва, і на їх основі зміни інших елементів економічної системи (відносин економічної власності, техніко-економічних, організаційно-економічних і господарського механізму) та всієї сукупності суспільних відносин – соціальних, політичних, правових тощо. У той же час НТП сам є результатом загального соціально-економічного, промислового і культурного

розвитку суспільства, зумовлюється рівнем цього розвитку і спрямований на розв'язання комплексу економічних, соціальних та культурних проблем, що стоять перед багатогалузевим господарством країн з врахуванням зростання населення та суспільних потреб.

Закономірністю НТП є поступальний розвиток науки, технологій і на їх основі – виробництва. На сучасному етапі НТП такою закономірністю виявляється випереджувальний розвиток науки за ланцюгом “наука – технологія – виробництво” та чітке розмежування і поділ праці за процесами наукової діяльності: фундаментальні дослідження, прикладні наукові дослідження і на їх основі наукові розробки, що залучають поетапне створення нової продукції (експериментальних, дослідних зразків, дослідних партій, промислових зразків і партій, освоєння промислового виробництва). Фундаментальні наукові дослідження спрямовані на відкриття нових законів розвитку матерії, джерел енергії, суспільства та самого процесу мислення тощо. Прикладні дослідження залучають перетворення певних явищ і процесів, самих методів виробництва для господарського використання у конкретній галузі виробництва (підприємстві), такі дослідження мають переважно галузевий характер, охоплюють прикладні науково-виробничі дослідження, проектно-конструкторські та дослідно-експериментальні роботи (НДДКР) і постають проміжною ланкою між наукою і виробництвом, що пов'язує їх у єдине ціле.

Поступові кількісно-якісні перетворення у сфері науки, технологічному способі виробництва із частковим вдосконаленням існуючих та впровадженням нових технологій, технічних засобів, предметів праці, відсутність промислових революцій у межах технологічного способу виробництва, а разом із тим і поступові зміни в економічних відносинах власності, господарському механізмі із поступовим вдосконаленням інших підсистем суспільних відносин відповідають еволюційній формі розвитку НТП. З поступовим нагромадженням якісних зрушень НТП виявляє себе у революційних сплесках здобутку людського розуму, яким відповідають революційні форми науково-технологічного прогресу. Еволюційна форма НТП здійснюється здебільшого в межах одного панівного технологічного способу виробництва і готує підґрунтя для переходу менш розвинутого технологічного способу виробництва до більш розвинутого.

Революційна форма НТП утверджує себе у досягненні докорінних, суттєвих змін у розвитку науки, технологій, технічних засобів, предметів праці, інших елементів системи продуктивних сил, що спричинюють якісні та сутнісні перетворення економічної власності, господарського механізму, процесу суспільного виробництва, а також набуття якісних змін іншими підсистемами суспільного виробництва. За умов НТП зв'язок між наукою і технологією стає настільки тісним, що наука перетворюється на безпосередню продуктивну силу і динамічний елемент суспільного виробництва.

8.2 Роль держави та її функції в управлінні технологічним прогресом

Для України, що має вагомий науково-технічний потенціал, одним із пріоритетних напрямів державної науково-технологічної політики повинно стати якісне трансформування наукової сфери для забезпечення інноваційних зрушень за напрямом загальносвітового НТП.

Брак коштів і відверте ігнорування економічними відомствами визначених законодавством України пріоритетів наукового розвитку спричинив зниження бюджетного фінансування науки, а кризовий стан економіки ускладнив залучення коштів з інших джерел. Недостатність і хаотичність фінансування наукових досліджень не сприяла оптимальному використанню коштів. Непослідовність і неузгодженість дій апарату управління при здійсненні науково-технологічної політики посилили негативний системний ефект стосовно науки в цілому.

Глибокий спад виробництва, лібералізація цін в торгівлі, втрата державного контролю на суб'єктами економічної діяльності при майже повному збереженні державної власності, порушення налагоджених десятиріччями господарських зв'язків з країнами СНД, шалене зростання інфляції та дефіцит грошових платежів, наслідком чого стало поглиблення дефіциту державного бюджету, призвів до глибоких економічних змін у науковій сфері. За таких обставин збереження наукових кадрів в умовах майже повного скорочення витрат на придбання необхідних для проведення дослідного процесу устаткування і матеріалів поступово призвело до фактичного припинення наукової діяльності. Уже у 1992 р. наука втратила шосту частину науковців і їх вплив на роботу за кордон триває донині.

У цей період фактично відбувся майже повний розрив зв'язків науки з виробництвом, що виявилися у зменшенні кількості безпосередніх замовлень на виконання НДДКР від підприємств, тому держава перетворилася на основного замовника на виконання НДДКР, не завжди дотримуючись їх фінансування, значний обсяг наукових досліджень комерційного характеру почав теж виконуватися за рахунок бюджетних коштів.

Такі соціально-економічні умови обмежили стартові можливості входження науки до ринку, що позначилося і на стані виробництва, що потребує глибокого оновлення. Все це засвідчило відмову щодо проведення трансформації економіки на основі запровадження досягнень НТП і соціалізації економіки, яка все більше набуває рис корпоративно-номенклатурного характеру.

Нині в Україні не створені необхідні можливості для стимулювання науково-технологічного розвитку та стимулювання інноваційної діяльності, а лише окреслені загальні контури механізму формування науково-технологічної політики. Певною мірою через опір управлінців, які глибоко переконані у безрезультативності для України інноваційного розвитку економіки та ключового значення науки у здійсненні НТП та сподіваються, що такі технології рано чи пізно прийдуть з-за кордону.

Здійснення інституційного забезпечення науково-технологічного прогресу в Україні вкрай недосконале і обмежене та сполучається з недостатнім фінансуванням державою науково-технологічних досліджень на тлі існування недосконалого оподаткування.

В Україні відсутні традиції безпосереднього функціонального державного регулювання та управління НТП. Для досягнення позитивного системного ефекту впливу державних структур управління на НТП обов'язковою умовою ефективного проведення в життя державної політики є необхідність того, щоб уся система органів державного управління і все суспільство працювали на її реалізацію, це потребує соціальної переорієнтації всього суспільства.

Не буде перебільшенням висновок про те, що завоювання і утримання технічного лідерства у світі Сполученими Штатами Америки є однією із найпоширеніших ідей у цій країні, утвердженій у суспільній свідомості, що стала мало не синонімом патріотичних прагнень американців. Ідеями технологічного переважання насичене суспільне життя Японії, якій вдалося мобілізувати на активну творчу участь у науково-технологічному оновленні виробництва практично всю націю, ці ідеї стали провідними щодо здійснення науково-технологічного прориву країн Південно-Східної Азії. У той час як в Україні відсутні ознаки переорієнтації системи державного управління на здійснення науково-технологічної та інноваційної політики як головного фактору економічного і соціального розвитку. До того ж нерідко відомчі та особисті інтереси управлінців нерідко зовсім не збігаються з визначальними напрямками НТП. Іноді, коли йдеться про надзвичайну зацікавленість країни в розробках, що забезпечують можливість відмовитися від імпорту якихось матеріалів, устаткування або технологій, така відмова не збігається з особистими інтересами конкретних осіб, які здійснюють такий імпорт.

Важко заперечити, що іноді здійснюється не та політика, яка проголошується, або визначають і направляють її зовсім не ті суб'єкти, які повинні це робити. Досягти здійснення науково-технологічної політики для забезпечення економічного зростання держави і вирішення соціальних проблем народу, як неодмінну умову входження України до числа технологічно розвинутих країн світу, можливо за умови концентрації зусиль усієї системи державного управління та послідовних організаційно-контрольних заходів.

У Законі України "Про наукову і науково-технічну діяльність" знайшли відображення далеко не всі можливості громадських організацій як суб'єктів науково-технологічної політики для реалізації НТП під впливом певного протистояння влади і громадськості при вирішенні проблем екологічної безпеки та започаткування сумнівних за своїми наслідками проектів, хоча громадським науковим організаціями належить величезний сукупний потенціал людської ініціативи і професійних знань, залучення яких до реалізації НТП буде сприяти успіху інноваційного розвитку української економіки.

У розвинутих країнах, де наука виконує роль головного фактора відтворювального процесу, досягнуто необхідного рівня витрат на забезпечення ефективного використання науково-технічного потенціалу, так, відносні витрати у розрахунку на одного науковця у розвинутих країнах відповідають рівню 100-180 тис. доларів США на рік.

Існує ще одна можливість виведення економіки України на новий етап інноваційного розвитку за рахунок запровадження міжнародного наукового співробітництва. За останні роки істотно поліпшується договірно-правова база міжнародної співпраці науковців. Підписано понад 30 міжнародних угод про співпрацю у сфері науки і технологій. Розвивається науково-технологічна співпраця між Україною та Європейським Союзом – за П'ятою програмою у сфері науково-технологічного розвитку і з фінансовою підтримкою комісією ЄС з питань науки та технологій: зокрема, реалізуються ініціативи ЄС у сфері науково-технологічного розвитку (INTAS, TACIS, COPERNICUS тощо), хоча відсутність угоди про науково-технологічне співробітництво України з Європейським Союзом гальмує розширення напрямів такої співпраці.

Вагомою нині постає співпраця із США через американські міжнародні фонди, зокрема Фонд цивільних досліджень та розвитку США.

Співпраця вчених України з такою міжнародною організацією як НАТО у науково-технологічній сфері є одним з перспективних видів діяльності програм Ради євроатлантичного партнерства: так, в межах наукової програми НАТО українськими науковцями отримано понад 480 грантів, за їх кількістю Україна посідає друге місце після Росії серед країн євроатлантичного партнерства. Активізується науково-технологічна співпраця з країнами Південної Європи – Іспанією, Італією, Португалією та Грецією.

Позитивна тенденція розширення і поглиблення міжнародного співробітництва у галузі науки і технології, підвищення авторитету України у цій сфері може суттєво сприяти залученню інвестицій у розвиток національної науки і новітніх технологій, збереженню і розвитку науково-технологічного потенціалу України за умов виконання зобов'язань за укладеними угодами і договорами, обов'язкової сплати внесків до міжнародних організацій та фондів науково-технологічного спрямування.

Ефективність міжнародної науково-технологічної співпраці, темпи її розвитку та поглиблення спільних міждержавних угод у цій сфері значною мірою гальмуються двома факторами: недосконалістю вітчизняного законодавства та його невідповідністю світовим нормам, невизначеністю на державному рівні стратегічного курсу переорієнтації науково-технологічного розвитку країни з урахуванням потенціалу та потреб національного науково-технологічного та економічного розвитку.

Міжнародна науково-технічна співпраця у сучасному світі виявляється невід'ємною складовою наукового життя. Крім надзвичайно позитивного впливу наукового спілкування вчених на результативність дослідницького

процесу, для України необхідність найтіснішого співробітництва із зарубіжними колегами посилюється ще й через надзвичайно скрутне матеріально-технічне становище багатьох наукових колективів, які позбавлені можливості оновлювати наукове обладнання та закуповувати сучасні прилади та реактиви. Українські вчені нерідко виконують експериментальну частину наукових робіт під час кількомісячних відряджень до дослідницьких центрів розвинутих країн, а потім повертаються і обробляють та узагальнюють отримані результати вдома. Таким чином лише завдяки співпраці українських науковців з вченими інших країн та участі у виконанні міжнародних проектів вдалося зберегти ряд наукових шкіл України.

Україна робить перші кроки до цивілізованої інтеграції у світовий та європейський науково-технологічний простір, оскільки до останнього часу вона не досягла статусу суб'єкта науково-технологічної співпраці і залишається країною, що постачає інтелектуальний потенціал для інших, більш розвинутих країн. У зв'язку з цим Україна має скористатися можливостями міжнародної науково-технологічної співпраці для зміцнення своїх позицій серед розвинутих країн світу і Європи.

Науково-технологічний та інноваційний розвиток багатьох країн світу свідчить, що за фінансування науки на рівні 0,9% ВВП, вона виявляє себе в основному як витратна галузь, тому недофінансування науки не вигідно ні в економічному, ні у соціальному плані, оскільки одне новостворене робоче місце науковця в науково-дослідній сфері сприяє створенню майже 7 високопродуктивних робочих місць у виробничій сфері, що надзвичайно важливе щодо вирішення соціальної проблеми безробіття в Україні.

Забезпечення в Україні наздоганяючого розвитку НТП вимагає забезпечення реального прискорення соціально-економічного розвитку, виходу вітчизняного виробника на світові ринки високотехнологічної і конкурентоспроможної продукції, що стане можливим лише за умови інноваційного перетворення виробничого потенціалу на основі запровадження власних науково-технологічних розробок, розширення міжнародного співробітництва у науково-технологічній сфері або прямого трансферу технологій, який проте завжди виявляється шляхом, що потребує найбільших фінансових витрат і пов'язаний із цілою низкою ускладнень.

Технологічний потенціал України, як і вся сфера економіки включно із соціальною сферою, гальмуються існуванням надвитратності та неприпустимо великої енерго- і матеріалоемності всієї промисловості, саме з врахуванням необхідності подолання яких повинні формуватися пріоритетні напрями науково-технологічного та інноваційного розвитку країни.

Світова практика свідчить, що для досягнення відчутного ефекту на пріоритетних напрямках розвитку повинно зосереджуватися у 3-4 рази більше ресурсів, ніж на непріоритетних.

Це вимагає пристосування фінансово-податкової системи і кредитної політики до потреб підтримки інноваційного характеру економіки;

формування політики обміну товарами, яка сприяє зміцненню державної валюти; забезпечення юридичних гарантій, що стимулюють і прискорюють організацію нових інноваційних підприємств і фірм; розвиток комп'ютерних систем збирання і оброблення інформації, підтримки прийняття рішень, консультативної мережі для підприємств і фізичних осіб.

Для успішного удосконалення технологічних процесів виробництва все більшого значення набуває забезпечення потреб у необхідній науково-технологічній інформації та запровадженні сучасних інформаційних технологій, на які у світі вкладають кошти практично всі користувачі, проте разом з тим сприяння вирішенню цієї проблеми залишається одним із найважливіших завдань держави.

Держава повинна спиратися на такий важливий компонент, як інформаційне забезпечення на основі використання світових банків даних про технології та науково-технічні розробки, яке визначає ступінь її ефективності, в умовах перехідної економіки у зв'язку із відсутністю технічних можливостей користування банками даних глобальних мереж повинні використовуватися внутрішні можливості вітчизняного інформаційного ринку, особливо щодо трансферу технологій.

Сучасна розвиненість НТП дозволяє забезпечити такий рівень виробничих показників продуктивності, який може багаторазово перевищувати нормативний, але реальний рівень продуктивності залежить щонайменше від фінансових можливостей виробника продукції, місткості відповідного ринку, кваліфікації робочої сили. Відповідно до цього повинні будуватися оцінки ризику застосування тих чи інших технологій і застосовуватися організаційно-інституційні обмеження можливості використання трансферу технологій, що несуть загрозу для здоров'я населення або довкілля, а також застосовуватися соціальні системи відповідної перепідготовки працівників.

Реалізацію трансферу технологій найчастіше розглядають як передачу ноу-хау і технологічного обладнання між двома країнами, застосовують також трансфери технологій внутрішньогалузевий, міжгалузевий, міжрегіональний. Іноді владні структури із застосуванням трансферу високих технологій, особливо з метою вирішення військових проблем, із неадекватними непродуктивними витратами на цю мету породжують нові соціальні та економічні проблеми, подібні факти мали поширення в колишньому СРСР, коли рішення про трансфери технологій приймалися з огляду на підвищення міжнародного престижу та забезпечення військової переваги. Найчастіше у країнах, що реформуються, для державної підтримки процесу трансферу технологій кошти просто відсутні. Для оптимізації ризиків трансферу технологій держава має запроваджувати прийнятний для неї напрям технологічного переоснащення виробництва на основі забезпечення балансу інтересів вітчизняних розробників і зарубіжних утримувачів технологій. Відкритість ринку технологій країн, що розвиваються, може зумовити економічне закабалення, тому найбільших

успіхів в економічному зростанні досягають країни, де науково-технологічний розвиток перебуває під пильним контролем держави щодо реалізації та своєчасного коригування економічного та соціального курсу.

Незважаючи на заходи, що здійснюються в Україні для поліпшення стану навколишнього середовища, надалі продовжується експлуатація природних багатств виробниками з огляду лише на свої власні інтереси, тому забруднення навколишнього середовища та порушення екологічних зв'язків в екосистемах стали сьогодні глобальними соціальними проблемами. Якість навколишнього середовища головним чином визначається соціальною та технологічною організацією виробництва.

8.3 Соціальна орієнтація технологічного прогресу

Забезпечення інтенсивного типу відтворення з відповідним використанням найсучасніших технологій, притаманного традиційному індустріальному суспільству, а також залучення можливості розвитку постіндустріального інтенсивного відтворення у перехідній економіці України постають її головними завданнями, найкоротшими шляхами здійснення яких соціалізація економічного життя, яка розкріпачує пригнічений тоталітарно-бюрократичними гальмами творчий потенціал людини і здатна тим самим до зміни системи економічних відносин у сферах науки, виробництва, освіти, культури. Конкретними механізмами вирішення цього завдання можуть бути:

1) відповідні інституційні перетворення і соціальна підтримка розвитку та використання творчого потенціалу кожного працівника;

2) стимулювання науково-технічного та гуманітарного прогресу державними засобами, забезпеченням суспільної та приватної підтримки різних форм інноваційної діяльності;

3) забезпечення свободи створення різного роду колективів, творчих союзів, партнерства в науці, педагогічній та соціальних сферах, надання пільг для піонерних форм такої діяльності для найповнішого використання творчого потенціалу людини та НТП;

4) створення системи освіти для формування творчої особистості, здатної, перш за все, до швидкого перенавчання, перекваліфікації, наділеної широкими різнобічними знаннями та високим потенціалом інноваційної діяльності;

5) створення системи відносин у суспільстві, колективі, які забезпечують вивільнення інноваційного потенціалу всіх працівників: йдеться про партисипативне управління, створення сімейних фірм, запровадження "людських відношень", це, власне, той досвід, який частково запроваджувався у формі соціалістичного змагання, яке переважно було бюрократичним механізмом централізованого спонукання працівників. Такі форми сприяють запровадженню і удосконаленню методів організації праці, виробничого процесу всього економічного механізму;

б) запровадження методів самоуправління колективами для вирішення завдань стимулювання інновацій кожного працівника;

7) підтримка підприємницької діяльності як засобу демократичної організації управління технологічним процесом;

8) вироблення і запровадження системи пільг науково-технологічним, економічним і соціальним новаторам (особам і колективам, фірмам, суспільним об'єднанням, державним структурам, приватному колективному і державному бізнесу) для запровадження досягнень науково-технологічного та гуманітарного прогресу;

9) формування цільових програм структурної перебудови економіки та засобів здійснення науково-технологічного і гуманітарного прогресу.

До таких механізмів можуть належати суспільні фонди, конкурси, спеціальні програми, спрямовані на підтримку окремих осіб, зайнятих творчою діяльністю, різних суспільних організацій, науково-технічних колективів, великих науково-технічних комплексів та науково-дослідних інститутів.

Не менш важливо створення інформаційних систем, що забезпечують загальний доступ до інформації (банків даних), для інноваційної творчої діяльності, і це забезпечення повинно бути безоплатним, на відміну від комерційного використання інформації, коли інформація використовується на умовах платності для одержання грошового, матеріального доходу.

В Україні вирішення цих завдань передбачає необхідність зламу механізмів гальмування науково-технологічного прогресу корпоративно-бюрократичною системою перехідної економіки (із збереженням досягнутого раніше науково-технологічного потенціалу) шляхом здійснення демократичної реформи власності, подолання монополізму і розвитку асоційованих а не корпоративних форм великих виробництв і підтримки асоційованих форм дрібного підприємництва, руху до демократичного регулювання ринку і розвитку соціального забезпечення людини.

Соціальна орієнтація НТП передбачає націленість науково-технологічної системи на вирішення глобальних завдань соціального розвитку: підвищення якості життя, управління людськими ресурсами, інформатизація суспільства, конкурентоздатність, забезпечення сталого розвитку економіки, вирішення проблем енергозабезпечення, охорона довкілля. Очікується, що держава у найближчі десятиріччя, як і раніше, буде відігравати важливу роль щодо стимулювання, регулювання та координації НТП, та ще більше сконцентрує свої зусилля щодо формування національних інноваційних систем включно з каналами західноєвропейської науково-технологічної співпраці.

Нині інтелектуальні зусилля світової науки спрямовані на удосконалення інформаційних технологій, біології, найновіших методів біоінженерії, досліджень геному людини (включно з генною терапією) та засобів боротьби із найбільш поширеними хворобами – особливо за сферами трансплантології та імунології. Людство прагне засобами біології

повернутися до своїх основ, подовжити активну життєдіяльність людини та максимально удосконалити якість існування, на підтримку якого і спрямовані інформаційні технології. Очікується, що подальша глобалізація НТП і пов'язані з ним зміни суспільних потреб призведуть до створення і широкого запровадження у найближчі 40-50 років більш досконалих інформаційних технологій, із використанням яких розпочнеться перехід до нового технологічного укладу, який, за оцінками експертів, буде базуватися на неречових (польових) технологіях та засобах передавання інформації за допомогою квантових комп'ютерів.

Таким чином інформація стане найціннішим ресурсом розвитку за ноосферою перспективою людства і переходом до інформаційного суспільства, в якому більшість людей працюватиме у сфері інформаційного, а не матеріального виробництва, внаслідок чого питома вага інформаційних продуктів і послуг у загальній структурі валового продукту зросте масштабно. Це означатиме зростання соціального значення цих проблем у зв'язку необхідністю досягнення необхідного рівня зрілості економіки і всієї соціальної практики для перебудови інформаційної структури суспільства, оскільки нині навіть економічно найрозвинутіші країни ще далекі від такого рівня забезпечення інформаційного прогресу.

Соціалізація економіки, її орієнтація на розвиток людини постають як процеси постійного пошуку і удосконалення засобів її реалізації на шляхах НТП. Тут діє загальне правило щодо того, що чим вищий економічний потенціал суспільства, тим більше можливостей для розвитку людини, її творчості й віддачі у загальний і технологічний прогрес, які збільшують можливості для зростання економічної сфери, суспільного добробуту, а отже і розвитку самої людини.

Для перехідної економіки України властиве існування специфічної технологічної структури, яка залучає доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні складові. Розвинуті індустріальні технології, що наближаються до автоматизованих, відзначаються вже так необхідною гнучкістю і здатністю до переналагодження відповідно до швидкозмінюваних потреб виробництва, отже і у суспільній технологічній структурі такі виробництва потребують форсованого розвитку і припинення процесів оновлення доіндустріальних виробництв для сприяння прискореного оновлення фондів тих галузей, де можливе найшвидшим часом запровадження гнучких технологій.

Це дасть змогу здійснити перехід від технологічних диспропорцій, властивих попередній економічній моделі, до нової соціально-економічної та технологічної якості суспільства, тобто постіндустріальні технології стають базовими для здійснення виходу перехідної економіки із кризи. Для України під такими технологіями мається на увазі наука, освіта, культура і низка високих технологій (мікробіологія, електроніка, інформаційні технології, літако- і ракетобудування тощо).

Щодо технологічно відсталих виробництв повинна застосовуватися політика згортання із одночасним перенавчанням і перекваліфікацією працівників для використання в індустріальних та постіндустріальних галузях. У цьому сенсі освіта і культура постають технологічними факторами економіки. Іншим шляхом підтягування технологічно відсталої частини економіки є модернізація та якісні зміни технологій у таких відсталих галузях, як будівництво, сільське господарство, переробна, харчова, легка промисловість, переважаючими технологічними укладами яких залишаються ранній індустріальний і доіндустріальний, а для цього теж необхідний випереджальний розвиток гнучких технологій та налагодження виробництва обладнання для забезпечення цих галузей. Зростання у таких галузях може активізувати прогрес інших сфер донині диспропорційної структури економіки.

Проте здійснення всіх цих заходів здатне породити низку інших проблем, якщо не враховувати такий важливий складник суспільного багатства, як здатність людини, суб'єкта економічних відносин, до соціальної творчості – створення нових форм економічної поведінки та життєдіяльності. Сьогодні нездатність більшої частини населення ефективно брати участь у процесах розбудови і використання ринкових інститутів, залучатися до системи ринкових відносин постає гальмом розвитку ринку, а низький рівень здатності брати участь у самоуправлінні і формуванні організацій для захисту своїх прав (працівника, споживача, мешканця) гальмує сучасні постринкові, соціалізовані форми економічного життя. Власне, ці параметри і визначили розвиток сучасного українського суспільства не в напрямі економіки для людини, а в напрямі номенклатурного капіталізму.

Загалом соціальну творчість людини необхідно означити як більш широке поняття, що залучає більш вузьке – підприємницьку діяльність, тобто йдеться про те, що інноваційні здібності людини, колективу, повинні бути спрямовані на цінності сучасного ринку, збільшення грошового багатства, досягнення макроекономічної рівноваги тощо.

Інша справа, що у дійсності триває відтворення корпоративно-номенклатурної влади, яка супроводжується розпадом тоталітарної форми поєднання виробників із споживачами, працівників із засобами виробництва і продовжує відтворення відносин відчуження працівника із засобами виробництва, властивих попередній економічній моделі, і цей процес загіздований створенням відповідних інституційно-правових форм. Однією із закономірностей формування нинішньої форми корпоративно-номенклатурного капіталізму є підпорядкування інтересів особистості інтересам структури та асоціальний тип відтворення для самозбереження корпоративно-номенклатурної системи, а не споживання і збільшення прибутків визначають рух такої системи, що до того ж має тенденцію до монополізації ринку. Соціальні завдання така система вирішує як елемент, що забезпечує стабільність системи. Звичайно, що механізми боротьби

працівників за вирішення своїх соціальних проблем і здійснення соціальних прав номенклатурний капіталізм активно придушує.

Внаслідок всіх цих процесів невідворотно відбувається відторгнення економікою сучасних постіндустріальних технологій та культурного прогресу, які базуються на можливостях вільного розвитку особистості у соціально орієнтованому виробництві.

Саме НТП постає засобом забезпечення зростання соціально гарантованого мінімуму, поліпшення соціального захисту, скорочення робочого часу, збільшення вільного часу та полегшення процесу праці, і саме НТП сприяє реалізації практичної здатності трудівників брати участь у вирішенні питань ефективного використанні інноваційного потенціалу (перш за все - самих працівників) для забезпечення науково-технологічного прогресу. Тобто реальні власники в економіці на мікро- та макрорівнях, якими постають у колективних підприємствах більшість трудівників включно з професійними менеджерами, і дрібні приватні власники, зацікавлені у реалізації інновацій, забезпечують ініціювання застосування досягнень НТП в економіці.

У той час як нинішня економічна ситуація в Україні з її величезними диспропорціями та інституційною незабезпеченістю створили протилежну мотиваційну атмосферу, коли більш вигідною формою використання капіталу постає посередницька діяльність, а не науково-технологічний прогрес. Номенклатурні структури, що мають владу в економіці, більше зацікавлені у консервації технологічного та гуманітарного розвитку, а наявний у країні науковий і технологічний потенціал подавлений, зберігається монополізм і економіка має екстенсивний характер відтворення.

Практика перехідної економіки підтвердила, що переборення тоталітарно-бюрократичного гальмування науково-технологічного прогресу є основною проблемою економіки, подолати яке можливо із усуненням монополізму та корпоративних форм організації економічного життя, оскільки вони відтворюють номенклатурно-корпоративні тенденції не тільки стосовно власності, але й у формах економічної організації суспільства, ринку, технологічних, економічних і соціальних інновацій, та зацікавлені у консервації нинішнього стану справ для збереження корпоративних переваг.

Обмеження монополізму повинно залучати заходи: 1) усунення тоталітарно-корпоративних форм із збереженням, якщо це технологічно та економічно ефективно, великих господарських систем, що концентрують науковий та інноваційний потенціал; 2) формування контрмонополій споживачів та працівників; 3) демократичне суспільне регулювання конкурентного ринкового середовища; 4) розвиток самоуправління тощо.

Інші форми нагромадження капіталу – довгострокові капіталовкладення у людські здібності, науково-технологічний прогрес виявилися в економічному відношенні не вигідними. Для зламу системи гальмування НТП, особливо щодо зламу бар'єрів до запровадження його досягнень у реальну економіку необхідна інша система відносин відтворення,

інша організація ринку, оскільки вони повинні забезпечувати об'єктивну зацікавленість інвесторів у розвитку НТП та людини як суб'єкта творчої діяльності, розвитку фундаментальних та прикладних галузей науки, освіти, культури.

Все це потребує подолання кризи у сфері НТП шляхом зміни системи економічних відносин у науковій галузі, системі освіти, культури розвитком як ринкових, так і постринкових форм організації: вільне асоціювання діячів науки та культури, розвиток пошукових досліджень за формами вільної творчої самоорганізації, форм співтворчості з державною підтримкою та демократичному соціальному регулюванню розвитку науки.

Скорочення державного фінансування науки, примітивні комерційні форми організації науки мають наслідком ще більше гальмування НТП, ніж це було у недалекий застійний період. Важливо не руйнувати потенціал великих науково-виробничих комплексів, у яких сконцентровані залишки науково-технологічного потенціалу української економіки, а застосовувати цілеспрямовану суспільну і державну підтримку найважливіших наукових центрів та центрів наукових технологій, центри освіти, культури, оскільки існує реальна загроза їх знищення в умовах номенклатурного капіталізму. Тільки тенденція соціалізації здатна запобігти знищенню науково-технологічного, інноваційного та культурного потенціалів.

Слід нагадати, що для цивілізованих країн характерні постринкові соціальні стимули щодо інноваційної діяльності і форми відносин, що забезпечують розвиток і підтримку особистостей і колективів з інноваційним потенціалом, створення системи відносин, які активізують творчий потенціал осіб, колективів, соціальних груп на основі партисипативного управління, доктрини "людських відносин", сімейних фірм, комплексні цільові програми.

Нова якість може бути досягнута як соціально-економічне замовлення НТП у перехідній економіці – розвиток науки і технологій як засобу для зростання соціально-економічної ефективності, тобто розвиток людини із скороченням матеріальних витрат. Не менш важливо забезпечити гуманітарний (соціально-культурний) прогрес за такими сферами: педагогіка, медицина, культура, охорона природи; соціальні інновації – створення нових сфер соціально-економічної організації суспільства; науково-технологічні інновації та їх впровадження.

Слід нагадати, що якихось особливих стимулів НТП стосовно соціальної орієнтації, які діють окремо, не існує в економіці, крім стимулів економічного розвитку.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність «технологічного рівня»?
2. Яке значення інновацій для зростання ефективності суспільного виробництва?
3. Яке основне завдання науково-технічного поступу?
4. Які виокремлюють етапи розвитку науково-технічного прогресу?

5. Які соціальні наслідки розвитку науково-технічного прогресу?
6. Визначте роль і функції держави в управлінні технологічним рівнем?
7. Як ви розумієте сутність міжнародного науково-технічного співробітництва? Які його форми існують на сьогодні?
8. Опишіть досвід розвинутих країн щодо соціальних стимулів інноваційної діяльності.

Рекомендована література

1. Єременко В.Г. Соціальна економіка: навч. посіб. / В.Г. Єременко. – Видання друге, адаптоване й доповнене. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату, 2003. — С. 106—128.
2. Соціальна економіка: навч. посіб. / Кол. авт. О.О. Беляєв, М.І. Діба, В.І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2005. — С 172 —190.
3. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: навч. посіб./ Л.А. Швайка. – К.: Знання, 2006. — С.196—214.

ТЕМА 9 МЕХАНІЗМ КООРДИНАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

- 9.1 Інституційні основи координації соціальної економіки*
- 9.2 Діалектика економічного і соціального та суперечності ринкової економіки*
- 9.3. Соціальні суперечності економіки України та шляхи їх розв'язання*
- 9.4 Механізм соціальної координації*

9.1 Інституційні основи координації соціальної економіки

Координування соціальної економіки полягає у проведенні державою цілеспрямованої політики щодо забезпечення нею як суб'єктом економічних відносин формування інституційної структури соціальної сфери економіки і створення передумов для формування різноманітних подібних інститутів іншими суб'єктами економічних відносин. Результатом такого подвійного впливу є формування системи, в якій кожен з елементів (інститутів) перебуває під впливом інституційного середовища і в свою чергу виявляє дію на ефективність діяльності інших інститутів та інституційної системи соціальної економіки у цілому.

Типи та форми як самих соціальних інститутів, так і їх комбінації мають майже нескінченну багатоманітність, що утворюють інституційну структуру соціальної економіки різних її сфер: освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, системи страхування, громадського транспорту тощо.

Інституційні зміни соціальної економіки постають як спосіб вирішення різних організаційно-економічних завдань мікро- та макрорівнів шляхом

удосконалення або формування окремих типів інститутів: регламентуванням державою правил проведення колективних дій (законів, підзаконних актів), договірних відносин між суб'єктами економічного процесу. Одні й ті самі економічні інститути в одних випадках можуть бути ефективними, а в інших – гальмувати розвиток окремих систем, зокрема систему охорони здоров'я, і це залежить не тільки від загальної економічної ситуації, в якій перебуває система на момент введення “нового” інституту. В першу чергу ефективність інституційних змін залежить від загальної інституційної структури кожної із систем.

Практика довела, що ефективно можуть розвиватися лише “консенсусні” типи створюваних інститутів, тобто коли нова правова норма запроваджується внаслідок демократичного узгодження і під пильною увагою держави щодо її дотримання. Важливе значення має формування соціальних інститутів зростання – приватної власності, конкуренції, відповідної їм законодавчої бази, соціального страхування, оскільки саме вони є основою створення та розвитку громадянського суспільства.

Інститути у системі соціальної економіки відрізняються як за формою, так і за змістом, кожному типу інститутів притаманні як загальні риси, так і свої особливості, що у сукупності визначають умови та наслідки їх одночасного функціонування. Цікавим у цьому відношенні є приклад обмеження прав власності соціальною функцією: так, за Конституцією ФРГ, ст. 14 (1949 р.) законодавчо закріплено переважання суспільних інтересів над індивідуальними щодо обмеження прав власника соціальними інтересами, тобто передбачається домінування у суспільстві тенденції щодо використання власності з метою досягнення загального добробуту. На сучасному етапі інституційними обмеженнями прав приватної власності постають і такі заходи, як державне оподаткування, пряме і опосередковане втручання держави в межах правого регулювання економічної діяльності, забезпечення права робітників і службовців на участь в управлінні підприємством, а також акціонерів, які володіють якоюсь кількістю акцій (але не найдрібніших акціонерів з одною-двома акціями).

Координація соціальної економіки здійснюється за умов відповідного інституційного забезпечення, тобто вироблення відповідних норм права у сфері суспільних і економічних відносин, а також заходів та дій держави, спрямованих на формування або трансформацію існуючих інститутів власності, фінансових, соціальних, правових, політичних, “правил гри”, соціальних явищ (психологічних, етичних), які впливають на розвиток всієї економіки та соціальної сфери. Такими інститутами є конкуренція, економічна свобода, монополії, держава, профспілки, податки, заробітна плата, страхування, сталий спосіб мислення, юридичні норми, правила, постанови, права соціальних верств, система відносин між господарюючими суб'єктами тощо.

Соціальне страхування та заробітна плата постають провідними механізмами збереження та запобігання у випадках недопустимого зниження

рівня життя людини та відтворення можливих втрат внаслідок соціальних ризиків. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р. загальна декларація прав людини визначила право кожного на соціальне забезпечення як від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття), так в усіх інших випадках втрати засобів до існування з причин, незалежних від людини, мінімальні норми такого захисту пізніше були визначені конвенцією Міжнародної організації праці.

Інститут обов'язкового соціального страхування створений індустріальним суспільством для забезпечення фінансування мінімальних соціальних гарантій для випадків матеріальної незабезпеченості існування працездатного населення у зв'язку із втратою працездатності (часткової, повної, тимчасової, постійної) або втратою місця роботи.

Важливим інститутом соціального захисту населення постає соціальна допомога – особливо найбільш необхідним, проте у перехідній економіці це прагнення держави наштовхнулося на фінансову нереалізованість, особливо щодо забезпечення населенню гарантованого мінімального доходу та відповідного рівня пенсій. Система соціального захисту залучає систему заходів, розроблених для забезпечення прожиткового мінімуму та доступу до гарантованих соціальних послуг всіх членів суспільства: не тільки окремим громадянам, але й інститутам, від діяльності яких значною мірою залежить життєвий рівень населення – це у першу чергу фінансування медичного обслуговування та освіти.

Серед надбудовних факторів інституційного вдосконалення соціальної економіки визначальну роль відіграють юридичні, зокрема вдосконалення існуючих та прийняття нових правових законів для формування юридичних форм інституційних змін у сфері базисних (економічних) відносин і вдосконалення на цій основі господарського механізму, який у свою чергу теж є важливим фактором інституційних перетворень.

Розвиток науки і технологій опосередковано впливає на зміни і перетворення соціально-економічних інститутів через техніко-економічні (спеціалізація, кооперування) та організаційно-економічні відносини. Відсутність в Україні прогресивних зрушень у сфері науки внаслідок недостатнього інституційного забезпечення та несформованості раціональних форм управління економікою призвели до погіршення соціального стану 90 % населення.

Максимальне використання переваг запровадження ринкових відносин і на їх основі досягнення позитивних зрушень у соціальній сфері неможливі без інституційного забезпечення у суспільстві економічної свободи, що реалізується у різних формах і варіантах економічної поведінки підприємств, сім'ї, індивідів щодо вибору сфери застосування своїх здібностей, знань, доходів тощо. Економічна свобода з врахуванням норм законодавства, інтересів інших суб'єктів господарювання повинна поєднуватися з економічною відповідальністю.

Економічною основою свободи в сучасних умовах є поєднання приватної, колективної і державної власності, без значної частки якої на засоби виробництва, частину національного доходу не може бути реалізована економічна свобода держави, існування самої економічної системи і в її межах самої приватної власності. Важливим для розвитку трансформаційних процесів демократизації суспільства і самої економіки включно із соціальною сферою є забезпечення свободи інформаційної сфери як основи незалежності засобів масової інформації, свободи слова, плюралізму та демократичних засад інформаційної діяльності, що визначають прозорість всіх суспільних процесів, а отже постають важливими чинниками їх удосконалення.

Зміна економічних відносин у процесі трансформації економіки обумовлює відповідні реформи інституційної структури, коли певні інститути припиняють своє існування, з обов'язковим формуванням інших, більш придатних до існування у системі нових економічних відносин. Особливо це справедливо для сучасної української економіки в цілому, для якої характерний пошук ефективних економічних механізмів і відповідних їм форм інституційної організації соціальної системи з метою подальшого розвитку виробництва соціальних благ, підтримання рівня здоров'я нації, забезпечення соціального захисту населення на основі соціально прийняттого балансу розподілу національного доходу.

Нині особливо важливою постає необхідність інституційних змін в економіці соціального сектору, що потребує активізації державного управління та координації всіх сфер підприємництва в ринковій економіці та господарської діяльності державних і недержавних, комерційних і некомерційних організацій, оскільки млява економічна робота з ринком тільки посилює суперечності економіки і гальмує вирішення проблем соціальної сфери.

Докорінних змін потребують недосконалі та суперечливі закони, підзаконні акти, що регулюють відносини у сфері охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення, нових підходів потребують проблеми визначення заробітної плати у всіх сферах матеріального і нематеріального виробництва, оскільки нинішня середня заробітна плата в Україні ледь перевищує мінімально необхідний її рівень і не забезпечує відтворення робочої сили, що призвело до того, що у державі немає навіть простого відтворення населення і виникла загрозлива тенденція перевищення смертності над народжуваністю, а отже, депопуляції українського народу.

Змін потребують фінансові інститути, зокрема з метою адаптації сфери охорони здоров'я та системи пенсійного забезпечення до умов ринкової економіки, і ці зміни повинні передбачати диференціацію підходів щодо організації їх фінансування та самофінансування. Так, важливою інституційною складовою сфери охорони здоров'я є забезпечення конституційного права громадян України на безоплатну медичну допомогу, не менш важливою складовою постають науково-дослідні інститути, діяльність яких є невід'ємним елементом загальноекономічного

інноваційного процесу. Найбільш ефективні інституційні зміни в цій галузі пов'язані з розвитком кооперації між державою, академічними центрами, фармацевтичними компаніями та компаніями, що виробляють медичну техніку за формою спільних дослідних центрів, консорціумів та спільних дослідницьких програм.

Однією з гострих проблем продовжує залишатися бюджетне забезпечення функціонування і розвитку сфери виробництва соціальних благ, тому відповідно має бути збільшена координаційна діяльність держави за цим напрямом, тобто держава повинна взяти на себе:

1) забезпечення трудовими, матеріальними, фінансовими та інформаційними ресурсами наукової і дослідницької роботи для здійснення інноваційного розвитку економіки відповідно до вимог НТП;

2) сфери охорони здоров'я, в першу чергу тих її ланок, що мають високу ступінь неконкурентності та існування яких як соціального блага є необхідною умовою існування суспільства (швидка допомога, санітарно-епідеміологічна служба, науково-дослідна робота тощо);

3) примушувати до колективних дій щодо ресурсного забезпечення сфери соціального виробництва потенційних споживачів;

4) заохочувати колективні дії щодо забезпечення виробництва соціальних благ і послуг.

Не можна вважати досконалим перерозподіл обмежених коштів державного та місцевих бюджетів на користь соціального сектора економіки із збільшенням загальної суми видатків на соціальний сектор у цілому, на практиці такий перерозподіл ресурсів на користь соціалізації призведе до погіршення умов виробництва інших секторів економіки. Найбільш прийнятним вирішенням проблеми зростання обсягу фінансування соціального сектора економіки є діяльність держави щодо оптимізації нею структури всієї сукупності суспільних благ, ресурсного забезпечення їх виробництва та розподіл фінансування за принципом економічної доцільності.

Без забезпечення високих темпів економічного зростання економіки та активної ролі держави щодо вдосконалення податкової політики, збільшення обсягу доходної частини державного та місцевих бюджетів істотне збільшення видатків на соціальні потреби в найближчі роки мало ймовірно, тому важливим напрямом діяльності держави можна вважати залучення до соціальної сфери економіки небюджетних джерел фінансування.

На сьогодні одним із таких джерел могли б стати медичні страхові компанії як альтернативний державній системі охорони здоров'я інститут, що інвестуванням страхових внесків у медичну галузь сприяв би створенню недержавних закладів охорони здоров'я, оскільки нині страхові компанії перетворились в кращому випадку на посередників, а в гіршому – на структури для ухилення від сплати податків унаслідок недосконалого законодавства та надто низького рівня доходів більшої частини населення для того, щоб масштабно користуватись послугами медичного страхування.

Таким чином, держава як захід зростання соціальної сфери і економіки в цілому має рахуватися із таким важливим його джерелом, як зростання рівня соціального забезпечення населення за рівнем заробітної плати.

Не можна визнати нормальною ситуацію, що склалася нині, коли найбільш дієвий вплив на проведення доцільної внутрішньої економічної політики та процес прийняття рішень на користь соціального розвитку української економіки належить міжнародному тискові.

9.2 Діалектика економічного і соціального та суперечності ринкової економіки

Економічна сфера і притаманні їй матеріальні потреби, на перший погляд, (протилежні, соціальній сфері, соціальним потребам, у тому числі духовним, культурним, гуманітарним. Проте ця протилежність не виключає їх взаємозв'язку. Цілком очевидне зростання переваг економічних факторів для розвитку соціальної сфери. Цю реальність відтворює поява таких термінів, як економіка освіти, науки, культури, спорту та інших соціальних підсфер, розвиток яких потребує масштабнішого і різноманітнішого економічного забезпечення. Економіка дедалі ширше та інтенсивніше виходить за межі матеріального забезпечення фізіологічних потреб людини, а мотиви економічної дії - поза економічні цілі. Подібні мотиви – це продукт функціонування суспільної спільноти, а не уподобання конкретного індивіда.

Самий економічний розвиток виступає як передумова соціального перетворення, оскільки таке перетворення є надто дорогим, стосується виробничих факторів і мобілізує інтелектуальний потенціал на прогресивний розвиток і розширення та зміцнення соціалізації суспільства.

Відомо, що економічний прогрес постає передумовою соціальних перетворень та соціального розвитку взагалі. Через надто “високу оцінку” останніх соціальна задоволеність людей неможлива у тих державах, які за економічними позиціями перебувають на периферії світового розвитку.

Стабільне політичне становище – також необхідна умова для соціального розвитку. Соціальна галузь є одночасно і зв'язком, і ареною зіткнення політичних та економічних проблем.

Традиційні підходи розглядають соціальне начало як похідне від економічного, що надає соціальному розвитку риси додатка економічного прогресу. Такий підхід був характерний переважно для індустріального суспільства і не враховував того, що НТР вже відкрила нову постіндустріальну епоху побудови суспільства, в якій економічна могутність примножується шляхом впровадження високих технологій, управління інформаційними потоками і значною мірою забезпечується за рахунок задоволення цілеспрямованого зростання рівня людських цінностей і потреб.

Соціальна сфера – це така система, якій властиві гнучкі механізми самоорганізації, саморегуляції соціальних відносин і процесів. Саме ці

механізми забезпечують цілісність системи, її регулювання та функціонування, вдосконалення і розвиток.

Зміни у соціальній сфері перебувають у тісному зв'язку зі змінами в інших сферах життєдіяльності суспільства. Їх причинно-наслідкова залежність певною мірою взаємозумовлена і регульована. Суть такої взаємозумовленості полягає в тому, що, як правило, більшу роль у розвитку основних сфер суспільства відіграє та з них, яка тісніше пов'язана з матеріально-виробничою сферою.

Визнання матеріальної основи суспільних відносин вирішальним чинником, що забезпечує націленість, зміст і темпи розвитку соціальної сфери, з точки зору причинно-наслідкової залежності сфер життєдіяльності суспільства виглядає все ж дещо спрощено, оскільки соціальна орієнтація економіки разом із забезпеченням належної якості життя людини, її прав і свободи передбачає досягнення політичної і громадської згоди у суспільстві на основі економічного і духовного розвитку з врахуванням при вирішенні соціальних аспектів інтересів всіх верств населення, що є запорукою політичної, громадської, економічної та соціальної стабільності у суспільному і державному житті.

Водночас слід наголосити, що соціальна та економічна сфери є різними підсистемами, між якими існує діалектична функціональна залежність. Жодна з них не може бути автономною, хоч кожна з них виконує роль, призначену саме для неї суспільною еволюцією. Сенс їх органічного розвитку, з точки зору теорії систем, полягає у взаємозалежному системному прогресі, коли жодна з цих підсистем не повинна розвиватися на шкоду іншій. Реальні зміни в одній з них набувають прогресивного змісту лише за умов аналогічних (прогресивних) зрушень в іншій.

Взаємозалежність і взаємодоповнюваність соціальної і економічної складових – характерна риса органічного системного розвитку суспільства, в якому економічна якість прогресу поєднується з соціальною якістю. І тут важливо виокремити процеси, котрі свідчать, в якій мірі відбувається таке поєднання, адже будь-яке виробництво, тобто будь-яка економіка, має сенс, лише коли вона націлена на задоволення потреб людей, а не просто – підвищення ефективності.

Важливо привернути увагу до двох важливих моментів, що мають неабиякий вплив на соціальну сферу: це – політичні та культурні чинники. До того ж, і соціальна сфера, залишаючись відносно самостійною, в свою чергу впливає на всі інші сфери життєдіяльності суспільства. Інтегруючи при цьому можливості інших сфер життєдіяльності суспільства, соціальна сфера перетворює кожен з них, впливаючи адекватно власній природі. Вони ж, у свою чергу, здійснюють постійний вплив на соціальну сферу, змушують її перебудовуватися, нейтралізувати або асимілювати ці впливи.

Розвитку соціальної сфери притаманна ще низка чинників, специфічних саме для розвитку соціального, йдеться передусім про вплив соціально-демографічних, національно-етнічних і соціально-психологічних

характеристик соціальної сфери. Взаємозв'язок і взаємовплив соціальної сфери може мати як постійний, так і випадковий характер. Переплетіння необхідних і випадкових взаємодій надають їх проявам імовірнісного характеру.

Об'єктивною основою діяльності індивідумів або груп у соціальній сфері є суперечність між потребами людей і матеріальними умовами, що задовольняють їх. В основі руху соціальної сфери як цілого, що розвивається, є загальний для всіх її компонентів і у той же час специфічний для системи взагалі закон зростання потреб, що управляє функціонуванням як самого цілого, так і частин, що його створюють. Прикладом ще однієї суперечності, яка визначає розвиток соціальної сфери, може стати суперечність загального та індивідуального. У соціальній сфері суспільні та особисті інтереси спрямовуються і до вирівнювання міри задоволення потреб людей, і до соціально групової відмінності. Ця суперечність системна і відтворює взаємодію елементів з системою та частини з цілим. Вона виявляється як загальна закономірність діалектичного процесу: роздвоєння об'єкта на протилежні частини із збереженням його як цілого.

Якість органічного розвитку полягає в його націленості на забезпечення добробуту людей. Диференціація економічної і соціальної підсистем залежить від специфіки потреб та інтересів кожної з них. Економічні потреби — це матеріальні потреби людини, включно з такими, що пов'язані з функціонуванням суспільного виробництва. Соціальні потреби — це потреби людини як особистості, які первісно задані самою природою людини і розвиваються у зв'язку з її функціонуванням у суспільстві. Задоволення тих чи інших потреб здійснюється за умов певного соціально-економічного порядку.

Порядок - це обмеження, які коригують як ринковий механізм саморегулювання, так і інші складові механізму. Так, угоди та дії, що стримують конкуренцію, наприклад картелювання, дають змогу незалежним підприємствам опікуватися власними економічними інтересами на шкоду соціальним. Тому конкуренція потребує розробки порядку з метою створення норм з формування якості конкуренції, а також норм щодо захисту існування самої конкуренції.

Безпосередньою рушійною силою економічного розвитку є конкуренція між незалежними економічними суб'єктами. Проте економічний прогрес тісно пов'язаний з прогресом соціальним. Без цього взаємозв'язку неможливий ані соціальний, ані економічний розвиток. Проте оцінити цей зв'язок складно, оскільки важко визначити результати соціальних процесів за допомогою лише кількісних показників. Взаємодоповнюваність, взаємозалежність соціального та економічного начал — характерна риса органічного системного розвитку, в якому економічна якість прогресу рівною мірою поєднується з соціальною якістю.

Необхідні нові підходи до визначення соціальної сфери та оцінки її ролі у суспільному розвитку. Вони мають відштовхуватися від того, що

людина — центр формування економічних і соціальних відносин, особистий добробут її залежить від умов політичного середовища, соціальних умов життя та особливо від соціальної захищеності і самореалізації особистості незалежно від її внеску у результат виробництва.

Одним із суттєвих завдань порядку у сфері праці і соціальних відносин є недопущення того, аби людина як “засіб”, фактор виробництва в економіці перетворювалась на інструмент. Це викликає необхідність нормування прав і обов’язків щодо забезпечення:

- 1) захисту і турботи про здоров’я, людську гідність, право на реалізацію особистості;
- 2) захист від небезпечних умов праці (охорона праці);
- 3) забезпечення робочим місцем і гарантії щодо тривалості робочого часу.

Крім того, порядок у сфері праці і соціальних відносин містить нормування стосовно цілеустановок, що впливають з соціально ціннісних уявлень суспільства, таких як соціальний мир, соціальний захист і соціальна справедливість: забезпечення життєвого рівня і застрахованості від ризиків життя, медичного обслуговування та освіти; підтримка високого рівня зайнятості і вдосконалення її структури.

Соціальний та економічний порядок є тільки різними вимірниками і компонентами єдиного життєвого порядку. Через це вони мають відповідати один одному. Економічний порядок повинен бути адекватним економічному зростанню, не підривати економічних стимулів. Взаємозв’язок і взаємодоповнюваність економічного і соціального порядку впливає із взаємозв’язку і взаємодоповнюваності соціальної та економічної сфер.

Розвиток соціальної сфери – це необхідна умова проведення глибоких економічних реформ, що особливо актуально для нашої країни, але соціальна орієнтація економіки неможлива без виваженого розподілу створеного національного доходу для забезпечення економічних інтересів всіх верств населення.

Досвід розвинутих країн важливо врахувати й Україні. Посилення соціальної орієнтації економіки має стати важливою характеристикою майбутньої стратегії соціально-економічного розвитку. Про необхідність посилення людського виміру вітчизняного народного господарства свідчить наявна структурна криза, яка постала внаслідок тривалого ігнорування соціальної сфери і недостатнього впливу споживчого сектора економіки.

Реалізація соціальної орієнтованості економіки практично усуває монополізм будь-якої соціальної форми. Той спосіб організації суспільства, який базувався на пануванні якоїсь соціальної форми, одного соціального устрою, що витісняв або підпорядковував собі інші, і називається соціально-економічною формацією, на зміну якій прийшли суспільні устрої, що базуються на безлічі соціальних форм і розглядаються під таким кутом зору соціально змішаними або поліморфічними. Головне в них – конкурентна взаємодія різних соціальних форм. Чисельність соціальних форм передбачає

багатоваріантність, можливість вибору і переходу від одного варіанта до іншого. Це забезпечить сталість поліморфічних систем, здатність їх адекватно реагувати на умови розвитку, що змінюються.

Соціальна орієнтованість спрямована на виявлення потенціалу людської особистості. Соціальна справедливість асоціюється з можливістю реалізації і розвитку здібностей людини. Різні соціальні ролі, які виконують люди у соціально орієнтованій ринковій економіці, виявляються способом їх соціальної самореалізації. Різні соціальні інтереси визначають життєздатність суспільства, потенціал його самоорганізації. Подібне соціальне багатство доповнює економічна багатоваріантність.

За основу взаємозв'язку економічної і соціальної сфер сучасного світу покладено один і той самий принцип ефективності прийняття рішень – досягнення згоди між людьми. Він діє як у ринковій економіці, так і в соціальній сфері. Процеси обміну суб'єктів ринку товарами і послугами базуються на згоді між ними щодо цих обмінів. За таким самим принципом будуються і соціальні відносини співробітництва і соціального партнерства, соціального захисту. Суть їх полягає в тому, що не повинна проводитись така соціально-економічна політика, яка призводить до збагачення одних соціальних груп або класів за рахунок погіршення стану інших. Недодержання соціально-економічних засад дотримання справедливості у суспільстві унеможливорює соціальну стабільність та економічне зростання. І соціальна, і економічна діяльність мають будуватися з урахуванням цього об'єктивного принципу. Завдяки йому можна досягти узгодженості економічної ефективності і соціального ефекту.

Цілком очевидне посилення значення економічних факторів для розвитку соціальної сфери. Цю реальність відтворює поява таких термінів, як економіка освіти, науки, культури, спорту та інших соціальних підсфер, розвиток яких потребує масштабнішого і різноманітнішого економічного забезпечення. Економіка дедалі ширше та інтенсивніше виходить за межі матеріального забезпечення фізіологічних потреб людини, а мотиви економічної дії — поза економічні цілі. Подібні мотиви — це продукт функціонування суспільної спільноти, а не уподобання конкретного індивіда.

У процесі забезпечення соціального прогресу постає завдання здійснити розробку проблеми взаємозв'язку таких понять, як громадянське суспільство, суспільний побут і процес соціалізації і розвитку особистості. При цьому необхідно зауважити на важливість ролі у цьому процесі відносин власності, оскільки саме вона дає змогу людині, на відміну від фізичного існування "я", стати громадянським "я", а отже, й елементом громадянського суспільства.

Існує шість сфер життєдіяльності людини, що тісно переплетені між собою, проте кожна має власну структуру, свій центр "обертання", свій закон розвитку: продуктивні сили, екологія людини, ідеологічна, політична, соціальна та економічна сфери. І хоча кожна з них цілісна структурно та функціонально, проте перебуває у стані активної взаємодії з будь-якою

іншою. Провідну роль у цій взаємодії відіграє та сфера, яка на даному етапі розвивається найдинамічніше. До неї і пристосовуються всі інші сфери. Саме переплетіння економічної і соціальної сфер стає особливо важливим з посиленням соціальної орієнтованості економіки, необхідність в якій породжується потребами самої економіки у висококваліфікованих, високоосвічених і досить забезпечених матеріально спеціалістах, а також потребою у додержанні соціальної стабільності суспільства.

Для того щоб соціальна сфера дістала розвитку, що відповідає переходу до соціально орієнтованої економіки, і була здатна своєчасно та оперативно реагувати на споживчий попит, який надто швидко змінюється в умовах НТР, виділення коштів на її розвиток повинно здійснюватися не тільки суспільством, але й за рахунок індивідуальних переваг. Проте допоки рівень оплати праці в Україні залишатиметься надзвичайно низьким, доки більша частина створеного національного доходу концентруватиметься у руках олігархічної верхівки та держави, повнокровний розвиток соціальної сфери неможливий. Ступінь неадекватності розвитку соціальної сфери самим соціальним потребам за таких умов зростає.

На сучасному етапі в Україні у зв'язку із здійсненням процесів капіталізації національної економічної системи, що виявилось у:

1) тотальній приватизації кланово-номенклатурною верхівкою створеного працею багатьох поколінь національного багатства;

2) деградації основної продуктивної сили (людини) та соціальної сфери з позбавленням переважної більшості населення основних гарантованих конституцією прав на безоплатне отримання послуг охорони здоров'я, безоплатну освіту, зокрема вищу та середню, оскільки остання за кількістю грошових внесків фактично перетворюється на платну;

3) руйнуванні раціональних елементів державного регулювання економіки та соціальної сфери економіки;

4) переході до нераціональних соціальних дій, що відповідають архаїчним формам капіталізму із властивою йому байдужістю до технологічного укладу економіки, орієнтацією не на створення нових джерел збагачення, а переважно розподіл уже створеного, нехтуванням соціальними інтересами суспільства.

Тому важливо не тільки не допустити повторення традиційних вад капіталізму: макроекономічної нестабільності, соціальної диференціації суспільства за доходами і добробутом тощо, але й уникнути на перехідному етапі утворення нових.

Не випадково на конференції ООН з проблем майбутнього розвитку цивілізації (1992 р.) Традиційну ринкову систему економіки, основу якої становить приватна власність, визнано глухим кутом, що загрожує існуванню людства. Проте, слід зазначити, що на сучасному етапі це поняття скоріше існує як термін наукової літератури, особливо західної, яким користуються для протиставлення високоефективної економіки розвинутих країн на

відміну від затратної адміністративно-командної економіки, а також застосовується щодо капіталізму минулих століть.

Це пов'язано з тим, що ринкова економіка, ринок перейшли до більш розвинутих форм існування, заснованих на оптимальному поєднанні ринкових важелів саморегулювання економіки з державним регулюванням. Неможливість існування ринкової економіки у чистому вигляді виявили кризи 30-х років у Європі і особливо – у США, що виникли внаслідок неспроможності ринкового механізму здійснювати саморегулювання економіки, рівномірно розвивати продуктивні сили, народне господарство загалом, долати монополізм в економіці, забезпечувати соціальні потреби всіх верств і прошарків населення. Цікаво, що з часом ринкова економіка потребує створення необхідних передумов для збереження і забезпечення конкуренції, щоб ефективно розподілялись ресурси.

Ринкова економіка нездатна вирішувати у загальнонаціональному масштабі проблеми фундаментальних наукових досліджень, що за своїм значенням у довгостроковому плані забезпечують розвиток НТП на основі створення і використання найновіших видів енергії, космічного простору, відвертати екологічні кризи. Це не означає, що використання ринкових регуляторів стосовно згаданих сфер зайве, але вони повинні використовуватися в органічній єдності з державним і недержавним регулюванням.

Асиметричність ринкової економіки постає основою соціальних суперечностей внаслідок гіпертрофованої диференціації доходів населення, суспільної нерівності людей, поділу суспільства на антагоністичні частини: багатих і бідних, виникнення на цьому ґрунті соціальної напруги та трудових і соціальних конфліктів, що несуть у собі загрозу соціального вибуху у зв'язку з порушенням норм справедливості.

9.3. Соціальні суперечності економіки України та шляхи їх розв'язання

Після майже десятирічної спроби здійснення ринкових перетворень можна констатувати, що в Україні до цього часу відсутня чітко сформульована соціальна складова її економічної політики, оскільки з самого початку перетворень реформатори відмовилися від необхідності паралельного пошуку нових критеріїв і механізмів соціалізації загальноекономічного розвитку у марному прагненні забезпечити швидкість реформ, натомість швидкість була забезпечена переважно щодо трансформаційних перетворень власності на користь окремого прошарку населення, що досить рельєфно підкреслило цілі та наслідки такої політики. Відтак у 90-і роки відбулося надзвичайне зниження життєвого рівня народу, різке розшарування за рівнем доходів та способом життя, скорочення біологічно необхідного рівня споживання продуктів харчування, не кажучи вже про одяг і взуття, можливість оплати за житло та інші комунальні

послуги, медичне обслуговування, що невідомо з якими намірами було перетворено переважно на платне, більшою частиною населення, яке опинилося у порівняно гіршому становищі, ніж до реформ. Ці процеси наростали паралельно із скороченням сфери реальної економіки, досить згадати, що за цей час було ліквідовано 15 млн. робочих місць, зниження зазнав технологічний і технічний рівні виробництва, що супроводжувалося падінням продуктивності праці і далішим поширенням безробіття, відтоком працездатної і кваліфікованої робочої сили до нематеріальної сфери виробництва – переважно вуличної торгівлі. Спрямованого нищення зазнали сфери фундаментальних та прикладних наук шляхом зменшення обсягів їх робіт і чисельності науковців, що не відповідає прогресивному напрямку скорочення чисельності працівників матеріального виробництва із зростанням продуктивності праці, що вимагає використання досягнень нтп на основі запровадження наукових розробок.

Один із важливих чинників нинішньої глибокої кризи української економіки полягає у тому, що була здійснена спроба переходу до ринку за допомогою лібералізації цін, а не шляхом забезпечення демократичних свобод у суспільстві та послідовних інституційних змін економічного середовища з використанням у процесі реформ лібералізації цін. Серед такої необхідності інституційних змін основними слід вважати:

- 1) забезпечення правового порядку стосовно основної маси населення включно з проведенням антимонопольної політики;
- 2) перетворення відносин власності;
- 3) забезпечення конкуренції і такої важливої її передумови, як свобода економічної діяльності із створенням рівних можливостей;
- 4) розбудова інфраструктури ринку;
- 5) реформування грошової, фінансової і банківської діяльності;
- 6) проведення інвестиційної та структурної політики;
- 7) створення сприятливих умов для розвитку підприємництва;
- 8) проведення справедливого розподілу доходів.

Удосконалення інституційної політики передбачає використання і таких інструментів, як індикативне планування і соціальні програми.

В економіці України до цього часу не існує умов для створення середнього класу (соціальні верстви і прошарки, проміжні між двома основними класами: робітників і капіталістів) як основи запровадження демократичних перетворень суспільства та реформування економіки, існування ж привілейованого прошарку підприємців не вирішує справи, підриває конкуренцію, сприяє продовженню існування монополізації економіки, в той час як соціалізація ринку передбачає розширення та активізацію рівноправної участі в ньому та у його регулюванні всього працездатного населення – натомість маємо збереження відчуження громадян від засобів виробництва, управління ринковими змінами, організації економіки, процесів приватизації, таке відчуження набуває тотального характеру і звужує соціальну базу реформування за рахунок

усунення підприємливих груп населення, обмежує їх свободу щодо вибору контактів, інформації, форм господарювання. Отже, за цим напрямом державою не забезпечені відповідні інституційні заходи щодо обмеження нерівності і забезпечення всім громадянам повної економічної свободи, рівних можливостей для досягнення успіху незалежно від дружніх, сімейних і кланових зв'язків.

На сучасному етапі в українському суспільстві лише частково виявляє себе як середній клас колишня партгоспноменклатура середнього рівня, яка певним чином адаптувалася до ринкових умов і спробувала реалізувати свої капіталістичні потенції, чиновники середнього рангу, власники середніх за розміром підприємств та нижчий прошарок вищої групи капіталістів, проте слід зауважити, що такий середній клас не залучає найбільш освічену та кваліфіковану групу населення, оскільки в Україні вона за соціальними умовами існування перебуває переважно за межею бідності або на рівні мінімального забезпечення.

Нагромадження подібних ентальпійних явищ у соціальній сфері української економіки становить загрозу виникнення катастрофічних соціальних вибухів. Небезпечним наслідком нехтування соціальною складовою економічних перетворень є деградація виробничої сфери, втрата кваліфікації та ділових якостей основною масою працівників, усунення від наукової праці та процесу перетворення економіки інтелектуальної еліти суспільства. Нищення продуктивних сил без створення відповідних інституційних умов для забезпечення рівних економічних можливостей громадянам в Україні поєднувалося з такими традиційними методами командної економіки, як обмеження демократичних інститутів, недосконале законодавство, свідомо керована криміналізація суспільства з метою налагодження специфічного контролю за приватною діяльністю та організація молодіжної злочинності. Таким чином, податковий та кримінальний тиск, номенклатурне підприємництво, яке охопила нині третя хвиля перерозподілу розподіленого державного майна, створили надто ризиковане середовище для здійснення у країні будь-якої економічної діяльності, що, як відомо, потерпає від корумпованості чиновництва, яке володіє монопольним правом дозволяти або забороняти відкривати свою справу і створювати робочі місця – тобто створює перешкоди за основним напрямом соціального забезпечення населення. За своєю сутністю це відповідає порушенню висхідної мети економічної діяльності людини, якою є створення економічних благ для поліпшення умов життя.

Натомість у суспільстві утворилося соціальне дно з числа тих, хто залишився без роботи і без житла, а іноді і без документів внаслідок недосконалості законодавства або недотримання його виконання щодо обмеження шахрайства і афер у сфері економіки. Загальна чисельність таких людей за різними оцінками становить 10% міського населення, проте насправді їх значно більше з врахуванням такого ж контингенту сільського населення. Таким людям відмовляють у наданні медичних послуг, смітники –

джерело їх доходів, вони на вулицях живуть, на вулицях і вмирають. Безробіття, бідність стали причиною десоціалізації сімей і виникнення на цій основі дитячої безпритульності. Ці явища існують на тлі байдужого ставлення до них суспільства і жорстокого ставлення влади, що свідчить про бездуховність і фашизацію свідомості суспільства.

У соціальній політиці з точки зору функціонування економічної системи, як відомо, концентруються цілі економічного зростання і одночасно соціальна політика є фактором його забезпечення, якщо ж функціонування економіки не супроводжується підвищенням добробуту, то втрачаються стимули до ефективної економічної діяльності.

Нерозвиненість ринкових форм сучасного економічного середовища України постає серйозною суперечністю, розв'язання якої так чи інакше пов'язане з необхідністю забезпечення у ньому конкуренції серед товаровиробників, галузей та обмеження монопольної діяльності, що потребує відповідної державної політики.

9.4 Механізм соціальної координації

Соціальна координація є однією з форм прояву процесу регулювання економіки взагалі, їй притаманні як властивості останнього, так і певна специфіка, зумовлена специфічністю її цілей таких як – забезпечення соціальної стабільності та соціального прогресу.

механізм соціальної координації не має жорстких просторових і часових меж, а існує в руслі соціальної політики держави як комплекс заходів щодо підвищення рівня матеріального та духовного добробуту суспільства.

Соціальні проблеми пронизують всі сфери життя суспільства, і одночасно обов'язковою умовою розвитку соціальної політики є функціонування всіх інших сфер, оскільки в них продукуються матеріальні, духовні блага і цінності, реалізуються функції політичної системи суспільства тощо. У державній політиці взагалі та в соціальній політиці як її частині соціальна координація постає як фактор зміцнення і підтримки стабільності суспільних відносин і процесів, їх відповідної рівноваги. Проведення цілеспрямованої та послідовної соціальної політики, застосування дієвих важелів соціального регулювання є необхідною умовою збереження держави як суспільної системи.

Соціальна координація передбачає всебічне використання сукупної робочої сили, захист її від безробіття, тобто повинна гарантувати таке співвідношення між рівнем заробітної плати та допомоги безробітним, яке б стимулювало останніх на підвищення свого професійно-кваліфікованого рівня (у разі потреби – на отримання нової професії) та ефективний пошук місця роботи.

У сфері заробітної плати та формування доходів соціальна координація зорієнтована на виконання всіх основних функцій (відтворювальної,

стимулюючої і розподільчої), а також на оптимальне співвідношення між доходами, отриманими як заробітна плата, та іншими видами доходу (процентів від вкладів, дивідендів), у структурі заробітної плати повинен чітко бути диференційованим її рівень залежно від кваліфікації трудівників та умов праці.

Механізм соціальної координації постає вирішальним фактором щодо забезпечення добробуту громадян країни, визначення структури збалансування неминучої соціальної нерівності пошуками справедливості з врівноваженням індивідуалізму процесами солідарності, формування у суспільстві демократичних засад розвитку, рівних умов громадян для участі в економічній діяльності, а також досягнення соціальної стабільності та соціального миру (згоди) у суспільстві.

Визначальна роль в процесі соціальної координації належить державі, тому правомірним буде визначення, що механізм соціальної координації як складовий елемент загального соціального регулювання залучає систему соціально-економічних заходів держави, за допомогою яких вона впливає у визначеному напрямі на динаміку рівня та якості життя населення, а також на суспільну свідомість.

Загальна мета соціальної координації – оптимізація відповідності результатів економічної діяльності соціальним цілям суспільства.

Важливою особливістю такої координації є те, що вона переважно має справу з механізмом розподілу, перерозподілу і споживання благ – в першу чергу національного доходу – в основному через бюджетну систему країни і таким чином безпосередньо пов'язана з фінансово-бюджетною політикою держави: податковою політикою та політикою доходів населення держави, за допомогою яких здійснюються фінансування соціальної інфраструктури, виплати соціальних трансфертів, а також раціоналізація структури і динаміки доходів різних прошарків населення тощо.

Специфічна складність процесу соціальної координації полягає в практичній неосяжності його впливу та практичній складності передбачити всі можливі наслідки в довгостроковому періоді. По-суті, всі більш або менш значимі питання можуть бути – прямо чи опосередковано – віднесені до соціальної сфери, а тому і до проблеми соціального регулювання.

Обсяг, напрями і методи державної координації соціальних процесів суттєво залежать від вибору тієї чи іншої соціально-економічної моделі. Відсутність ясної мети неминуче прирікає соціальну координацію як частину загального процесу соціального регулювання на непослідовність, робить їх малозрозумілими та неефективними.

За концепцією формування в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки, українська держава апіорі переймає на себе і турботу про створення умов для реалізації загальновизнаних прав людини на мінімальне споживання, а також працю, освіту, охорону здоров'я і соціальне забезпечення у випадках непрацевдатності та безробіття. Здійснення цих заходів є завжди вихідною основою соціального регулювання та його

координації, що повинні спиратися на державний механізм їх забезпечення та залучати заходи недержавного фінансування з розширенням повноважень у цій важливій сфері органів місцевого самоуправління.

Ключовим принципом механізму координації соціальної економіки є оптимальне розв'язання "вічної проблеми" за співвідношенням економічної ефективності та соціальної справедливості, проте соціальні складові, у тому числі освіта, розвиток науки, культури, забезпечення раціональної зайнятості населення та інші, в рівній мірі сприяють як зростанню економічної ефективності, так і утвердженню соціальної справедливості. І, навпаки, відмова від вирішення вказаних питань, примітивна економія на соціальних витратах не лише посилюють несправедливість у розподілі благ, але й неминуче призводять до зниження ефективності економіки.

Відповідно для підтримання паритету між економічною ефективністю та соціальною справедливістю головним у механізмі координації соціальної економіки на сучасному етапі повинно стати стимулювання економічної активності працездатної частини населення, створення передумов, за яких людина здатна своєю працею, ініціативою забезпечувати гідні умови життя для себе і своєї сім'ї. Це повною мірою відповідає як вимогам економічної ефективності, так і принципу соціальної справедливості.

Механізм соціальної координації повинен органічно поєднувати розв'язання завдань як специфічного для перехідної економіки короткострокового (тактичного), так і взагалі довгострокового (стратегічного) характеру:

1) збереження потенціалу ключових галузей соціальної сфери (освіти, науки медичного обслуговування), як основи проведення в майбутньому активної соціальної політики;

2) більш рівномірний розподіл тягаря трансформаційної кризи між різними групами населення, що неминуче потребує посилення з боку держави специфічного врівноваження доходів.

Довгостроковий стратегічний характер соціальної координації має бути спрямований на досягнення цілком визначених цілей, соціальна координація не може мати абстрактного характеру. Її успіх і дієвість залежить вирішальною мірою від врахування реалій часу та реальної економічної ситуації.

Важливим напрямом соціальної координації довго- та короткострокового характеру щодо працездатного населення має бути прийняття обґрунтованих рішень щодо забезпечення робочими місцями, розв'язання потребують проблеми гуманізації праці, її характеру і змісту, забезпечення гідних людини умов праці (максимальне усунення ручної праці за рахунок технологічного вдосконалення виробництва, а також санітарно-гігієнічних, естетичних, екологічних, належної техніки безпеки), піднесення технологічної і загальної культури виробництва, створення сприятливого соціально-психологічного клімату на підприємстві тощо. У зв'язку з

наявністю надомної праці, подвійної зайнятості та понаднормових робіт соціальна політика має формувати раціональні рішення з цих питань.

Соціальне регулювання та процеси координації щодо непрацевдатного населення полягають в його соціальному захисті, який передбачає обґрунтування рішень і вжиття державою (на центральному, регіональному і місцевому рівнях), профспілками комплексу соціально-економічних заходів, спрямованих на захист населення від безробіття і підвищення цін, знецінення трудових заощаджень та ін.

Важливою вимогою, що висувається перед соціальною координацією у перехідній економіці, є додержання принципу збереження у процесі руху суспільства до якісно нового стану соціальної рівноваги, що у сучасному цивілізованому суспільстві досягається проведенням політики щодо узгодження інтересів всіх верств населення. На сьогодні соціальна рівновага підтримується такими методами: у соціальній сфері — забезпеченням рівних соціальних прав, соціальної стабільності і рівня життя і доходів різних соціальних верств, локальними і глобальними механізмами захисту від обвалів ринку. В економічній сфері це — державне регулювання економіки, цін, доходів, сфери зайнятості, фінансування соціальної структури як загальнодержавної системи соціального відтворення і соціальних гарантій. Щодо політичної сфери, то тут важливе запровадження системи інституціональних механізмів забезпечення демократичних і соціальних прав громадян, у тому числі механізмів їх реального впливу на політику.

Виникнення та існування всіх складових соціальної координації та їх специфіка зумовлені головною функцією соціальної сфери — соціальним відтворенням людей як суб'єктів життєдіяльності, поновленням ресурсів для життєзабезпечення, а також побудовою соціальних інститутів.

Соціальна координація повинна виходити із того, що первинним елементом аналізу соціальної сфери, є поняття “потреба індивідуума (групи)”. Йому властиве характерна для соціальної сфери у цілому основна суперечність — між зростанням потребам суб'єктів і можливостями їх задоволення. Ця суперечність є ключовою у процесі саморозвитку, самореалізації кожного соціального суб'єкта. Її характер і спрямованість багато в чому детермінують процеси розвитку соціального регулювання і координації.

Важливими у соціальній діяльності особистості є ціннісні орієнтири, що втілюються в ідеалах, інтересах, спрямуваннях людей та визначають їх поведінку. Ціннісні орієнтири формуються в ході історичного процесу соціалізації людини і суспільства, закріплюються всією сукупністю життєвого досвіду. Сама система ціннісних орієнтирів має багаторівневу структуру, яка містить раціональний, емоційний і поведінський компоненти. Її вершину складають цінності, наближені до ідеалу.

У соціальній сфері діють два типи механізмів регулятивних впливів — спонтанний і свідомий. Суспільство на будь-якій стадії свого розвитку не

може абсолютно вивільнитися від стихійної регуляції, але співвідношення свідомого і стихійного буває різним.

Спонтанний механізм функціонування соціальної сфери виявляється у нерегульованому впливі складної і суперечливої сукупності факторів, умов на процеси відтворення населення, їх переплетіння, зіткнення. Ці впливи знаходять свій шлях як загальна тенденція, що має вірогідний характер (наприклад, демографічні процеси народжуваності, смертності, шлюбності).

Свідомі фактори пов'язані з цілеспрямованою соціальною діяльністю людей, яка здійснюється через специфічні суспільні інститути — систему органів та організацій, що забезпечують свідомий вплив на соціальну сферу з метою досягнення певних результатів. На соціальні процеси всіх рівнів суспільства впливають певним чином також політичні, громадські і релігійні організації.

Головною функцією соціальної сфери є функція соціального відтворення різних верств і груп населення як суб'єктів історичного процесу, а також їх всебічного життєзабезпечення. Ця функція — одна з найважливіших для буття суспільства. У ній виявляється необхідність реалізації генеральної потреби всього суспільства в підтримці свого існування і перспектив цілісності та історичного розвитку.

Відтворення соціальних суб'єктів являє собою процес еволюції всієї системи соціальних відносин. Вона охоплює всі прояви життя соціальної спільноти і виражається у безперервному функціонуванні соціальної структури, соціальних інститутів, соціальних норм і цінностей у межах конкретних економічних систем або певного історичного періоду. Циклічність відтворення поколінь людей втілює тенденції зміни соціальної системи, властиві конкретному етапу суспільного розвитку.

Одночасно з кількісним аспектом, що характеризує фізичне відтворення людей, соціальне відтворення як функція соціальної сфери має не менш важливий якісний зміст, пов'язаний з відтворенням певних соціальних якостей, необхідних людині для життя.

Специфіку процесу соціального відтворення характеризують похідні функції соціальної сфери. Можливі різні основи для виокремлення груп функцій. На нашу думку, специфіку соціального відтворення можна висвітлити такими з них: соціорегулятивною, соціоадаптивною, соціопродуктивною, соціокультурною, соціодинамічною і соціозахисною функціями.

Соціорегулятивна функція регламентує основні показники соціальної діяльності і відносини суб'єктів, спрямовані на підвищення ефективності використання потенціалу соціальної сфери. Її подальший розвиток може бути представлений системою норм, етичних цінностей, що виступають реальною основою макросоціального процесу зміни моделі поведінки окремої людини і цілих груп, а також регулювальником їх соціальної діяльності.

Соціоадаптивна функція регулює і сприяє досягненню узгодженості дії людей у суспільстві, стимулює діяльність індивідуумів і соціальних груп,

спрямовану на ефективнішу реалізацію потенціалу кожного, і вимірюється показниками, що характеризують стимули до ефективної соціальної діяльності людини.

Соціопродуктивна функція регулює і дає можливість задовольнити всі потреби людей, необхідні для відтворення соціального організму в його цілісності, якості на всіх структурних рівнях суспільства. Ця функція описується системою об'єктивних і суб'єктивних, а також нормативних і реальних показників, що характеризують забезпеченість населення продуктами споживання і послугами.

Соціокультурна функція регулює процеси залучення людини і різних соціальних груп до духовних складових відтворення, засвоєння соціально-етичного потенціалу суспільства, забезпечує узгодження ціннісних орієнтацій та інтересів різних суб'єктів, соціальну активність людей і може характеризуватися показниками успішності соціалізації індивідуума, необхідністю конкретних соціальних структур, мірою узгодженості інтересів певних груп населення та ефективності соціальної політики, ступенем залучення їх до суспільних перетворень.

Соціодинамічна функція пов'язана з підвищенням якості життя населення, регулюванням та забезпеченням творчого, динамічного характеру практики на основі вдосконалення самих суб'єктів життєдіяльності, розширення потенціалу соціальної сфери і характеризується системою показників соціальної мобільності у суспільстві.

Соціозахисна функція регулює та забезпечує соціальні гарантії і права, соціальну допомогу і підтримку непрацездатним і малозабезпеченим членам суспільства і відтворюється системою показників, що визначають ступінь соціальної захищеності населення (прожитковий мінімум, чисельність населення, що перебуває за межею бідності, кількість та якість безкоштовних послуг, що забезпечують задоволення життєво важливих потреб суб'єктів соціальної сфери).

Наведена класифікація не виключає виокремлення й інших функцій, що свідчить про багатогранність і складність соціальної координації. Основою можуть служити конкретні потреби суб'єктів соціального життя або конкретні функції кожного її компонента, що носять доцільний характер.

Крім викладеного, слід зауважити, що розрізняють координацію і субординацію функцій. Так, функції таких компонентів соціальної сфери, як охорона здоров'я та освіта, узгоджуються по горизонталі, тобто координуються. Субординація функцій вказує на особливе місце і неоднакове значення кожного з компонентів у здійсненні функцій системи, на те, що конкретна система інтегрує функції своїх компонентів і сама виконує певну роль в іншій, більшій за обсягом системі, компонентом якої вона є. З погляду функціональної субординації соціальна сфера виконує щодо суспільства функцію відтворення людини, а такі компоненти, як навчання, виховання, медичне обслуговування тощо, нібито підпорядковані цій головній функції системи.

Зневага до регулювання та координації соціальних проблем на нинішньому етапі перехідного періоду може призвести до значних витрат у перспективі, соціальних конфліктів. Необхідність якомога оперативніших реформ соціальної сфери зумовлюється також зміною базового принципу організації суспільства. Потрібна адаптація соціального комплексу України до нових економічних умов з урахуванням історичних традицій, особливостей культури, суспільної свідомості, психології та життєвого устрою.

Ринок з його неминучістю вимагає звернення до нових форм і методів виробництва і розподілу послуг, передбачає економний порядок витрачання державних коштів для забезпечення гарантованого обсягу соціальних послуг населенню, раціоналізацію мережі установ соціальної сфери, часткову оплату послуг споживачами. Необхідність трансформації соціальної сфери пов'язана з децентралізацією на основі підвищення ролі регіональних і місцевих органів влади у розв'язанні соціальних проблем, регулюванні діяльності підприємств соціальної сфери.

Шведська модель соціально-економічно розвитку серед загального різноманіття ринкових систем постала як найбільш демократична форма економічного і соціального розвитку регульованої ринкової економіки, як система соціального партнерства, що базується на плюралізмі форм власності (приватна, колективна включно з власністю профспілок, державна), високому рівні суспільної і політичної демократії, економічної влади та соціалізації сфери розподілу.

Формування соціального партнерства у Швеції розпочалося у 1938 р. укладанням угоди між союзом підприємців і Федеральною організацією шведських профспілок про ведення тарифних переговорів, внаслідок чого союзи підприємців дістали свободу дій у сфері виробництва, а держава втратила право активно втручатися у процес функціонування недержавного сектору економіки. У сфері розподілу було запроваджено зрівняльну політику регулювання заробітної плати і відповідну фіскальну політику держави з огляду на неможливість покладатися у сфері перерозподілу економічного продукту на механізми ринку, така політика ґрунтувалася на положенні щодо визнання соціального значення діяльності людини, тому було запроваджено диференціювання заробітної плати залежно від видів праці з одночасним вирівнюванням платні за рівну працю на всіх підприємствах різних галузей народного господарства і недопущенням різких розбіжностей в оплаті праці кваліфікованих і некваліфікованих трудівників, чоловіків і жінок.

Для залучення працівників в управління з 1946 р. у Швеції на більшості підприємств існували виробничі комітети з консультативними функціями, а в 1972 р. було прийнято закон про представництво робітників і службовців в управлінні підприємствами, з 1977 р. у Швеції діє закон про спільну участь працівників в управлінні підприємством – все це є позитивними змінами, які свідчать про формування елементів досконалішого суспільного

господарського механізму, проте зберігається стан, за якого працівників усунуто від участі в управлінні макроекономічними процесами.

Соціалістичному принципу рівності відповідає фіскальна політика держави у Швеції, особливо щодо акумулювання необхідних засобів для фінансування держави загального добробуту з рівномірним розподілом багатства у країні із застосуванням низьких податків на прибутки і забезпеченням таким чином розвитку ефективної економіки інноваційного типу, і одночасне запровадження дієвої прогресивної шкали оподаткування високих індивідуальних доходів – від 35 до 85%.

За цієї економічної моделі проблеми працевлаштування всіх членів суспільства і запровадження ефективної системи соціального страхування стають одним із видів діяльності держави, яка з метою створення нових робочих місць розподіляє кошти на користь підприємств, здатних нарощувати потужності.

З 1976 р. почали формуватися фонди профспілок за допомогою механізму відрахування частини прибутків великих компаній на придбання акцій для працівників, колективний характер володіння якими забезпечує можливість розподіляти прибутки від акцій за різними фондами і таким чином виявляти певну соціалізацію власності на засоби виробництва. Дивіденди на такі акції використовуються і для додаткового фінансування системи соціального страхування і на створення нових робочих місць у промисловості.

І разом з тим шведська модель зорієнтована на плюралізм економічної влади і недопущення її концентрації в руках ні підприємців, ні профспілок.

Основними засадами формування шведського суспільства стали ідеї колективної солідарності різних прошарків і груп суспільства з врахуванням їх колективних і індивідуальних інтересів, забезпеченням соціальної, політичної згоди громадянського суспільства та його контролю за державою. Ідейно і методологічно це спирається на сполучення високих християнських ідеалів, філософське вчення І. Канта, низку положень марксистської філософії, праці Е. Бернштейна, представників фабіанського соціалізму, основоположники якого стверджували, що переростання капіталізму у соціалізм, створення суспільного сектора економіки відбувається за активного втручання держави в економіку, яка і постає головним знаряддям такого переростання, проте за умови плюралізму суспільного розвитку і форм власності.

По суті, економічна модель Швеції наближається до найдосконалішого типу економіки, відомої за всю історію розвитку сучасної цивілізації із запровадженням на практиці соціалізації держави, діяльність якої спрямована на досягнення високого рівня життя всього населення країни та його всебічну безпеку за такими напрямками:

1) забезпечення політичної, економічної і соціальної стабільності суспільства (недопущення і випередження виникнення соціальних конфліктів);

- 2) захист громадян від негативної дії механізму ринкової економіки;
- 3) справедливий перерозподіл доходів між різними соціальними верствами і групами через оподаткування;
- 4) високий рівень соціального добробуту і задоволення духовних потреб;
- 5) створення умов для розвитку особистості та її творчих здібностей;
- 6) соціальний захист громадян, які потребують допомоги за віком, станом здоров'я, соціальним станом тощо.

У недалекому майбутньому вірогідно буде вирішено питання щодо реалізації права на змістовну працю для кожної працездатної людини.

Підсумком діяльності соціально орієнтованої на розвиток людського капіталу, тобто людини, і політично стабільної держави, що залучає соціальне партнерство різних груп населення, стало відпрацювання таких "правил гри", коли праця та підприємництво стають соціально відповідальними, і розвиток яких надалі здійснюється вже за рахунок власного якісного вдосконалення. Такому рівню розвитку відповідає перетворення всього населення на середній клас, що відповідає ситуації в Швеції.

Порівняння шведської моделі з іншими західноєвропейськими дає змогу зробити висновки про наближення базових її характеристик і до германської концепції соціально орієнтованого ринкового господарства, і до ідей Євросоюзу щодо забезпечення Соціальної Європи, хоча і з певним переважанням останніх шведською економікою за рівнем соціальних стандартів, які в цілому у Скандинавських країнах перевищують європейські. Проте нині здійснюється зустрічний рух щодо удосконалення соціально-економічних доктрин розвитку Євросоюзу та країн Північної Європи, коли Євросоюз запроваджує соціальні зрушення для забезпечення меншої нерівності у доходах та відносної егалітарності, а Скандинавські країни зменшують перенавантаження державних бюджетів щодо соціальних витрат із традиційним для них збереженням високого рівня соціальних гарантій.

Запитання для самоперевірки

1. Якій існує механізм координації соціальної економіки і його роль у формуванні соціальної орієнтації економічної системи?
2. Які є інституційні основи координації соціальної економіки?
3. Які існують типи і форми соціальних інститутів та їх взаємодія?
4. Наведіть кратку сутність декларації ООН прав людини.
5. Яка різниця між поняття «соціальне страхування» та «соціальна допомога»?
6. Які існують суперечності ринкової економіки?
7. Які особливості ринкової трансформації економіки України та її напрями?
8. Які передумови формування середнього класу?

Рекомендована література

1. Єременко В. Г. Соціальна економіка: навч. посіб. / В. Г. Єременко. – Видання друге, адаптоване й доповнене. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату, 2003. — С. 182—194.
2. Національна економіка: навч. посіб./ А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.Л. Желюк, Т.М. Попович. – К.: Знання, 2012. — С. 72—86.
3. Національна економіка: навч. посіб. / В.І. Мельникова, О.П. Мельникова, Т.В. Сідлярчук, І.Ю. Тур, Г.М. Шведова. – 2-ге вид.– К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 205–223.
4. Соціальна економіка: навч. посіб. / Кол. авт. О.О. Беляєв, М.І. Диба, В.І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2005.— С. 81—106.

ТЕМА 10 СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ РОЛЬ В СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

10.1 Соціальна політика: суть, основні принципи

10.2. Цілі і пріоритети соціальної політики

10.3 Концепція сталого розвитку як основна теорія соціальної політики в умовах глобалізації

10.1 Соціальна політика: суть, основні принципи

Соціальна політика є одним з найважливіших напрямів державного регулювання економіки. Вона органічна частина внутрішньої політики держави, направлена на забезпечення добробуту і всебічного розвитку його громадян і суспільства загалом. Значення соціальної політики визначається її впливом на процеси відтворювання робочої сили, підвищення продуктивності труда, освітнього і кваліфікаційного рівня трудових ресурсів, на рівень науково-технічного розвитку продуктивних сил, на культурне і духовне життя суспільства. Соціальна політика, направлена на поліпшення умов труда і побуту, розвиток фізкультури і спорту, дає зниження захворюваності і тим самим надає відчутний вплив на скорочення економічних втрат у виробництві. Внаслідок розвитку таких систем соціальної сфери, як громадське харчування, дошкільне освіта, звільняється частина населення з сфери домашнього господарства, підвищується зайнятість в суспільному виробництві. Наука і наукове забезпечення, визначальні перспективи економічного розвитку країни в епоху НТП, також є частиною соціальної сфери і їх розвиток і ефективність регулюються в рамках соціальної політики. Соціальна сфера не тільки регулює процеси зайнятості населення, але і є безпосередньо місцем застосування праці і забезпечує роботою мільйони людей в країні. Такі галузі соціального комплексу, як охорона здоров'я, освіта, торгівля, житлово-комунальне господарство і інші, забезпечують робочими місцями до 20% економічно

активного населення, а в економічно розвинених країнах в сфері послуг зайнято до 70% всіх працюючих. Значущість соціальної сфери велика не тільки завдяки її величезному впливу на економіку.

Головне її призначення повне задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб, формування всебічно і гармонійно розвинених членів суспільства. Це і є стратегічна і вища мета розвитку будь-якої цивілізованої держави.

Основними завданнями соціальної політики держави є:

- Гармонізація суспільних відносин, узгодження інтересів і потреб окремих груп населення з довготривалими інтересами суспільства, стабілізація суспільно-політичної системи.

- Створення умов для підвищення матеріального добробуту громадян, формування економічних стимулів для участі в суспільному виробництві, забезпечення рівності соціальних можливостей для досягнення нормального рівня життя.

- Забезпечення соціального захисту всіх громадян і їх основних гарантованих державою соціально-економічних прав, в тому числі підтримка малозабезпечених і слабозахищених груп населення.

- Забезпечення раціональної зайнятості в суспільстві.

- Зниження рівня криміналізації в суспільстві.

- Розвиток галузей соціального комплексу, таких, як освіта, охорона здоров'я, наука, культура, житлово-комунальне господарство і т.д.

- Забезпечення екологічної безпеки країни. Соціальна політика є найважливішою сферою діяльності будь-якої держави і в цій області накопичений значний досвід.

Сучасні моделі соціальної політики відрізняються по мірі втручання держави в соціально-економічну сферу суспільства, по мірі соціальної захищеності громадян, по рівню забезпеченості свободи соціального вибору у різних верств населення, по впливу соціальних процесів на економічний розвиток країни.

Найбільш нам знайома по недавньому минулому патерналістська соціалістична модель. Основні її характеристики — це всебічна відповідальність держави за соціально-економічне становище своїх громадян, державна монополія в області виробництва і розподіли суспільних товарів і послуг, необхідних населенню, почуття соціальної захищеності, соціальної стабільності, лояльність громадян по відношенню до держави. При всіх позитивних якостях ця система, володіючи низькою економічною ефективністю, не в змозі забезпечити високий рівень добробуту всіх громадян, тому для неї також характерна система соціальних пільг і привілеїв для бюрократичної еліти і низький рівень забезпеченості і ліміти соціальних благ для основної маси населення. У умовах даної моделі також дуже висока залежність індивіда від держави, формується ідеологія утриманства, втрачається ініціатива, і в кінцевому результаті обмежується соціальна

свобода. Повільний розвиток ринкових відносин в галузях соціальної сфери зумовлює слабку зацікавленість в результатах праці її працівників, низьку орієнтацію на споживача, практичну відсутність захисту прав споживачів. Методи проведення соціальної політики різноманітні від адміністративних, економічних до прямого насильства.

Шведська модель соціальної політики характеризується дуже великою відповідальністю і високим рівнем регулювання державою соціальної сфери. Іноді її називають «шведський соціалізм». Вона забезпечує високий ступінь соціальної захищеності громадян, але через властиву для всіх надзвичайно централізованих систем уніфікацію в соціальній сфері, обмеженості свободи вибору для споживачів не користується широким поширенням і популярністю, оскільки це розцінюється як дуже істотні недоліки в системі західної демократії. Для шведської моделі також характерний високий податковий тиск на підприємництво і населення, що також не особливо привабливо для інших країн.

Модель «держави добробуту» є типовою ринковою моделлю з високим рівнем регулювання соціальної сфери. Держава, маючи пріоритетом ринкове господарство, бере на себе функцію забезпечення соціальної стабільності громадян, забезпечує широкий спектр соціальних послуг, які ринок забезпечити не може. У «державі добробуту» високий рівень витрат на соціальні потреби, високі соціальні мінімальні стандарти, часто вони наближені до середніх показників по країні.

Модель соціально-орієнтованого ринкового господарства, основоположником якої базується на принципах вільної конкуренції, вільного вибору предметів споживання, свободи розкриття і процвітання особистості. При безумовному пріоритеті економічної свободи ринку ця модель характеризується також високим ступенем захищеності громадян, яка забезпечується за допомогою державного втручання через перерозподіл благ, податкову політику, правове забезпечення і т.д. В цій моделі діє ціла система соціальних амортизаторів, що забезпечує рівень життя не нижче за межу бідності. При цьому держава задачі, які можуть вирішити самі громадяни, на себе не бере.

Ринкова модель відрізняється найбільшою соціальною жорсткістю. Як основний принцип тут діє пріоритет ринкових методів регулювання соціальної сфери перед методами прямого державного втручання. Вона характеризується роздержавленням соціальної сфери, зведенням до мінімуму державних субсидій і дотацій і розширенням ринкових інструментаріїв в функціонуванні.

У Україні при стратегічній орієнтації на соціальне ринкове господарство в цей час домінує ринкова модель. Різкий перехід від патерналістської соціалістичної моделі до ринкової, від масового соціального захисту і підтримки і розгалуженої мережі безкоштовних установ соціальної сфери до ринкових методів дає дуже різкий контраст, хворобливо переноситься населенням. До того ж ці моделі і ідеологічно чужі один одному, оскільки в

основі одній колективізм, а інший індивідуалізм. Більш м'які моделі «держави добробуту» і «соціального ринкового господарства» безумовно полегшили б перехід до ринкових відносин, але умови глибокої економічної кризи різко обмежують такі можливості.

З цієї причини не завжди вдається реалізувати і проголошені принципи соціальної політики, наприклад такі, як створення умов для підтримки прийняттого рівня добробуту, соціальна захищеність в екстремальних ситуаціях, гарантованість прожиткового мінімуму у вигляді мінімальної зарплати і мінімальної пенсії. До основних принципів української соціальної політики також відносяться підтримка за рахунок державних коштів тільки слабо захищених груп населення, їх адресна підтримка; підвищення обґрунтованості пільг, що надаються, переваг і привілеїв, перенесення центра важкості за змістом соціальної сфери на місцевий рівень влади; надання громадськості результатів соціальних перетворень, що проводяться; державний і суспільний контроль в соціальній сфері і ін.

При здійсненні економічних реформ держава повинна оцінювати їх наслідки для всього населення, провести зважену реалістичну соціальну політику.

Індикатори, що використовуються в соціальній політиці. Для визначення ефективності соціальної політики використовуються різні індикатори. Так, як найважливіший міжнародний індикатор якості життя застосовується індекс розвитку людського потенціалу, який розраховується на основі трьох показників: очікуваної тривалості життя, рівня освіти і рівня життя, що вимірюється на базі реального ВВП на душу населення. По цьому показнику Україна займає 86-е місце в світі.

На сучасному етапі перехідної економіки також використовуються:

- показники рівня життя (децильний коефіцієнт диференціації доходів, індекс концентрації доходів населення (індекс Джіні), поріг бідності і багатства, коефіцієнт соціальної стратифікації населення, міра задоволення потреб, структура прибутків і витрат і ін.);
- мінімальні державні стандарти (прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата і т.д.);
- соціально-демографічні показники (тривалість життя, динаміка захворюваності, народжуваності, смертності);
- показники економічної активності населення (співвідношення зайнятих в різних секторах економіки, рівень зайнятості і безробіття, самозайнятість, міграція населення і її причини, міграція інтелектуалів);
- показники соціальної напруженості (участь в політичних заходах, страйках, поріг безробіття, динаміка злочинності, корупція і т.д.);
- показники розвитку соціальної сфери (рівень бюджетної забезпеченості регіону, частка державних і комерційних структур, позабюджетні соціальні фонди, співвідношення платних, пільгових і безкоштовних послуг і т.д.);

- частка витрат на екологію в ВВП.

Оцінюючи соціально-економічну ситуацію в Україні за допомогою названих індикаторів, можна зробити висновок про те, що курс реформ, що проводиться, не супроводився чітко певною соціальною політикою. Держава по суті припинила контролювати найважливіші соціальні процеси. Замість цього час від часу ухвалювалися кон'юнктурні популістське рішення, які лише посилювали недовір'я до влади і до перетворень, що проводяться нею.

Соціально не обґрунтований курс реформ і ослаблення державного регулювання економіки обернулися найтяжчий кризою всієї соціальної сфери. Соціальна ціна реформ виявилася дуже високою для більшості населення України, яка понесла величезні, багато в чому непоправні втрати.

Різко знизився індекс людського розвитку (ІЛР): Якщо в 1991 р. по ІЧР Україна знаходилася на 32-м місці серед 175 країн світу, то в 1995 р. перемістилася на 95-е місце. На оцінний показник ІЧР значною мірою впливає величина прибутків на душу населення, Оскільки біля 50% загального обсягу виробництва доводиться на тіньову економіку і значна частина цієї діяльності не включається в офіційні показники ВВП, то реальне падіння життєвого рівня може бути значно меншим в порівнянні з офіційними даними. Однак фізичні показники якості життя, зокрема ті, які пов'язані з охороною здоров'я і демографічною ситуацією, свідчать про значне збільшення кількості людей, які живуть в бідності.

Витрати на соціальний захист населення в бюджеті мають тенденцію до пониження. Так, в 2000 р. в порівнянні з 1992 р. витрати на соціальний захист населення в Зведеному бюджеті України поменшали в 1,5 рази.

Протягом 1998-2000 рр. внаслідок економічної кризи панувала тенденція зниження життєвого рівня населення, про що свідчить зниження середньомісячної заробітної плати (в доларовому еквіваленті) працівників, зайнятих в галузях економіки (з 62,4 дол. До 42,3 дол.). Лише в 2001 р. середньомісячна заробітна плата в середньому по галузях економіки підвищилася в порівнянні з двома попередніми роками до 57,9 дол. Однак рівня 1998 р. так і не було досягнуто. При цьому майже Повністю втрачена залежність заробітку від кількості і якості затраченого труда.

За роки реформ посилилася нерівність в розподілі прибутків. У допербудовний час Україна (як і Білорусія) серед інших республік колишнього Радянського Союзу мали найбільш рівномірний розподіл прибутків по оцінному коефіцієнту Джінні. Цей показник нерівномірності прибутків становив 22 (по СРСР — 26). Прибутки 10% найбільш багатих людей України були в 3,9 рази вище, ніж прибутки 10% найбідніших людей (в порівнянні з 5,7 для Радянського Союзу загалом). За даними Світового банку, в 1999 р. ці показники для України близькі до показників країн з ринковою економікою. Так, коефіцієнт Джінні рівний 38. (Для порівняння: коефіцієнт Джінні у Франції — 33, США — 40, Швеції — 25).

Погіршилися також інші соціальні індикатори України. Зокрема, це торкається такого важливого соціального показника, як масштаби бідності.

Як критерій бідності використовується офіційний показник кордону малозабезпеченості, який розраховується Міністерством труда і соціальної політики України. У 2000 р. гранична вартість малозабезпеченості для непрацездатного населення становила 156,4 грн. 2 (в доларовому еквіваленті — 29 дол. на місяць, або трохи менше 1 дол. в день). Згідно з критерієм кордону бідності, встановленим Світовим банком для країн з перехідною економікою, вона повинна становити 4 дол. в день. Більшість населення України знаходиться нижче за кордон малозабезпеченості. У той же час неувало збагатився обмежений верхній соціальний прошарок за рахунок (на перших порах) спекулятивного перепродажу державних товарних ресурсів, експортно-імпортних акцій з отриманням валютної виручки не державою, а конкретними юридичними і фізичними особами, причетними до зовнішньоторговельних операцій, «приватизації» держмайна, а також валютно-фінансових і банківсько-кредитних махінацій, що неймовірно розширилися.

Загострилася ситуація на ринку труда. У 2000 р. чисельність не зайнятих трудовою діяльністю громадян, які перебувають на обліку в державній службі зайнятості, становила 2,7 млн. людина (4,2% загальних кількості зайнятих в народному господарстві). Однак фактично вона вище, оскільки значна частина працездатного населення знаходиться у відпустках без змісту або працює неповний робочий тиждень.

Наслідком приватизації і інфляції стала деформована соціальна структура суспільства. Сталися розпад і декваліфікація робочого класу і науково-технічної інтелігенції. Виник новий вузький прошарок людей — клани (приблизно 7% загальної чисельності населення), які здійснили перерозподіл суспільного багатства на свою користь.

За роки незалежність в Україні різко погіршилася демографічна ситуація. Якщо в 1990 р. коефіцієнт природного приросту на 1000 готівкових населення становив 0,6, в тому числі в міських поселеннях — 2,5, а в сільських (- 3,4), то в 2000 р. цей показник склав (- 7,5)», в тому числі в міських поселеннях і сільській місцевості — відповідно (- 6,5) і (- 9,7). Важливими чинниками скорочення чисельності населення є скорочення тривалості життя, зростання смертності і міграції населення.

У трансформаційний період ще більш загострилися екологічні проблеми, що пов'язано не тільки з наслідками чорнобильської катастрофи, але і з результатами сімдесятирічного ігнорування охорони природи (навколишнього середовища). За оцінками зарубіжних експертів, щорічні втрати України від неефективності і екологічно незваженого природокористування, забруднення середі складають від 15 до 20% її національного прибутку.

Таким чином, можна зробити очевидний висновок, що соціально-економічні наслідки реалізації утрируваної ліберально-монетаристської моделі ринкової трансформації для України виявилися неефективними.

На грані повного руйнування знаходяться практично всі галузі соціальної сфери освіта, охорона здоров'я, культура, громадський транспорт і ін. Їх хронічне недофінансування, надто низький рівень заробітної плати, матеріально-технічна незабезпеченість призвели до розвалу багатьох підприємств і систем життєзабезпечення, стоку кваліфікованих кадрів. Значно поменшала доступність соціальних послуг для основної маси населення внаслідок різкого розширення їх платності.

Не меншу небезпеку для України містить в собі загроза депопуляції в зв'язку з погіршенням всіх демографічних показників народжуваності, смертності, природного приросту, очікуваної тривалості життя.

У основі цих негативних процесів, що передбачають зниження репродуктивного потенціалу, погіршення генофонду, лежать не стільки чисто демографічні закономірності, скільки соціально-економічні чинники.

10.2 Цілі і пріоритети соціальної політики

Для подолання соціальної кризи необхідна розробка єдиної і цілісної соціальної стратегії, ясної і зрозумілої населенню, розрахованої на його підтримку, здатної відновити довіри до державної влади.

Соціальна політика по своїй суті є довгостроковою, орієнтованою на тривалу перспективу. Тому початковим пунктом її розробки є вибір перспективної моделі соціально-економічного устрою суспільства. Соціальна політика повинна містити стратегічні установки, направлені на досягнення різномасштабних цілей.

Стратегічні цілі соціальної політики визначаються комплексом умов перехідної економіки. Становище соціально-трудової сфери при обмеженні фінансових ресурсів і зміні функцій держави вимагає чіткого поетапного розмежування задач і уточнення пріоритетів з метою ранжирування заходів щодо соціального захисту населення, виділення довготривалих, середньострокових і екстрених (невідкладних) заходів.

У довготривалій перспективі це наближення рівня і якості життя населення в до стандартів постіндустріального суспільства, досягнутих на основі науково-технічної революції; в середньостроковому періоді досягнення докризового рівня і якості життя, властивого ним стандартів споживання; в даний момент забезпечення умов для соціального і фізичного виживання людей, запобігання соціальному вибуху.

Досягнення довготривалої стратегічної мети пов'язане з формуванням середнього класу, забезпеченням високих життєвих стандартів, високого рівня якості життя. Але для цього необхідно визначити співвідношення цих понять, ключове для вироблення соціальної стратегії.

Поняття «якість життя» синтетичне, збірне, більш широке, ніж поняття «рівень життя», що визначається в основному рівнем споживання матеріальних благ і послуг, а також прибутків населення.

До якості життя відноситься широкий спектр явищ: масштаби і характер зайнятості, умови праці, рівень освіти і письменності, забезпеченість житлом

і його благоустрій, система соціального забезпечення, екологічні умови життя. До показників якості життя тісно примикають параметри якості самого населення, становище генофонду, які включають не тільки фізіологічні, але і соціально-етичні характеристики населення (мотивація до високопродуктивної праці, отримання освіти і ін.).

Чітка класифікація структурних елементів, що характеризують якість і рівень життя — це початковий пункт вироблення науково обґрунтованої соціальної стратегії і політики, складовою частиною якою повинна бути спеціальна програма подолання різкого зниження якості життя громадян.

Важливий стратегічний орієнтир соціальної політики всіляке стимулювання мотивації економічної активності людини, створення умов для вияву його ініціативи, енергії і здібностей, можливостей забезпечувати своєю працею гідний рівень життя. Проведення такої стратегічної лінії вимагає серйозних зрушень в громадській свідомості і системі цінностей, що склалася, подолання багаторічних стереотипів, звички розраховувати не на свої сили, а на благодіяння влади.

Для всієї довгострокової перспективи залишається актуальною задача забезпечення соціальної справедливості.

Соціальна справедливість полягає в рівних стартових можливостях для всіх громадян. У перехідний період державу повинно створити умови для реалізації прав людини на прожитковий мінімум, працю, освіту, охорону здоров'я і соціальне забезпечення. Це початкова база соціальної політики.

Соціальна справедливість і ефективність не виключають один одного, а тісно взаємопов'язані. Розвиток науки, утворення, охорони здоров'я, забезпечення раціональної зайнятості, створення комфортних житлових умов в рівній мірі сприяють затвердженню соціальної справедливості.

Для вироблення і реалізації соціальної стратегії, як і всієї соціальної політики, необхідні відповідні інструменти державного регулювання.

Серед них найбільш важливу роль грають:

- нормативи, що визначають мінімальні стандарти споживання і діючі як законодавче встановлені і обов'язкові (величина прожиткового мінімуму, мінімальна зарплата і пенсії, гарантований мінімум послуг охорони здоров'я, утворення, житла і ін.);
- соціальні трансферти, тобто різні засоби перерозподілу прибутків (регіональні субвенції, соціальні виплати і т.п.);
- оподаткування, стимулююче створення нових робочих місць;
- введення прогресивної шкали для надвисоких прибутків;
- індексація прибутків;
- регулювання зайнятості.

Широкий розвиток повинно отримати територіальне самоврядування. Має бути виробити механізми соціального партнерства і забезпечення соціальної згоди.

Поряд зі стратегічними установками соціальна політика містить комплекс першочергових невідкладних заходів подолання кризи. Їх розробка вимагає визначення соціальних пріоритетів. До них передусім відноситься припинення подальшого зниження реальних доходів, обсягів і калорійності харчування, своєчасна виплата заробітної плати і пенсій, сповільнення розширення зони бідності і безробіття, припинення руйнування соціальної сфери.

Надалі при умові щорічного збільшення ВВП, ВНП і інвестицій, зростання обсягу промислового і сільськогосподарського виробництва, зниження інфляції і бюджетного дефіциту можна буде досягти відновлення дореформених показників рівня життя і приступити до здійснення довгострокових цілей.

Соціальні пріоритети стосуються також рівня і якості життя, охорони здоров'я, утворення, культури, екології. Для їх визначення необхідно встановити співвідношення бюджетних і небюджетних коштів; розмежувати області застосування прямих і непрямих методів державного регулювання; розробити соціальні програми, що передбачають структурну переорієнтацію економіки на виробництво за ради споживання, розвиток житлового будівництва, утворення, охорони здоров'я, природоохоронних заходів.

Нині загальновизнане, що цілями соціальної політики (соціальними пріоритетами) є:

- досягнення поліпшення матеріального положення і умов життя людей;
- забезпечення зайнятості населення, підвищення якості і конкурентоздатності робочої сили;
- гарантії конституційних прав громадян в області праці, соціального захисту, утворення, охорони здоров'я, культури, забезпечення житлом;
- переорієнтація соціальної політики на сім'ю, забезпечення прав і соціальних гарантій, що надаються сім'ї, жінкам, дітям і молоді;
- нормалізація і поліпшення демографічної ситуації, зниження смертності населення, особливо дитячої і громадян працездатного віку;
- поліпшення соціальної інфраструктури.

Ці цілі соціальної політики потрібно реалізовувати поетапно. Серед першочергових цілей виділяються ліквідація і недопущення надалі заборгованості по виплаті заробітної плати, пенсій і посібників; формування системи державних мінімальних соціальних стандартів (соціальних нормативів); законодавче закріплення порядку визначення і використання показника величини прожиткового мінімуму, уточнення методики його розрахунку; введення податкового кодексу.

Передбачається також підвищення мінімальних державних гарантій заробітної плати і трудових пенсій до рівня прожиткового мінімуму певних груп населення; перегляд системи і бази оподаткування грошових доходів з метою більш справедливого їх розподілу; створення повноцінної системи

захисту трудових прав громадян; початок широкомасштабної пенсійної реформи і реформування системи соціального страхування і житлово-комунального господарства.

У подальшому на основі структурної перебудови, стійкого економічного зростання, збільшення інвестицій в реальне виробництво економіка більше буде орієнтуватися на ефективне задоволення потреб людини, будуть створюватися передумови для стійкого соціального розвитку, помітного поліпшення матеріального положення населення і всього комплексу соціальних показників, що характеризує якість життя.

Сучасний етап соціального комплексу характеризується як критичний. Зі вступом країни в найглибшу економічну кризу 1990-х років для нього характерні спад виробництва, інфляція, падіння життєвого рівня більшості населення. Спроба реформування сфери фінансування житлово-комунального господарства, розширення кордонів платності в освіті, охороні здоров'я, культурі йде без адекватного реформування структури оплати труда зайнятих в суспільному виробництві і збільшення пенсій і посібників. Об'єктивно необхідне розширення участі населення в покритті витрат на соціальні блага не враховує відсутності необхідної для цього матеріальної бази і, що також важливо, моральної невідповідності населення.

Рівень сучасного розвитку соціального комплексу країни характеризує «індекс людського розвитку», який був введений ЮНЕСКО для порівняння країн, різних по суспільному устрій. Він розраховується на базі трьох основних показників: (1) рівня життя, що вимірюється прибутком на душу населення, з урахуванням внутрішніх цін на товари і послуги; (2) середньої майбутньої тривалості життя це комплексний показник здоров'я населення; (3) рівня утворення населення. У 1970 р. СРСР по індексу людського розвитку знаходився на 12-м місці в світі, в 2000 р. Україна знаходилася вже на 96-м місці, поступаючись ряду країн Південно-Східної Азії, Латинської Америки, Польщі, Чехії, Словаччині, державам Балтії, а зараз країна займає місце у другій сотні держав разом з найбіднішими країнами третього світу.

У економічних умовах, що склалися в країні робляться заходи, направлені на пом'якшення негативних наслідків різкого падіння рівня життя і на часткову компенсацію втрат найбільш бідним групам населення. Створюються механізми захисту доходів працівників бюджетної сфери, соціальної підтримки сімей з дітьми, ветеранів, інвалідів, громадян, що втратили роботу. У основному вдається зберегти загальнодоступність утворення, охорони здоров'я і культурного обслуговування населення. У той же час ця робота проводиться недостатньо ефективно. Наприклад, індексація заробітної плати, насамперед в бюджетній сфері, не компенсує втрат; багато які пільги, соціальні допомоги виплачуються без урахування матеріального положення сімей і об'єктивної оцінки можливостей конкретних людей забезпечити власне благополуччя своїми руками, в результаті відбувається розпилення тих небагато коштів, які необхідні найбільш слабозабезпеченим. Дуже актуальна проблема фінансування соціального комплексу. Спроба

розширення кордонів платності, прискорення впровадження обов'язкового медичного страхування не вирішили проблеми дефіциту фінансів. Потрібний розвиток законодавчої бази, раціональна організація управління, реформування на ефективній основі найбільших систем соціального комплексу: зайнятості, пенсійного забезпечення, соціального захисту найбільш малозабезпечених, таких життєво важливих галузей соціальної інфраструктури, що виявилися в екстремальних ситуаціях, як охорона здоров'я, освіта, житлово-комунальне господарство. Реформи соціальної сфери повинні розроблятися на комплексній основі, не тільки враховувати обмежені можливості державного бюджету по фінансуванню, але і бути направленими на зміцнення матеріального добробуту населення як основи підвищення податкової бази і перенесення плати за соціальні послуги з плечей держави на плечі самих громадян.

Державне регулювання грає величезну роль в розвитку і підтримці стабільності соціальної сфери в будь-якій країні, що підтверджується світовою практикою і зазначається в Доповіді Всесвітнього банку, де говориться, що державу повинно впливати визначальний чином на розвиток сфери соціальних послуг і інфраструктури, на захист найвразливіших категорій населення, на охорону навколишнього природного середовища.

У області державного регулювання соціальної сфери виділяються національний, регіональний і місцевий рівні управління. У останні роки все більше число питань в області соціальної політики передається з національного і регіонального рівня на регіональний і місцевий рівень, значущість цих рівнів в соціальній сфері постійно росте.

Для реалізації соціальної політики застосовуються різноманітні методи державного регулювання, до яких відносяться:

- Правове регулювання, що приймаються на всіх рівнях державної влади правові акти і нормативні документи, дія яких розповсюджується на підприємства всіх форм власності.
- Фінансово-кредитне регулювання використання важелів по управлінню фінансовими потоками. Основною формою реалізації даного методу є виділення в державному бюджеті статей, за рахунок яких фінансуються бюджетні галузі соціальної сфери. Іншою формою фінансового регулювання є створення позабюджетних соціальних фондів: пенсійного, соціального страхування, обов'язкового медичного страхування, зайнятості населення, за рахунок яких фінансуються відповідні галузі соціальної сфери.
- Приватизація передача підприємств соціальної сфери в приватну власність, як правило, обмежена. Витрати за змістом таких підприємств, оплаті праці працівників несе державу.
- Цільові програми, що мають соціальну спрямованість з найбільш гострих соціальних проблем. Ці програми також фінансуються з державного бюджету.

- Соціальні стандарти розробка форм і обсягів соціальних послуг, безкоштовне надання яких всім громадянам України гарантується Конституцією України.

Державне регулювання в області соціальної політики здійснюється як адміністративними, так і економічними методами. Одним з основних методів є законодавче регулювання. У законодавчих актах закладені основи функціонування всієї соціальної сфери, закріплені основні напрями розвитку, визначені соціальні стандарти, умови і права на отримання соціальної допомоги різними соціальними групами і т.п. Як інструменти виступають також державні замовлення в області охорони здоров'я, утворення, науки, культури, мистецтва, тарифна система оплати праці. Соціально-економічні програми відносяться до вищих форм державного регулювання. Розробляються і цільові державні програми працевлаштування населення, стимулювання росту зайнятості, створення робочих місць в держсекторі, допомоги інвалідам, посилення правової захищеності. Держава впливає на стан ринку робочої сили, професійне перенавчання і перекваліфікацію, займається розвитком системи страхування від безробіття, встановлює межі в оплаті праці, регулює коливання цін на товари і послуги, що носять життєво важливий характер, наприклад, житлово-комунального господарства, паливно-енергетичного, транспортного комплексу. Держава виділяє на розвиток соціальної сфери асигнування з бюджету: дотації, субвенції, субсидії.

Інструментами проведення соціальної політики держави служать соціальні гарантії, стандарти, споживчі бюджети, мінімальний розмір оплати праці і інші порогові соціальні обмежувачі. Соціальні гарантії забезпечуються на законодавчій основі, фіксуючій обов'язки і відповідальність як держави перед громадянами, так і громадян перед державою.

Значні грошові ресурси концентруються в наступних позабюджетних соціальних фондах: пенсійному, зайнятості, соціального страхування, медичного страхування. Бюджет цих фондів становить майже 40% по відношенню до витрат державного бюджету.

Соціальні стандарти є засобом забезпечення прав громадян в області соціальних гарантій, передбачених Конституцією. Вони необхідні також для визначення фінансових нормативів. Державні мінімальні соціальні стандарти розробляються на єдиній правовій базі і загальних методичних принципах.

Мінімальний споживчий бюджет є основою для планування підтримки малозабезпечених верств населення в період кризи економіки, використовується також для розрахунку мінімальної оплати праці, пенсій. У варіанті підвищеного стандарту він забезпечує нормальне відтворення робочої сили, а у варіанті зниженого стандарту є показником прожиткового (фізіологічного) мінімуму.

Прожитковий мінімум — це мінімальний дохід, один з самих важливих інструментів соціальної політики. З його допомогою оцінюється рівень життя населення, регулюються доходи, він враховується при соціальних виплатах.

Прожитковий мінімум — вартісна оцінка мінімального наукового обґрунтованого набору продуктів споживання, непродовольчих товарів і послуг, необхідного для збереження здоров'я і підтримки життєдіяльності людини при певному рівні розвитку економіки. У нього включаються витрати на продукти харчування з розрахунку мінімальних розмірів споживання, витрати на непродовольчі товари і послуги, а також податки і обов'язкові платежі.

Вартість споживчого кошика — прожитковий мінімум, нижня межа вартості життя, показник мінімального рівня і структури споживання матеріальних благ і послуг. Для працюючих вона забезпечує збереження працездатності, а для непрацюючих вона забезпечує лише підтримку життєздатності.

Мінімальний розмір оплати праці нижня її межа, що встановлюється (по теорії) за найменше кваліфіковану, просту працю. Його величина є точкою розрахунку для всіх інших ставок заробітної плати.

Мінімальний розмір пенсії (допомоги і стипендії) відповідно являє собою її нижню межу, що встановлюється відповідними нормативними актами. Він розраховується виходячи з рівня мінімальної заробітної плати, що склався і прожиткового мінімуму.

Державою також визначений законодавчий обсяг гарантованих соціальних послуг, що надаються на безкоштовній і пільговій основі. Розробляються порогові значення показників по науці, освіті, культурі, охороні здоров'я; вони беруться за основу при численні обсягів фінансування цих галузей.

Згідно з Декларацією прав і свобод людини і громадянина, пенсії, допомоги і інші види соціальної допомоги повинні забезпечувати рівень життя не нижче за встановлений законом прожитковий мінімум. Поки це зобов'язання не виконується. Мінімальний розмір заробітної плати носить в основному фіскальний характер і не забезпечує прожиткового мінімуму.

Стабілізація соціально-економічної ситуації в країні, пом'якшення відмінностей в рівнях доходів і рівні життя різних груп, підтримка галузей, що роблять соціальні послуги, у цих основних напрямках регіональної соціальної політики проводиться розробка заходів з урахуванням об'єктивних особливостей кожного регіону. Щоб забезпечити соціальні гарантії, рівні якості і умови життя для населення незалежно від місця мешкання, вживаються заходів по вирівнюванню міжрегіональних відмінностей в доходах, рівні зайнятості, соціальній інфраструктурі, транспортній мережі, забезпеченню на всій території країни державних диференційованих стандартів при централізованій бюджетній фінансовій

підтримці. Насамперед заходи в рамках регіональної соціальної політики направлені на життєзабезпечення зон і регіонів з особливо складними умовами господарювання, підтримку районів екологічного лиха, стихійних і техногенних катастроф, зон зі складними демографічними і міграційними проблемами, на розвиток відсталих регіонів.

Основним інструментом регіональної соціальної політики є бюджетне збалансування. Реальні потреби регіонів в бюджетних ресурсах оцінюються на основі соціальних стандартів і фінансових нормативів. Форми надання федеральною допомогою регіонам на соціальні цілі мають вигляд цільових трансфертів, дотацій, інвестиційних субвенцій (на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист населення і ін.). При цьому регіони групуються з урахуванням їх економічного потенціалу, географічного положення, природних умов.

10.3 Концепція сталого розвитку як основна теорія соціальної політики в умовах глобалізації

У 1992 р. міжнародна конференція країн-членів ООН в Ріо-де-Жанейро рекомендувала як основа для розвитку світової спільноти концепцію сталого розвитку, що визначає принцип розвитку всієї природи, як його розуміє сучасна наука. На початок економічних реформ українська економіка виявилася структурно деформованою і неефективною. Її негативний вплив на навколишнє середовище (з розрахунку на одиницю продукту, що виробляється) істотно вище, ніж в технологічно передових країнах. Значна частина основних виробничих фондів України не відповідає сучасним екологічним вимогам.

Перехід до сталого розвитку повинен забезпечити на перспективу збалансоване розв'язання проблем соціально-економічного розвитку і збереження сприятливого навколишнього середовища і природно-ресурсного потенціалу, задоволення потреб теперішнього часу і майбутніх поколінь людей. При цьому мається на увазі послідовне рішення ряду принципових задач: в процесі виходу країни з нинішньої кризи забезпечити стабілізацію екологічної ситуації; добитись корінного поліпшення стану навколишнього середовища за рахунок екологізації економічної діяльності в рамках інституціональних і структурних перетворень, що дозволяють забезпечити становлення нової моделі господарювання і широке поширення екологічно орієнтованих методів управління;

— ввести господарську діяльність в межі місткості екосистем на основі масового впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій, цілеспрямованих змін структури економіки, структури особистого і суспільного споживання.

Основними напрямками переходу України до сталого розвитку є:

— створення правової основи переходу до сталого розвитку, включаючи вдосконалення чинного законодавства, що визначає, зокрема, економічні механізми регулювання природокористування і охорони навколишнього середовища;

— розробка системи стимулювання господарської діяльності і встановлення меж відповідальності за її екологічні результати, при якій біосфера сприймається вже не тільки як постачальник ресурсів, а як підмурівок життя, збереження якого повинне бути неодмінною умовою функціонування соціально-економічної системи і її окремих елементів;

— оцінка господарської місткості локальних і регіональних екосистем країни, визначення допустимого на них антропогенного впливи;

— формування ефективної системи пропаганди ідей стійкого розвитку і створення відповідної системи виховання і навчання.

Перехід до сталого розвитку зажадає скоординованих дій у всіх сферах життя суспільства, адекватної переорієнтації соціальних, економічних і екологічних інститутів держави, регулююча роль якого в таких перетвореннях є основоположною. Найважливіше значення в створенні методологічної і технологічної основи цих перетворень буде належати науці.

Відповідно до принципів сталого розвитку, виробленої на Конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку і подальших міжнародних форумах повинна передбачатися реалізація комплексу заходів, направлених на збереження життя і здоров'я людини, розв'язання демографічних проблем, боротьбу із злочинністю, викорінювання бідності, зміну структури споживання і зменшення диференціації в прибутках населення.

Невід'ємною частиною концепції стійкого розвитку є система індикаторів, розроблена Комісією ООН по сталому розвитку. На основі багатьох національних і міжнародних пропозицій з розробки і застосування індикаторів Комісія з стійкого розвитку в 1995 р. прийняла робочу програму введення індикаторів для стійкого розвитку. Програма включає первинний набір з 130 індикаторів. Для полегшення застосування цих індикаторів і в той же час перевірки їх прийнятності були розроблені методологічні вказівки по кожному з них.

Індикатори розрізняються по їх віднесенню до рушійної сили (тобто по суті до чинників), до характеристики стану і реагування, тобто реакцію у відповідь відповідної структури. Індикатори рушійної сили представляють людську діяльність, процеси і моделі, які впливають на стійкий розвиток. Індикатори стану вказують на «стан» сталого розвитку, а індикатори реагування вказують на право вибору політики і іншої реакції для зміни стану стійкого розвитку.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність соціальної політики, її цілей та пріоритетів?
2. Які існують конституційні соціальні гарантії?

3. Назвіть елементи соціальної політики: суб'єкти, об'єкти, принципи, механізми та інститути.

4. Яка роль держави та інститутів громадянського суспільства в реалізації соціальної політики?

5. Окресліть сучасні напрями та перспективи розвитку соціальної політики в Україні?

6. Які існують індикатори ефективності соціальної політики?

7. Дайте визначення соціального захисту населення, та його складовим?

8. Яке правове забезпечення та державні структури, що здійснюють соціальну політику?

9. Яка сутність інструментів соціальної політики?

Рекомендована література

1. Єременко В.Г. Соціальна економіка: навч. посіб./ В.Г. Єременко. – Видання друге, адаптоване й доповнене. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату, 2003, – С. 294–315.

2. Лопушняк Г.С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України [Текст] : монографія / Г.С. Лопушняк; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Л. : [ЛРІДУ НАДУ], 2011.– 372 с.

3. Національна економіка: навч. посіб. / В.І. Мельникова, О.П. Мельникова, Т.В. Сідлярчук, І.Ю. Тур, Г.М. Шведова.– 2-ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 61— 67.

4. Соціальна економіка: навч. посіб. / Кол. авт. О.О. Беляєв, М.І. Диба, В.І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2005.— С. 122—139.

5. Юрьева Т.В. Социальная рыночная экономика: учебник для вузов. /Т.В. Юрьева. – М.: Русская Деловая Литература, 2009. — С. 233—242.

ТЕМА 11 СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА

11.1 Сутність соціальної безпеки держави

11.2 Діагностика рівня соціальної безпеки.

11.3 Механізм забезпечення соціальної безпеки: сутність, функції, принципи функціонування

11.1 Сутність соціальної безпеки держави

Сучасні тенденції розвитку продуктивних сил та відповідної їм системи виробничих відносин, ускладнення та стрімке удосконалення техніко-технологічних компонентів функціонування економічних систем, загострення протиріч як в відносинах суспільства до природи так і власне в системі суспільних відносин вимагає використання нових науково-теоретичних та практичних підходів к побудові критеріїв, факторів та форм

подальшого розвитку соціальної сфери. В цих умовах на перший план висувається проблема безпеки як комплексної, інтегральної характеристики, що задає напрями і межі подальшого розвитку, визначає параметри життєздатності соціально-економічних структур в ході глобальних та локальних трансформацій. З'ясування сутності та ролі безпеки в сучасному соціально-економічному житті вимагає розгляду її антиподу – небезпеки як такого явища що реально або потенційно здатне впливати на якісні та кількісні параметри розвитку, виступати формою загострення суспільних протиріч. В ході дослідження соціально-економічних структур небезпека розкривається як об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на соціальний організм, внаслідок якого йому може бути заподіяний будь який збиток, шкода, що погіршує його стан, і додає розвитку об'єкта небажані динаміку або параметри (характер, темпи, форми і т.п.). Джерелами небезпеки при цьому виступають умови і чинники, які за певних обставин самі по собі або в різній сукупності виявляють ворожі наміри, шкідливі властивості, деструктивну природу і мають природне, техногенне або соціальне походження. У сучасній теорії безпеки прийнято розрізняти небезпеку - як таку що в цілому усвідомлюється, але не фатальну імовірність нанесення шкоди, що визначається наявністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, які володіють вражаючими властивостями; і загрозу як найбільш конкретну і безпосередню форму небезпеки або сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку інтересам громадян, суспільства і держави, національним цінностям і національному образу життя.

Відповідно категорію безпеки слід охарактеризувати як стан об'єкта в системі його зв'язків з точки зору здібності до виживання і розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, а також дії непередбачуваних і важкопрогнозованих чинників.

Складність, та численність функціональних сфер в яких відбувається розвиток параметрів безпеки а також наявність системи взаємозв'язків між ними обумовлює розвиток цілісної системи національної безпеки, що констатується і забезпечується державою як координатором соціально-економічних процесів і явищ в суспільстві, її економічним центром. Тому з'ясування змісту, структури та напрямків забезпечення соціальної безпеки вимагає передусім дослідження її місця і ролі в структурі національної безпеки держави.

Національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. В якості національних інтересів розглядаються життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток.

Національна безпека виступає концентрованим виразом сукупності умов, що розвиваються в воєнній, внутрішньо і зовнішньополітичній сфері, інформаційному, екологічному, науково-технічному та цілому ряду інших напрямів суспільного розвитку. Відповідно розрізняють технологічні, політичні, екологічні, інтелектуальні, криміногенні, правові та інші підвиди національної безпеки. Разом з тим існує по меншій мірі дві сфери національної безпеки які визначають об'єктивні можливості розвитку всіх інших її підвидів. Мова йде про економічну і соціальну сфери формування загального рівня безпеки. Розглядаючи ті або інші сторони безпеки, не можна обійти їх економічні аспекти. Ряд загальних умов і чинників висуває економічну безпеку в число категорій, що формують системний погляд на сучасне життя суспільства і держави.

По-перше, це відмінності в соціально-економічних потребах і інтересах, прагнення до найбільш повного їх задоволення в рамках виробничих відносин між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг.

По-друге, обмеженість природних ресурсів, різна міра забезпеченості ними окремих економічних суб'єктів містить потенційну можливість для загострення економічної і політичної боротьби за користування цими ресурсами. По-третє, зростає значення чинника конкуренції у виробництві і збуті товарів і послуг. При цьому зростання конкурентоздатності одних економічних суб'єктів може розглядатись іншими як реальна або потенційна небезпека, загроза їх власним інтересам. Тому категорія економічної безпеки носить системоутворюючий характер, і виступає не тільки центральним структурним компонентом в системі національної безпеки, але і однією з ключових характеристик економічної сфери держави, що ставить дану категорію в один ряд з базовими категоріями економічної теорії.

Разом з тим економічна безпека здатна розвиватись лише в площині забезпечення соціально необхідних умов відтворення суспільного продукту, в системі складних зв'язків і взаємозалежностей обумовлених соціальною структурою суспільства, глибиною соціальних протиріч та об'єктивними можливостями їх подолання засобами економічної політики. Сьогодні високий рівень соціальної безпеки входить в систему першочергових пріоритетів країн що вирішують різні задачі економічного розвитку і функціонування. У своїй основі даний процес, на нашу думку, має об'єктивні тенденції, зумовлені всім ходом суспільного розвитку протягом 20 сторіччя, і спрямовані в кінцевому результаті на розвиток людини, як кінцевої мети будь-якої соціально-економічної активності. Реалії соціально-економічного життя людства свідчать про те, що на рубежі XXI століття почалися стрімкі якісні перетворення в суспільних відносинах, пов'язані з усвідомленням нової парадигми прогресу – розвитку людини, особистості з всім багатством її здатностей і потреб. Завдяки такому підходу в концептуальному плані на зміну людині економічній приходить людина соціальна.

Орієнтація на задоволення потреб людини стає абсолютно необхідною умовою побудови політики забезпечення національної безпеки. У зв'язку з цим необхідним вважаємо указати на ті зміни в суспільному розвитку, які дозволили сформувати нову домінанту соціально-економічних відносин. Визначальними серед них є:

1. Придбання працею творчого характеру, який в умовах стрімкого збагачення свого змісту перетворюється в основний чинник прогресивних соціально-економічних змін, виступає своєрідною рушійною силою науково-технічної революції.

2. Революційні зміни в продуктивних силах що обумовлюють відповідні перетворення в системі соціально-економічних відносин, зв'язуються передусім з зростанням якості людського чинника, активним нагромадженням і реалізацією інтелектуального потенціалу.

3. Різносторонній і суперечливий вплив на сучасний розвиток глобалізаційних процесів, що приводять до виникнення і поглиблення проблем пов'язаних з природними, природно-антропогенними, антропогенними (в тому числі економічними і соціальними) явищами, які виникли в процесі розвитку сучасної цивілізації і мають загальнопланетарний характер як за масштабами і значущістю, так і по засобах їх вирішення. Розуміння глобальних проблем в сфері взаємодії природи і суспільства, в сфері суспільних взаємовідносин, розвитку людини і забезпечення його майбутнього вимагає певного пом'якшення соціально-економічних протиріч, орієнтації на "загальнолюдські цінності" і є важливою метою сучасного соціально-економічного і суспільного розвитку загалом.

Посилення взаємообумовленості соціальної та економічної складових розвитку також зумовлене рядом наступних тенденцій.

По-перше, економічна безпека, як комплексна характеристика розвитку і функціонування економічної системи синтезує в собі всі форми проявів суспільних відносин, здатних викликати реальний або потенційний конфлікт інтересів. При цьому соціальна сфера в умовах кризового розвитку перетворюється в дестабілізуючий чинник і вимагає як об'єктивної діагностики і моніторингу в системі критеріїв національної економічної безпеки, так і реалізації невідкладних заходів по забезпеченню необхідного рівня показників-індикаторів соціальної сфери.

По-друге, характер процесів які протікають в структурі соціуму дозволяє віднести протиріччя в даній сфері до числа стратегічних загроз економічної безпеки, що торкаються ключового компонента національного багатства – людського капіталу. При цьому соціальний аспект забезпечення економічної безпеки починає переважати як на тактичному, так і на стратегічному рівні системи безпеки держави. В цих умовах правомірним є ствердження, що економічна безпека органічно переростає в соціально-економічну, критерії оцінки соціальної сфери з позицій безпечного впливу на всі форми прояву відносин що обумовлюють базові цінності і інтереси суспільства перетворюються в ключові чинники оцінки рівня безпеки. Таким

чином, соціальна домінанта стає найважливішою метою процесів забезпечення національної безпеки на всіх суб'єктних рівнях і функціональних напрямках такої діяльності.

Розвиток економічної і соціальної сфери формує єдиний взаємообумовлений процес в межах якого здійснюється вплив на параметри національної безпеки по всьому спектру проявів перетворюючої активності людини. Соціальний компонент економічної безпеки перетворюється в передумову забезпечення високого рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин виходячи з основоположних державних і суспільних інтересів, що констатуються в системі критеріїв національної безпеки країни. Разом з тим, соціальний прогрес виступає не тільки передумовою але і ключовою задачею діяльності по забезпеченню високих параметрів безпеки. Така подвійна роль соціальних чинників, вимагає посилення уваги саме до соціально-економічних аспектів проблем безпеки на сучасному етапі суспільного розвитку. Але разом з тим, концептуальна єдність економічних та соціальних підвидів безпеки не дозволяє ігнорувати їх внутрішні відмінності, що обумовлюють їх специфічні риси, місце і роль в системі національної безпеки. Якщо економічна безпека має своїм об'єктом розвиток економічної структуру суспільства, вдосконалення господарського механізму, то соціальна безпека спрямована передусім на захист людей як найвищої цінності будь-якої країни. Захист життя, здоров'я, добробуту, прав і свобод людини утворює внутрішній зміст соціальної безпеки. По мірі соціалізації економічного розвитку соціальна безпека підпорядковує своїм завданням всі форми відносин з приводу безпеки як в економічній так і в політичній сферах суспільства, та обумовлює динаміку і напрями руху соціальної системи регулювання та життєзабезпечення. Відповідно об'єктами соціальної безпеки виступають люди, їхні спільноти і відносини, прогресивні соціальні потреби, системи соціалізації людини і соціальні інфраструктури: освіта, виховання, культура, торгівля, охорона здоров'я, спосіб життя. Таким чином соціальна безпека – це надійна захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів макро- та мікрорівнів, збереження і розвиток людського потенціалу, підтримка ефективного стимулювання діяльності людей, систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення, цінностей, моральності і т.п.

Важливою ознакою наявності високого рівня соціальної безпеки є можливість самостійно (без зовнішнього впливу) реалізовувати заходи розвитку соціальної сфери відповідно до системи усвідомлених національних інтересів.

Найважливішими національними інтересами України в соціальній сфері є:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;

- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства.

Реалізація наведених соціальних інтересів вимагає запобігання реалізації руйнівних загроз, найнебезпечнішими серед котрих в соціальній сфері України є наступні:

- невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;
- неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;
- криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;
- загострення демографічної кризи;
- зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;
- прояви моральної та духовної деградації суспільства.

Таким чином соціальна безпека виникає як соціальний феномен в ході вирішення суперечності між такою об'єктивною реальністю, як небезпека і потребою соціального індивідуума, соціальних груп і спільностей запобігти їй, локалізувати, усунути наслідки небезпеки, реалізувати свої соціальні інтереси найбільш адекватними засобами. Побудова цілеспрямованої діяльності в напрямі забезпечення високого рівня соціальної безпеки як в межах політики соціально-економічних реформ держави, так і в ході реалізації механізмів самозабезпечення з боку соціальних суб'єктів потребує визначення критеріїв, показників, факторів зміни стану безпеки. Звідси виникає гостра потреба в науково обґрунтованому дослідженні рівня соціальної безпеки та її констатації в системі параметрів здатних виконувати функцію спрямування практичних заходів на досягнення цілей безпеки в соціальній сфері.

11.2 Діагностика рівня соціальної безпеки

Дослідження рівня соціальної безпеки виступає важливим засобом констатації і формалізації якісних та кількісних параметрів суспільного розвитку. Будучи за своєю суттю цілеспрямованою діяльністю по

встановленню ступені відповідності характеру розвитку соціально-економічних процесів критеріям реалізації національних інтересів в соціальній сфері та запобіганню відповідних загроз, діагностування покликано вирішити дві найважливіші задачі в області соціальної безпеки будь-якої держави.

По-перше, розкрити логіку і методологію дослідження, оцінки рівня соціальної безпеки на основі аналізу системи глибинних причинно-наслідкових зв'язків її формування.

По-друге, визначити методи і механізми, що дають можливість максимально ефективно впливати на параметри соціальної безпеки, приводити її рівень у відповідність з вимогами економічного розвитку України.

Процес дослідження рівня соціальної безпеки, та тенденцій його формування розгортається в площині субстанціонального та структурно-функціонального рівнів.

Перший з наведених рівнів інтегрує в собі базисні прояви відносин з приводу безпеки соціально-економічного функціонування та розвитку. Дослідити субстанціональні сторони процесу формування рівня соціальної безпеки означає виділити найбільш суттєві сторони системи виробничих відносин, з'ясувати систему суспільних протиріч та тенденцій їх вирішення. Логіка такого дослідження має базуватися на виявленні особливостей взаємозв'язку “соціально-економічні інтереси – соціальні загрози”. Динамічне співвідношення наведених категорій – важливий спонукальний мотив перетворюючий діяльності, який обумовлює хід розвитку соціальних явищ незалежно від суб'єктного рівня або окремих функціональних напрямів дослідження стану безпеки. Відповідно структурно-функціональний рівень дослідження безпеки акцентує увагу на суб'єктній структурі соціуму, функціональних сферах та формах прояву соціально-економічних відносин. Якщо змістовну сторону субстанціонального рівня демонструє співвідношення “соціально-економічні інтереси – соціальні загрози”, то на структурно-функціональному рівні це співвідношення трансформується у взаємозв'язок “суб'єкт соціальної безпеки – функціональна сфера прояву його ролі”. Отже наведений рівень досліджень має розгортатись як в напрямку з'ясування специфічних ролей окремих суб'єктів і соціальних структур в механізмі національної безпеки, так і по сферах соціально-економічної активності. Наявність зв'язку наведених рівнів дослідження обумовлює можливість руху процесів пізнання відносин з приводу безпеки як в напрямку від загального, абстрактного (субстанціональний рівень) до одиничного, конкретного (структурно-функціональний рівень) так і в зворотному напрямку відповідно до обраних цілей і критеріїв. Взаємообумовленість та відносна самостійність субстанціональної та структурно-функціональної ланок єдиної методології досліджень – важливий фактор розвитку наукових підходів до визначення рівня безпеки соціальної сфери.

Характеризуючи змістовну сторону субстанціонального рівня

дослідження слід визначити важливу методологічну посилку - необхідність задоволення всієї сукупності потреб на основі реалізації системи економічних інтересів. Феномен і ієрархія потреб детально розглядається в праць таких вчених як А. Маслоу, Ф. Герцберг, К. Альдерфер. У рамках розроблених ними моделей ієрархії представлені такі їх види як потреби в безпеці і захищеності (у Маслоу безпосередньо як елемент ієрархії, в моделях Герцберга і Алдерфера опосередковано). Сучасна соціальна проекція потреб в безпеці обумовлює підвищення їх ієрархічного рівня, розгляду як важливого елемента соціальних потреб. Разом з тим соціальний рівень потреб вимагає і їх соціальної рефлексії, усвідомлення необхідності їх задоволення в системі виробничих відносин. У цьому аспекті потреби виявляються в формі усвідомленого прагнення економічних суб'єктів здійснити діяльність по їх задоволенню, тобто в формі соціально-економічного інтересу.

Найчастіше економічні інтереси розглядаються як базові цінності що виражаються у вигляді ідеального або нормативного комплексу цілей. Такий підхід виражає вже практичний аспект дослідження рівня соціальної безпеки. Соціальні інтереси формалізовані у вигляді системи цілей є основою діяльності по їх досягненню, в ході якої і формується рівень соціально-економічної безпеки. Система соціальних цілей може як в повній мірі характеризувати соціально-економічні інтереси, так і відображати їх окремі сторони в залежності від міри сформованості механізмів реалізації інтересів.

Разом з тим слід зазначити що розгляд соціально-економічних інтересів констатованих в системі цілей соціальної діяльності як єдиної субстанціональної основи дослідження рівня економічної безпеки є дещо спрощеним. Сучасна економічна система несе в собі весь спектр взаємодій в рамках виробничих відносин, включає підсистеми ринкового, державного, саморегулювання, зумовлює і наявність різних чинників які в тій або іншій мірі ускладнюють або роблять неможливою реалізацію соціально-економічних інтересів, досягнення поставлених цілей функціонування і розвитку. Сукупність таких явищ в ході концептуального аналізу соціальної безпеки визначають категорією загрози. Саме загрози в співвідношенні з економічними інтересами виступають на нашу думку другим найважливішим об'єктом дослідження субстанціонального рівня соціальної безпеки. Раніше ми розглядали загрозу як одну з форм інтенсивності прояву небезпеки. Однак виявлення змісту даної категорії відповідно до сфери соціальної безпеки вимагає його деталізації. Так аналіз сучасної економічної літератури дає змогу привести декілька трактувань загроз:

- зумовлене природною, зовнішньою або внутрішньою соціальною, економічною, або будь-якою іншою ситуацією, виникнення можливості нанесення шкоди соціальним інтересам, або формування виразної тенденції виникнення такої можливості;
- сукупність умов і чинників що створюють небезпеку життєво важливим соціальним інтересам особистості, суспільства і держави;

- явні або потенційні дії, що ускладнюють або роблять неможливою реалізацію національних інтересів, створюють небезпеку для соціально-економічної і політичної системи, національним цінностям, життєзабезпеченню нації або окремої особи.

В якості джерел загроз доцільно виділити, по-перше, відмінності в соціально-економічних інтересах і механізмах їх реалізації, по-друге, обмеженість природних ресурсів, різну міру забезпеченості ними, відмінності в умовах здійснення господарської діяльності, та встановлення соціального статусу.

В процесі дослідження рівня соціальної безпеки загрози виступають, з одного боку, як об'єктивний чинник спрямування соціально-економічної активності внаслідок об'єктивних обмежень економічного середовища, а з другого, як суб'єктивна інтерпретація можливих наслідків її реалізації. Зазначимо, що зв'язок "соціально-економічні інтереси - соціальні загрози" на субстанціональному рівні дослідження стану соціальної безпеки доцільно розглядати як загальну тенденцію домінування тих чи інших сторін соціально-економічних відносин та напрямів її реалізації. З'ясування стану безпеки на вказаному рівні означає, перш за все, виділення базисних протиріч соціального життя, загального рівня конфліктності соціально-економічної взаємодії та принципів можливостей по вирішенню вказаних протиріч. Такий абстрактно-теоретичний напрям досліджень має виявити рушійні сили встановлення рівня соціальної безпеки, сформулювати спектр загально методологічних підходів до оцінки становища в соціальній сфері. Разом з тим субстанціональний рівень досліджень не може охопити весь спектр проявів багатогранної системи відносин з приводу соціальної безпеки. Важливі питання визначення функціональної сфери реалізації соціальних протиріч, виявлення факторів, якісних і кількісних параметрів оцінки стану безпеки, необхідність використання висновків досліджень стану соціальної безпеки в ході здійснення практичної діяльності об'єктивно вимагають конкретизації досліджень, реального посилення зв'язку з економічною практикою. Вирішення цих задач здійснюється на структурно-функціональному рівні дослідження. Спрямованість аналізу на цьому рівні обумовлює розгляд процесів формування рівня соціальної безпеки відповідно до особливостей суб'єктної структури соціуму, та окремих функціональних напрямів реалізації соціально-економічних інтересів. Такий підхід обумовлює вельми широку предметну область пізнання соціальної безпеки, різноманіття наукових підходів і методів щодо виявлення її рівня. Врахування особливостей ролі окремих соціальних суб'єктів в суспільних відносинах, вирішення конкретних протиріч в рамках конкретних функціональних сфер соціально-економічної діяльності в процесі відтворення, забезпечення на цій основі інтегрального впливу на рівень соціальної безпеки – всі ці важливі проблеми стають об'єктом уваги на структурно-функціональному рівні розгляду соціальної безпеки. Відповідно змінюється і інструментарій досліджень: від абстрактно-теоретичного до

функціонально-практичного з широким застосування розгалуженої системи критеріїв, параметрів, показників соціальної безпеки.

Під критерієм соціальної безпеки слід розуміти оцінку стану соціальної сфери з точки зору найважливіших процесів, що відображають характер і напрями її зміни. Критеріальна оцінка соціальної безпеки включає в себе оцінки:

- стабільності соціальних відносин і структури;
- наявності умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів;
- позбавлення економічного підґрунтя процесів десоціалізації суспільства.

Наведені критерії диктують вибір певних показників соціальної безпеки, які найбільш адекватно характеризують соціальну сферу держави, рівень кількісних і якісних параметрів її розвитку. При цьому показники соціальної безпеки мають відповідати наступним вимогам:

- наявність високої міри інформативності;
- наявність зв'язку показників з суттєвими тенденціями і процесами розвитку соціально-економічної сфери на кожному етапі функціонування і розвитку;
- можливість їх застосування в практичній діяльності суб'єктів економічної системи.

Як найважливішу вимогу що висувається до показників соціальної безпеки слід назвати їх системний характер, розгляд у взаємозв'язку з показниками, що відображають інші прояви стану національної безпеки, їх структурованість, що підкреслює з одного боку специфічні межі об'єкта дослідження, а з іншою виявляє свою концептуальну єдність з ним.

В ході побудови системи показників соціальної безпеки слід враховувати що процес діагностики рівня соціальної безпеки багато в чому визначається рівнем дослідження. Макро, мезо, мікроекономічний рівень, рівень сім'ї, особистості вимагає використання різних систем показників і принципів діагностики. При цьому суб'єкти більш високого рівня описуються показниками все більш агрегованого характеру. Тому система показників соціальної безпеки повинна включати в себе показники різної міри агрегованості, які мають задовольняти вимогам аналізу різної міри глибини. Зазначимо, що найбільшого поширення в національних системах дослідження рівня соціальної безпеки знайшли загальні макроекономічні показники. Ця група показників включає найбільш значущі взаємозалежні і специфічні параметри, які дають максимально повну характеристику стану соціально-економічної сфери загалом. Найбільше поширення в системах національних спостережень рівня соціальної безпеки отримали наступні показники: рівень зайнятості населення, рівень (норма) безробіття, мінімальна погодинна заробітна плата, питома вага зайнятих що отримують плату на рівні неоподаткованого мінімуму, індекс людського розвитку (тривалість життя, рівень освіти, реальний ВВП на душу населення, в тому

числі за паритетом купівельної спроможності), розрив між прибутками 10% самих високодохідних і 10% самих низькодохідних груп населення та інші.

Широке застосування систем показників на структурно-функціональному рівні дослідження економічної безпеки актуалізує проблему критеріїв оцінки стану безпеки які набувають форми порогових значень параметрів безпеки. Порогові значення показників соціальної безпеки розглядаються як граничні величини, недотримання яких перешкоджає нормальному ходу розвитку різних елементів відтворення, приводить до формування негативних, руйнівних тенденцій в соціальній сфері. Важливо підкреслити, що найвища міра безпеки досягається за умов, що весь комплекс показників знаходиться в допустимих межах своїх рубіжних значень, а задовільні значення одного показника досягаються не в збиток іншим. При цьому показники соціальної безпеки набувають властивості індикатора соціально-економічних явищ і процесів.

Прикладами порогових значень показників соціальної безпеки є наступні: частка в населенні громадян, що мають прибутки нижче прожиткового мінімуму - 7%, тривалість життя - 70 років, розрив між прибутками 10% самих високодохідних і 10% самих низькодохідних груп населення - 8 разів, граничне значення по рівню безробіття - 10-12%. Обсяг ВВП на душу населення - 50% від середнього по "сімці" і 100% від середньосвітового показника ВВП.

Реальний стан відповідності деяких величин показників соціальної безпеки України їх пороговим значенням проілюстровані в таблиці 1.

Доповнюють картину незадовільного стану соціальної безпеки України наступні цифри. За даними фахівців Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України у 2000 р. до 5% населення використало до 30% коштів, що знаходяться в обігу, переважно тіньового або кримінального походження. При цьому 25% населення України використало лише 8% коштів. По офіційній статистичній інформації питома вага вартості харчування в структурі витрат в продовж 1991–2000 рр. збільшилася майже в 2 рази і досягла рівня 64%. Для економічно розвинених країн ситуація з витратами третини сімейного бюджету на харчування вважається порогом бідності. Для порівняння підкреслимо, що за різними оцінками у відповідний період розвитку в США питома вага витрат на продукти харчування в загальній масі грошових прибутків становила 15-25%, Франції – 13-25%, ФРН – 32%, Японії – 24%.

В цих умовах констатація параметрів соціальної безпеки має доповнюватись побудовою ефективних механізмів запобігання реалізації загроз, формуванням дієздатної системи забезпечення соціальної безпеки як визначального фактора успішності соціально-економічної трансформації на національному та глобальному рівні.

Сучасна діагностика рівня соціальної безпеки обумовлює необхідність розвитку методології досліджень безпеки. Зокрема зростає необхідність більш широкого впровадження методів оптимізації, аналізу і обробки

сценаріїв, методів теорії нечітких систем, теоретико-ігрових та інших специфічних методів з'ясування тенденцій та рівня соціальної безпеки. Наряду з методами спостереження основних макроекономічних показників, оцінки темпів економічного зростання країни; методів опису кількісних і якісних характеристик процесів, що досліджуються, вони мають сформувати загальну методологію дослідження соціальної безпеки здатну оперативно реагувати на динамічні зміни задач наукового пізнання.

11.3 Механізм забезпечення соціальної безпеки: сутність, функції, принципи функціонування

Дослідження соціальної безпеки в рамках єдиного концептуального підходу вимагає розгляду напрямків та умов ефективного впливу на рівень соціальної безпеки. розкриття суті процесів забезпечення соціальної безпеки є необхідною умовою побудови цілеспрямованої практичної діяльності в сфері формування стану безпеки суспільства, держави та особистості. тому можна стверджувати, що саме в ході реалізації діяльності по забезпеченню економічної безпеки виявляється її безпосередній зв'язок з реальними процесами економічного життя.

В ході з'ясування сутності процесу забезпечення соціальної безпеки слід враховувати ряд наступних положень. По-перше, забезпечення соціальної безпеки є організованою, цілеспрямованою діяльністю. По-друге, ключовим критерієм процесу забезпечення соціальної безпеки є захист національних інтересів. По-третє, забезпечення соціальної безпеки носить характер комплексної діяльності, що одночасно охоплює різні сфери як власно соціальної так і економічної, політичної та інших видів активності (фінансову, енергетичну, працересурсну, продовольчу, екологічну, техногенну, науково-технологічну, зовнішньоекономічну і т.п.). По-четверте, ключова роль в забезпеченні безпеки соціальної сфери належить державі.

Забезпечення необхідного рівня соціальної безпеки потребує виявлення важливіших зв'язків і взаємозалежностей в сучасному житті суспільства, що виступають об'єктом цілеспрямованого впливу з метою підвищення рівня безпеки суб'єктів господарювання, надання даним процесам системного характеру. Засновуючись на положеннях концепції національної безпеки зазначимо, що системність виявляється в ході реалізації важливіших функцій забезпечення соціальної безпеки: створення і підтримки в готовності сил і засобів забезпечення соціальної безпеки, а також управлінні системою забезпечення національної безпеки.

За сучасних умов система безпеки набуває юридичної форми закріплення особливостей, цілей і задач діяльності по забезпеченню соціально-економічної безпеки. У категоріях системи безпеки держава прагне формалізувати діяльність по формуванню належного рівня розвитку соціально-економічної сфери, законодавче закріпити її як одну з найважливіших функцій в сучасних умовах. Однак, на нашу думку, розгляд тільки формальної сторони процесів забезпечення безпеки, юридичних форм

їх прояву не виправдано звужує об'єкт дослідження даної проблеми. Побудова системи забезпечення безпеки і її юридична констатація визначається передусім особливостями виробничих відносин в суспільстві. Тому об'єктивною основою забезпечення соціальної безпеки виступають процеси що протікають в економічному базисі. Сукупність таких процесів є результатом дії механізму забезпечення соціально-економічної безпеки. Зазначимо, що і в ході аналізу механізму забезпечення безпеки не можна повністю абстрагуватися від його юридичних форм і організаційно-правових проявів, однак їх доцільно розглядати в даному контексті як необхідний компонент регулювання соціально-економічного життя, елемент організаційно-управлінських відносин.

Механізм забезпечення соціальної безпеки – це система організаційно-економічних і правових заходів по запобіганню соціально-економічним загрозам, що включає в себе наступні елементи: об'єктивний і всебічний моніторинг економіки і суспільства з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз соціальної безпеки; вироблення гранично допустимих значень соціально-економічних показників, недотримання яких приводить до нестабільності і соціальних конфліктів; діяльність держави по виявленню і попередженню внутрішніх і зовнішніх загроз безпеки соціальної сфери. Як основу механізму забезпечення соціальної безпеки слід розглядати сукупність об'єктивних залежностей і зв'язків між явищами і процесами соціально-економічного життя в їх саморозвитку і саморуху. Тому механізм забезпечення безпеки здатний динамічно змінюватися, носити адаптивний характер, тобто адекватно відображати зміни у виробничих відносинах та продуктивних силах суспільства. Нарівні з наявністю об'єктивних процесів соціального життя в своїй основі, механізм забезпечення соціальної безпеки випробовує на собі вплив суб'єктивних чинників. Останнє твердження означає наявність взаємозв'язку не лише з процесами економічного базису, але і надбудовними відносинами, особливо в частині формалізації механізму безпеки відповідно до цілей, задач, ідеології суспільного розвитку.

В структурі механізму забезпечення соціальної безпеки слід виділити наступні підсистеми в рамках єдиного механізму:

- підсистема самозабезпечення необхідних параметрів соціальної взаємодії і розвитку;
- підсистема державного регулювання стану соціальної безпеки.

Механізм забезпечення соціальної безпеки здатний ефективно функціонувати лише при виконанні ряду вимог:

- комплексність, тобто необхідність обліку всіх напрямів і форм прояву відносин що впливають на стан безпеки;
- системність, тобто врахування як внутрішніх взаємозв'язків і взаємозалежності, так і зовнішніх чинників, як елементів соціально-економічного простору більш високого рівня, що з одного боку накладають певні обмеження на функціонування механізму соціальної безпеки, а з

іншого відкриває додаткові можливості для його більш ефективної побудови;

- варіантність (альтернативність), тобто виявлення і обґрунтування декількох варіантів вирішення протиріч, розрахунку траєкторій соціально-економічного розвитку в рамках функціонування єдиного механізму забезпечення економічної безпеки;

- безумовний пріоритет вирішення задач і здійснення заходів направлених на збереження здоров'я і життя людини, підтримки нормальних умов її існування;

- прийнятний ризик, тобто реалізації доступних заходів, направлених на захист людини в ринковому середовищі і недопущення подолання граничних ситуацій.

Необхідним представляється розгляд структурних компонентів що відносяться до складу механізму забезпечення соціальної безпеки. Охарактеризуємо основні з них.

1. Моніторинг являє собою інформаційно-аналітичну систему спостережень за динамікою показників соціально-економічної безпеки країни. Така робота проводиться в багатьох країнах світу. Однак для України вона має особливе значення в зв'язку з тим, що перехідна економіка характеризується цілим рядом серйозних диспропорцій та протиріч і гострою нестачею ресурсів, надмірною нестійкістю соціальних показників. У зв'язку з цим зростає роль і вимоги до державної статистики, її об'єктивності, компетентності і масштабності обхвату об'єктів спостереження, якості інформації і т.п.

2. Діяльність по запобіганню загрозам соціальної безпеки і відшкодуванню понесених збитків, пов'язаних з перевищенням граничних значень по тих або інших показниках безпеки.

3. Найважливішим структурним елементом механізму забезпечення економічної безпеки суспільства є діяльність держави по виявленню і попередженню внутрішніх і зовнішніх загроз безпеки соціальної сфери. Найбільш типовими напрями державної діяльності в цьому напрямку є:

- ✓ виявлення випадків, коли фактичні або прогнозні параметри економічного розвитку відхиляються від граничних значень соціальної безпеки; розробка комплексних державних заходів по виходу країни із зони небезпеки;

- ✓ організація роботи по реалізації комплексу заходів з метою подолання або недопущення виникнення загроз соціальної безпеки;

- ✓ експертиза рішень, що приймаються з фінансових, і господарських питань з позиції соціальної безпеки. (Законодавчі і інші нормативні правові акти обов'язково повинні пройти експертизу на предмет соціальної безпеки);

- ✓ організація системи контролю за виконанням заходів по усуненню загроз соціальної безпеки.

- ✓ З цих позицій соціальну безпеку правомірно розглядати не тільки як захищеність національних інтересів, але і готовність і здатність держави

створювати механізми реалізації і захисту національних інтересів, розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства.

Роль держави проявляється ще і в тому що сам хід процесів сучасного соціально-економічного саморозвитку не гарантує не тільки скоординованих дій в сфері забезпечення безпеки, але і встановлення суспільно-необхідних цілей використання відповідних механізмів. Без зовнішнього регулюючого впливу цільова спрямованість механізму безпеки носить ситуативний характер, виражаючи переважно тактичні пріоритети окремих суб'єктів соціально-економічної системи. Тому ключова роль держави полягає, передусім, в заданні вектора забезпечення безпеки, системи узгоджених цілей, які б розділялися всіма господарюючими суб'єктами як цілі здійснення власної соціально-економічної діяльності. Базою таких регулюючих впливів виступає узгодження соціально-економічних інтересів. Саме узгодження інтересів є основою побудови механізму забезпечення соціальної безпеки, його найважливішим принципом. Свої характерні риси механізм узгодження придбає в процесі взаємодії і взаємореалізації соціально-економічних інтересів, вибору одного з можливих шляхів їх об'єднання. Серед шляхів об'єднання інтересів слід виділити два основоположних і, певною мірою, взаємовиключаючих напрями:

1. Субординоване підкорення одних соціально-економічних інтересів іншим. Такий напрям узгодження інтересів реалізовується за допомогою централізованого директивного державного впливу, а також на основі ідеологічної пропаганди. При цьому в основу побудови механізму забезпечення безпеки закладається сувора ієрархія інтересів "державна - колектив - особистість".

2. Координоване узгодження різноманітних інтересів всіх соціальних суб'єктів. Механізм забезпечення безпеки побудований на даному принципі виходить з пріоритетності особистого інтересу громадянина, соціального суб'єкта, споживача. У цьому випадку суспільство приходить до розуміння того, що не субординація, а координація соціально-економічних інтересів є найбільш ефективним засобом їх узгодження і реалізації.

Зазначимо що в основі ефективного механізму забезпечення соціальної безпеки повинно лежати комбіноване використання процесів координації і субординації, яке максимально відповідає специфіці вибраної ринкової моделі, особливостям соціально-економічних відносин, рівню соціального, політичного, культурного розвитку нації.

В сучасних умовах функціонування механізму забезпечення соціальної безпеки досить часто розглядається з точки зору необхідності забезпечення економічного розвитку як найбільш актуального імперативу сьогодення. Забезпечення необхідних темпів економічного зростання вважається головним економічним завданням, вирішення якого пов'язане з абсолютним і відносним збільшенням ВВП, подоланням бідності, формуванням

ефективного середнього класу, як основи соціально-економічної стабільності в країні. Економічне зростання приводить до комплексного удосконалення соціально-економічних відносин в суспільстві, що, безумовно, відповідає цілям забезпечення соціальної безпеки. Слід зазначити і концептуальну єдність рушійних сил економічного зростання і механізму забезпечення безпеки соціальної сфери. І в першому і у другому випадку ними є протиріччя соціально-економічного життя. Однак, на нашу думку, досягнення економічного зростання не можна повністю ототожнювати з процесами і механізмами забезпечення соціальної безпеки, але не можна заперечувати і наявність тісного діалектичного взаємозв'язку між ними. Важливим є врахування тенденцій розвитку соціальних процесів, покращення рівня життя населення, вирішення проблем продовольчої та працересурсної безпеки, забезпечення умов ефективного соціального партнерства, які мають супроводжувати економічний прогрес суспільства та згодом перетворюватись в його основу.

У зв'язку з комплексністю, різноманітністю і складністю задач соціального розвитку і функціонування, механізм забезпечення соціальної безпеки доцільно розглядати в розрізі наступних рівнів:

1. Стратегічний рівень. Полягає в ліквідації соціальних протиріч або як мінімум їх локалізацію і ослаблення. Даний рівень характеризується виробленням системоформуючих соціально-економічних рішень, що знаходять свій вираз в стратегіях, перспективних програмах забезпечення соціальної безпеки і є основою побудови економічної політики держави.
2. Тактичний рівень. Полягає в вирішенні задач пов'язаних з ліквідацією конкретних видів загроз або запобіганню їх впливу на соціальну сферу. Включає комплекс превентивних заходів.
3. Оперативний рівень. На цьому рівні функціонування механізму забезпечення соціальної безпеки має знаходити свій вираз в ліквідації наслідків загроз і негативних впливів, відшкодуванні понесених збитків. Даний рівень містить в собі комплекс оперативних заходів забезпечення безпеки соціальної сфери.

Наявність приведеної рівневої градації в структурі механізму соціальної безпеки не може не відбитися і на системі забезпечення безпеки. Саме система безпеки соціально-економічної сфери наповнює дані рівні конкретним змістом, дозволяє формалізувати цілі і методи їх досягнення. На практиці такий взаємозв'язок механізму і системи знаходить свій вираз в розробці політики, концепції, стратегії забезпечення національної безпеки, а також у вигляді документів що характеризують окремі компоненти забезпечення стану безпеки держави.

В умовах постійної наявності деструктивних впливів економічного, політичного и соціального походження зростає необхідність безперервного здійснення діяльності по забезпеченню соціальної безпеки, розвитку і вдосконаленню її форм і напрямів. При цьому діяльність по забезпеченню безпеки органічно переростає в систему відтворення соціальної безпеки.

Відтворення соціальної безпеки виступає як безперервний процес здійснення всіма суб'єктами комплексу заходів по досягненню соціально безпечного стану функціонування і розвитку. Необхідність відтворювального характеру забезпечення соціальної безпеки доводить і аналіз матеріальної основи даної діяльності, а саме економічного кругообігу доходів і витрат в масштабах як національної економіки, так і окремих її суб'єктних рівнів. Основними стадіями відтворення економічної безпеки є:

- моніторинг стану соціальної безпеки;
- визначення конкретних заходів по збереженню або зміні параметрів соціальної безпеки на основі застосування методів науково-обґрунтованого планування і прогнозування соціально-економічної ситуації загалом і окремих її аспектів;
- реалізація заходів по забезпеченню соціальної безпеки.

Вочевидь, що безперервне поновлення такої діяльності в свою чергу вимагає відтворення: ресурсної бази забезпечення соціальної безпеки; системи умов конструктивного забезпечення безпеки, що включає організаційно-управлінські, політичні, зовнішньоекономічні, правові, ідеологічні, культурні аспекти; системи взаємозв'язків між всіма компонентами системи забезпечення безпеки в рамках соціально-економічних та організаційно-економічних відносин.

Таким чином слід констатувати що забезпечення соціальної безпеки перетворюється в визначальний комплекс заходів спрямованих на: запобігання всьому спектру соціально-економічних загроз з точки зору стану, поведінки та настроїв населення; інтенсивне формування середнього класу як гаранта суспільної стабільності на ґрунті розширення адаптаційних можливостей населення; всебічну підтримки сім'ї як визначального соціального інституту; державний протекторат прожиткового мінімуму, який би забезпечував громадянам споживання на рівні простого відтворення; державні гарантії мінімальних заробітної плати, пенсій, виплат та забезпечення умов їх зростання, посилення тенденцій самозабезпечення громадянами високої соціальної мобільності висхідного характеру.

Запитання для самоперевірки

1. Розкрийте сутність соціальної безпеки.
2. Обґрунтуйте чому соціальна безпека як невід'ємна складова національної безпеки.
3. Який взаємозв'язок соціальної і економічної безпеки.?
4. Окресліть найважливіші національні інтереси України в соціальній сфері.
5. Які існують дослідження рівня соціальної безпеки?
6. Розкрийте систему критеріїв оцінки соціальної безпеки.
7. Які існують порогові значення показників соціальної безпеки?

Рекомендована література

1. Заблоцький Б. Ф. Національна економіка: підручник. / Б.Ф. Заблоцький. – Львів: Новий Світ-2000, 2010.— С. 451— 488.
2. Старостенко Г. Г. Національна економіка : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / Г. Г. Старостенко ; Мін. освіти і науки України, Національний ун-т податкової служби України. – К. : Ліра-К, 2011. – С. 388–395.
3. Соціальна економіка: навч. посіб. / Кол. авт. О.О. Беляєв, М.І. Диба, В.І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2005.— С. 152—171.
4. Юрьева Т. В. Социальная рыночная экономика: учебник для вузов / Т.В. Юрьева. – М.: Русская Деловая Литература, 2009. — С. 253—262.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Законодавчі та нормативно-правові документи

1. *Господарський кодекс* України №436-ІУ від 16 січня 2003 р. — К.: Велес, 2006. — 160 с.
2. *Конституція України: закони України: ВПТ*, — К.: Ін-т законодавства, 1997. — ТЮ, — С.3–41.
3. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : закон України від 01.06.2000 № 1768-III // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/1768
4. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : закон України від 28.12.2007 р. №1107-V // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 5–6, № 7–8.
5. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам : закон України від 16.11.2000 р. № 2109-III // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14
6. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>
7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : закон України від 09.07.2003р. № 1058-IV // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
8. Про зайнятість населення: закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
9. Про захист економічної конкуренції: закон України від 11.01.2001 № 2210-III // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
10. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: закон України від 08 липня 2010 р. №2464 // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2464-17
11. Про індексацію грошових доходів населення: закон України у редакції від 06.02.2003 р. № 491-IV. // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/491-15>
12. Про інноваційну діяльність: закон України від 04.07.2002р. № 40-IV // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
13. Про мінімальний споживчий бюджет: закон України від 03.07.1991 р. N 1284-XII // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
14. Про освіту: закон України від 11 червня 2008 р. №1060-XII // Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua>

15. Про основи національної безпеки України Верховна Рада України : закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15/conv>

16. Про пенсійне забезпечення: закон України від 05.11.1991р. № 1788-XII // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>

17. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : закон України від 03.03.1998 р. №137/98-ВР // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/137/98>

18. Про приватизацію державного майна: закон України від 04.03.1992 № 2163-XII // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>

19. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : закон України від 05.02.1993р. № 2998-XII // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>

20. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III // Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show

21. Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації та ведення обліку громадян, які шукають роботу, і безробітних: постанова Кабінету Міністрів від 14 лютого 2007 р. N 219 // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/219>

22. Про внесення змін до Порядку проведення індексації грошових доходів населення: постанова Кабінету Міністрів від 13.06.2012 р. № 526 // <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/526-2012>

23. *Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» ЗАТВЕРДЖЕНО Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012) // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show>*

Базова література

24. *Єременко В.Г.* Соціальна економіка: навч. посіб. / В.Г. Єременко. – Видання друге, адаптоване й доповнене. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату, 2003. – 351 с.

25. *Заболоцький Б.Ф.* Національна економіка: підручник. / Б.Ф. Заболоцький. — Львів: Новий Світ-2000, 2010.— 582 с.

26. *Національна економіка: навч. посіб. / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.Л. Желюк, Т.М. Попович.* – К.: Знання, 2012. – 463с.

27. *Національна економіка: навч. посіб./ В.І. Мельникова, О.П. Мельникова, Т.В. Сідлярчук, І.Ю. Тур, Г.М. Шведова.* – 2-ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 248 с.

28. *Соціальна економіка: навч. посіб. / Кол. авт. О.О. Беляєв, М.І. Диба, В.І. Кириленко та ін.* — К.: КНЕУ, 2005. — 196 с.

29. *Старостенко Г. Г.* Національна економіка : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / Г. Г. Старостенко.— Національний ун-т податкової служби України. — К. : Ліра-К, 2011. — 429 с.

30. *Юрьева Т.В.* Социальная рыночная экономика: учебник для вузов. / Т.В. Юрьева. — М.: Русская Деловая Литература, 2009. — 455 с.

Допоміжна література

31. *Аналіз національної економіки: навч. посіб.* [За ред. Г.О. Пухтаєвич]. — К.: КНЕУ, 2005. — 254 с.

32. *Арутюнов В. Х.* Методологія соціально-економічного пізнання: навч. посіб. / В.Х. Арутюнов, В.М. Мішин, В.М. Свінцицький. — К.: КНЕУ, 2005.— 353 с.

33. *Балтачєєва Н.А.* Теорія та практика формування і реалізації соціальної політики в Україні [Текст] : (монографія) / Н.А. Балтачєєва; Донец. нац. ун-т. - Донецьк : ДонНУ, 2010. — 433 с.

34. *Булгаков С.Н.* Философия хозяйства [Отв. ред. О. Платонов]. — М.: Институт русской цивилизации, 2009. — 464 с.

35. *Дідківська Л.І.* Державне регулювання економіки. / Л.І. Дідківська, Л.С. Головка. — К.: Знання, 2008. — 213 с.

36. *Економічна теорія. Політекономія: навч. посіб.* [За заг. ред. В.М. Семененка та Д.І. Коваленка]. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 360 с.

37. *Економічна теорія: Політекономія: підручник.* — [Под ред. В. Д. Базилевича]. — М.: Рыбари; К.: Знання, 2009. — 870 с.

38. *Іщенко А.О.* Соціальна і гуманітарна політика [Текст] : навч.-метод. посіб. / М.П. Іщенко, А.О. Овчаренко, Я.В. Подолян ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. — Черкаси, 2011. — 400 с.

39. *Круш П.В.* Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень: підручник. / П.В. Круш, О.О. Кожемяченко. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 320 с.

40. *Корнієнко О.В.* Проблеми бюджетного фінансування соціальної сфери та шляхи вирішення / О.В. Корнієнко // Економічний простір : зб. наук. праць. — 2011. — Вип. 46. — С.172–179.

41. *Кочемировська О.А.* Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні / О.А. Кочемировська, О.М. Пищуліна. — К., НІСД, 2012.— 54 с.

42. *Лукашевич М.П.* Соціологія економіки: підручник. — К.: Каравела, 2005. — 288 с.

43. *Національна економіка: навч. посіб.* / [За ред. В.М. Тарасевича]. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 280 с.

44. *Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь /* [за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

Інформаційні ресурси

45. *Декларація МОТ о соціальної справедливості в цілях справедливої глобалізації* [Електронний документ] (97-я сесія Міжнародної конференції праці 10.06.2008, Женева) [Електрон. документ] – <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@cabinet>

46. Електронний журнал "Демографія та соціальна економіка" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/journal/journal>

47. *Національна доповідь про людський розвиток 2011 "Україна: на шляху до соціального залучення"* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.

48. Офіційний сайт Аналітичного центру ім. Розумкова // Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua>.

49. Офіційний сайт Верховної ради України // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws>

50. Офіційний сайт Державної служби зайнятості // Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>

51. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України // Режим доступу: <http://msp.ark.gov.ua>

52. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики // Режим доступу: www.mlsp.gov.ua

53. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень // Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.

54. *Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році"* [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/859>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
ТЕМА 1. ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ЯК ОСНОВА КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА.	5
1.1. Розвиток теорії суспільного добробуту	5
1.2 Вплив теорії добробуту на соціально-ринкову економіку.....	10
Запитання для самоперевірки.....	12
Рекомендована література	13
ТЕМА 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	13
2.1 Предмет курсу “Соціальна економіка”	13
2.2 Соціальні функції економіки	15
2.3 Особливості соціальної економіки в перехідних умовах.....	18
Запитання для самоперевірки.....	24
Рекомендована література	25
ТЕМА 3 ВЛАСНІСТЬ, ЇЇ ФОРМИ І ФУНКЦІЇ.	25
3.1 Сутнісні характеристики власності	25
3.2 Трансформація відносин власності	29
Запитання для самоперевірки	35
Рекомендована література	35
ТЕМА 4. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	35
4.1 Об’єктивна необхідність соціалізації економічного розвитку.	35
4.2 Методи соціалізації економіки	38
4.3 Інституційні зміни та соціальні функції держави в умовах соціалізації економіки.....	47
Запитання для самоперевірки	51
Рекомендована література	51
ТЕМА 5. СОЦІАЛЬНЕ РИНКОВЕ ГОСПОДАРСТВО, ЙОГО ТИПИ ТА МОДЕЛІ.....	52
5.1 Суспільне господарство та його форми	52
5.2 Сутність соціальної ринкової економіки. Еволюція економічних систем	56
5.3 Типи і моделі соціальної ринкової економіки	59
5.4 Умови переходу України до соціального ринкового господарства	66
Запитання для самоперевірки	72
Рекомендована література	72
Тема 6. СИСТЕМА СУБ’ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	73
6.1 Соціальна структура суспільства. Соціально-економічна стратифікація .	73
6.2 Трансформація соціальної структури в умовах перехідної економіки	78
6.3. Середній клас: суть та соціально-економічні критерії його визначення .	83
Запитання для самоперевірки.....	84
Рекомендована література	85

ТЕМА 7 ЕКОНОМІЧНЕ МИСЛЕННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ.	85
7.1 Економічне мислення: поняття, місце в економічній структурі суспільства.....	85
7.2 Особливості формування економічного мислення у трансформаційних умовах.	89
7.3 Економічне мислення та неокласичний економічний аналіз.....	93
Запитання для самоперевірки	95
Рекомендована література	96
ТЕМА 8. СОЦІАЛЬНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ.....	96
8.1 Сутність технологічного прогресу та його роль у розвитку суспільства..	96
8.2 Роль держави та її функції в управлінні технологічним прогресом.....	98
8.3 Соціальна орієнтація технологічного прогресу.....	103
Запитання для самоперевірки	108
Рекомендована література	109
ТЕМА 9 МЕХАНІЗМ КООРДИНАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	109
9.1 Інституційні основи координації соціальної економіки	109
9.2 Діалектика економічного і соціального та суперечності ринкової економіки.....	114
9.3. Соціальні суперечності економіки України та шляхи їх розв'язання	120
9.4. Механізм соціальної координації.....	123
Запитання для самоперевірки.....	131
Рекомендована література	132
ТЕМА 10 СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ РОЛЬ В СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ.	132
10.1 Соціальна політика: суть, основні принципи.....	132
10.2. Цілі і пріоритети соціальної політики.....	138
10. 3. Концепція сталого розвитку як основна теорія соціальної політики в умовах глобалізації	145
Запитання для самоперевірки	146
Рекомендована література	147
ТЕМА 11 СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА.	147
11.1 Сутність соціальної безпеки держави	147
11. 2 Діагностика рівня соціальної безпеки.....	152
11.3 Механізм забезпечення соціальної безпеки: сутність, функції, принципи функціонування.....	158
Запитання для самоперевірки.....	163
Рекомендована література	164
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	165

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

О. М. КОВАЛЕНКО
Л. В. МАЗНИК

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

для студентів напрямку 6.030505, «Управління персоналом та економіка праці» галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво»
денної форми навчання

Київ НУХТ 2013